

ХАЛҚАРО «ОЛТИН МЕРОС» ХАЙРИЯ ЖАМҒАРМАСИ
ТОШКЕНТ ШАҲАР БЎЛИМИ

АБДУЛАЗИЗ МУҲАММАДКАРИМОВ

ТОШКЕНТНОМА

*Пойтахтнинг маҳалла ва мавзелари тарихи
Қадимий дарвоза ва ўрдалари
Қадимги Тошкент медреса, масжидлари
Бозорлари ва транспорт тармоқлари*

Иккинчи тўлдирилган нашири

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2009

Ушбу китобда тарихий ва топонимик маълумотлар асосида ҳозирги Тошкент ҳудудида яшаган аجدодларимизнинг кимлиги, даҳа ва маҳаллалари, топонимикаси ва у ердаги ўтмиш обидалари орқали шаҳримиз тарихини янада ёритиш мақсад қилиб қўйилган.

Шаҳримизда шаклланган дастлабки даҳа ва маҳаллалар, шаҳар дарвозалари, бозорлари ва сув тармоқларининг атамалари талқин қилинади.

Китоб кенг китобхонлар оmmasига мўлжалланган.

Таҳрир ҳайъати:

А. Каримов, О. Бўриев, Ш. Ибрагимов

Масъул муҳаррир:

Филология фанлари номзоди, доцент Ш.М.Ибрагимов

ISBN 978-9943-08-402-5

© А.Муҳаммадкаримов. «Тошкентнома». «Янги аср авлоди»,
2009 й.

TO'QUV ZALLI СУЗБОШИ

Мамлакатимиз пойтахти, азим Тошкентимизнинг 2200 йиллигига катта тайёргарлик ишлари кетмоқда. Шу мақсадда гўзал шаҳримизнинг тарихи ҳақида мақола ва рисоалар битилмоқда. Бу масканнынг мақтаса-мақтагулик, фахрланса арзийдиган ўзига хос тарихи, муборак қадамжолари, обидалари, бетақдор манзилгоҳлари, хусусан, улуғ тарихий сиймолари борки, улар бутун мамлакатимиз, миллатимиз учун кенг маънода, бутун Туркистон, балким дунё халқлари учун ҳуррият – миллий уйғониш, маънавий ибрат, маърифий сабоқ мактаби, янги замон тамаддуни, тараққиёти учун дорилфунун хизматини ўтагани шак-шубҳасиз.

Бу бебаҳо меросни билиш, моҳиятига етиш, қанчалар маънавий наф етказишини лоақал зоҳиран тасаввур этиб кўришнинг ўзиёқ кишини ўйга толдиради. Чунончи, Тошкент вилоятининг Баҳористон ҳудудида таваллуд топган бўлсада, улуғ валиуллоҳ зот Шайх Хованд Тоҳур ва унинг даргоҳида тарбия ва маърифат олган, кейинчалик бутун Туркистон ва Хуросонда пири муршидлардан бири мақомига кўтарилган Хожа Аҳрори Вали ҳазратларининг номи, шаъни бутун ислом дунёсида улуғланган. Қасидачиликда шуҳрат таратган, мўғуллар босқини туфайли Ҳиндистонга ҳижрат қилган шоир Бадриддин Чочий кўҳна Тошкент – Чоч фарзандидир. Истеъдодли шоир Аълоий Шошийни ҳазрат Алишер Навоий ўз тазкирасида камоли меҳр, эҳтиром билан тилга олади. Муаррихлардан Банокатий, Ҳофиз Кўҳакий, Абубақр Шоший, Мирза Олим Тошкандий, Ёрмуҳаммад Тошкандий номларини ёдга олиб ўтмоқ лозим.

Айниқса, жадидчилик ҳаракати тошкентлик талай буюк сиймоларни вужудга келтирдикки, бу жиҳатдан Тошкент янги замон маърифати жабҳасида етакчи, сардор, сарҳалқа (раҳнамо) мақомида туради. Туркистон вилоятлари узра ном

таратган шоир Алмаийнинг маърифат мактабини, биринчи жадид муаллимлардан, адиб, муҳаррий, режиссёр, актёр, устоз маърифатчи Абдулла Авлониёни ким билмайди? Тошкентда биринчилардан бўлиб замонавий театр ташкил қилган (Беҳбудийнинг «Падаркуш»ини Колизейда саҳналаштирган), таълим-маърифат йўлида тиним билмаган, Туркистон Халқ дорилфунунини таъсис этишдек мислсиз жасорат кўрсатганлардан бири – Мунаввар Қори Абдурашидхонов, ниҳоят, Абдулла Қодирий, Тўйчи Ҳофиз, Маннон Уйғур, Аброр Ҳидоят, Ойбек, Ғафур Ғулум, Юнус Ражабий, Яҳё Ғулумов каби неча ўнлаб машҳур зотлар Тошкент фарзандлари эканликларини бутун афкор омма яхши билади. Уларнинг ёрқин сиймолари барчамизда, жумладан, бугунги ёшларда миллий ифтихор туйғуларини уйғотади, руҳимизни поклайди.

Тошкентнинг номи, тавсифи, тарихий ўтмиши, жўгрофий, ижтимоий-сиёсий ўрни, маданий-маърифий салоҳияти буюк аждодларимиз: Беруний, Табарий, Балъамий, Байзавий, Рашидиддин, Наршахий, Гардизий, Маҳмуд ибн Али, Муҳаммад Тоҳир, Абулаббос Муҳаммад Толиб китобларида, шунингдек, Амир Темур «Тузуқлар»ида, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»сида, Улуғбек Мирзонинг «Тўрт улус тарихи»да, Алишер Навоий рисоаларида, Биноий ва Муҳаммад Солиҳнинг «Шайбонийнома» китобларида, Мирхонд, Хондамир, Абдураззоқ Самарқандий, Зайниддин Восифий, Абулғозий Баҳодирхон, Баёний, Ибрат, Мулла Ниёз Муҳаммад, Муҳаммад Солиҳ Қорахўжа ўғлининг солнома ва рисоаларида турли даражада баён этилади.

Тошкентда маълум вақт мобайнида яшаган, ишлаган атоқли рус шарқшунослари Бартольд, Якубовский, Веселовский, Вяткин, Наливкин, Шишкин, Остроумов, Семенов, Иванов, Самойлович, Толстов, Массон ва бошқалар шаҳар ҳаёти, аҳли, тарихи, топонимияси, обидалари, маданияти, тижорати ва ўзига хос қиёфаси ҳақида илмий маълумотлар қолдирган (Баъзи муаллифлар ижодида империя мафқураси – буюк давлатчилик ғоялари асорати ҳам сезилиб туради).

Азим Тошкентимиз 2200 йиллик тарихида ўзининг бемисл ақлу заковати ва нодир истеъдоди боис умр йўлларида нурли излар қолдирган аллома шахсларни етиштирган. Машриқ учун янги маданият, маърифат, тижорат ва алоқа марказларидан бирига айланиб борган кўҳна шаҳар (собиқ Шош, Шошкент, Чоч, Чочистон, Банокат, Тарканд, Бинкент, Тошканд) нинг зиддиятли воқеа, ҳодисаларга бой тарихини яратиш фурсати келди.

Тарихчилар Тошкентнинг янги ижтимоий сиёсий тарихини яратадилар, албатта. Халқаро «Олтин Мерос» хайрия жамғармасининг Тошкент шаҳар бўлими бой ва бебаҳо миллий меросимиз, миллий қадриятларимиз тақозоси ила меросшунослик фани андозасида «Тошкентнома» номли туркум рисоалар ёзишга бел боғлади. Қўлингиздаги китобча ушбу туркумнинг топонимикага оид қисмидир.

Ўтган асрда ҳукмрон мафкура таъсирида асрлар силсиласидан бизгача етиб келган кўплаб жойларнинг тарихий номлари сунъий атамалар билан алмаштирилди. Бу ачинарли ҳол эди. Зотан, яхшими, ёмонми, ҳар бир тарихий номнинг ўз ўтмиши, маъноси бор. Бу номлар ўтмиш аجدодларимиз қадимда ва яқин ўтмишда деҳқончилик, боғдорчилик ва шаҳримиз ҳудудида қадимдан яшаб келган қабила ва элатларнинг касб-коридан келиб чиққан, қадим тарихнинг ўта кўҳна номлари юргимиз ҳақида қимматли маълумотларни сўзлаб беради. Гоҳи жой номлари афсонавий шахсларга боғланади. Жой номларининг келиб чиқиши, маъноси, тарихини билиш муҳим аҳамият касб этади. Президентимиз Ислом Каримов Тошкент шаҳри сайловчилари билан учрашувда айтганларидек, «Жой номларининг ҳар бири тарихимизнинг бир парчаси бўлиб, уларни ота-боболаримиз бизга қолдирган мерос сифатида қабул қиламиз...» Тарихий номларда аجدодларимизнинг кимлиги, уларнинг қандай ҳунар билан шуғуллангани ўз ифодасини топган. Қаранг, Маҳсидўзлик, Кўнчилик, Дегрезлик, Темирчи, Тақачи, Эгарчи, Ўқчи каби маҳалла номларининг ўзи бу ерда ҳунармандчилик нақадар ривожланганидан, қадимий ва ўтроқ халқимизнинг маданий даражаси нечоғли юксак бўлганлигидан далолат беради.

Кейинги йиллар давомида шаҳримиздаги тарихий обидаларни таъмирлаш ва жой номларини янгилаш, азалий номларни қайта тиклаш бўйича, ҳеч шубҳасиз улкан ишлар қилинди. Кўкалдош, Бароқхон, Қафқол Шоший, Тўхтабой-вачча, Шарофиддинбой каби номи билан аталувчи мақбара, мадраса ва масжидлар таъмирланди.

Муаллиф Абдулазиз Муҳаммадкаримов кўп йиллардан бери пойтахт тарихи ва топонимикаси билан шуғулланиб келади. У 1966 йилги Тошкент зилзиласидан кейинги тузилган шаҳар топонимик комиссиясининг масъул котиби, Ўзбекистан тарихи ва маданият ёдгорликларини сақлаш жамияти Тошкент шаҳар кенгаши раисининг ўринбосари, раиси бўлган, айти пайтда «Олтин Мерос» халқаро хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими раисидир. Иш жараёнида кўпгина шоир ва алломалар, жумладан, Фафур Гулом, Мақсуд Шайхзода, Яҳё Гуломов, Раҳима Аминова, Виктор Решетов, Михаил Массон, Ҳамидулла Ҳасанов ва бошқа комиссия аъзоларининг суҳбатидан баҳраманд бўлди. У Тошкент энциклопедиясининг муаллифларидан бири, «Тошкент бўйлаб топонимик саёҳат», «Гўзаллик маскани», «Тошкентнома» каби рисола ва китобларнинг муаллифидир. Китобда юзга яқин географик номларнинг келиб чиқиши, алломалар ҳаёти ва ижоди ҳақида турли манбаларга суянган ҳолда ва юқорида номлари зикр этилган шоир ва шахслар суҳбатидан эшитган хотиралари асосида баён қилинган. Китобда келтирилган атамалар талқинини ва тарихий шахс ва алломалар ҳақидаги маълумотларни балки ҳар жиҳатдан мукамал, тугал, дейиш қийиндир. Синчков китобхонлар, мутахассис олимларимиз бу борда муаллиф фикрини тўлдирадилар ва ўз мулоҳазаларини матбуот саҳифаларида билдирадилар, деб умид қиламиз. Аммо шу нарса аниқки, ушбу тадқиқот АЙСЕКО томонидан «2007 йилда Ислом маданияти пойтахти», деб эътироф этилган она Ватанимиз бош шаҳри Тошкент бежиз бу номга сазовор бўлмаганини исботловчи муҳим воқеалардан бири бўлиб қолади. Чунончи, Президент Ислом Каримов 2007 йил 5 июнда Тошкент шаҳридаги Ҳазрати Имом

мажмуасига ташрифи чоғида таъкидлаганларидек, боболар қолдирган буюк мерос бизнинг маънавий илдизларимиз нақадар теран ва бақувват эканлигининг тасдиғидир.

*Амирқул КАРИМОВ,
«Олтин мерос» халқаро
хайрия жамғармаси раиси*

*Азиз фарзандларимнинг онаси
Комилхон ибн Зиё қизи Ўлмасхоннинг
ёрқин хотирасига бағишлайман*

ҲАР БИР СЎЗДА ЯШИРИН ТАРИХ

*«..Барча тарихий исмлар ва жойларнинг номлари
халқнинг моддий мулки ҳисобланади ва давлат
томонидан муҳофаза қилинади»*

*Ўзбекистон Республикасининг
«Давлат тили ҳақида»ги Қонунидан*

Топонимика ўзи нима? Топонимика – географик номларнинг этимологик маъносини ўрганадиган фан бўлиб, маҳалла, кўчалар, майдонлар, сув ўзанлари, чўққи ва воҳа номларини ўрганишда бизга жуда катта ёрдам беради. Шунингдек, шаҳарларнинг ҳосил бўлиш тарихи, аҳолисининг касб-кори, уларнинг этник мансубликлари ва бир қанча маълумотларни ўз ичига қамраб олади.

Тошкент ўзининг 2200 йиллик тарихи давомида ўз ўрнини бир неча марта ўзгартириб, ҳар сафар янги-янги номлар қолдирганидай, унинг даҳа, дарвоза, маҳалла ва кўчаларига берилган номлар маълум маъноларини ифода этади. Маҳалла ва мавзеларининг кўпи айниқса, дарвозалари аллақачон йўқолиб кетган. Аммо улар тарих учун, фан учун йўқолган эмас. Улар халқимиз тарихини ўрганишда бебаҳо хазинадир.

Кўчалар, ариқлар, майдонларнинг номларида турли лингвистик қатламлар намоён бўлган – сўғд, турк, араб, эрон номлари бор. Буларнинг ҳаммаси тарих! Таниқли рус олими Н.И.Надеждин «Ер – бу гопонимлар ёрдамида инсоният тарихи битилган китобдир», деган эди.

Қўйилган саволнинг асл маъносини тасаввур қилиш учун гапни ўзимизнинг Чирчиқ воҳаси тарихидан бошласак. Бобур

Ўзининг «Бобурнома» номли асарида бу дарёни Чир-суй деб тилга олган. Сир-чиқ, яъни Кичик Сир (Кичик дарё) деб изоҳлаш мумкин.

Зардўштийларнинг қадимий ва муқаддас китоби «Авесто»да Сирдарё ҳавзасидаги мамлакат «Турон», аҳолиси эса «турлар» деб юритилган бўлса, Сосонийлар шоҳи Шопурнинг Зардўштийлар каъбасидаги 262 йилдаги қоятош ёзмаларида Чирчиқ воҳаси Чоч номи билан аталганлиги эслаб ўтилади.

Эрамиздан аввалги II асрларда ва эрамизнинг бошларида у энг бой сув ресурсларига, ер ости бойликларига, яйлов ва экин майдонларига бой бўлган эрамизгача бўлган III ва эрамизнинг IV асрларида Қанқа ва Кушон давлатларига қарар эди. Чоч воҳасида жойлашган Қанқа ёдгорлиги билан бир қаторда замонавий Тошкент ҳам ўз тарихини 2200 йил олдин бошлаган. Бу маълумотларлар 2000-2002 йилларда Тошкентнинг шаҳар маданиятини археологик жиҳатдан ўрганиш натижасида аниқланди. Бу йилларда Жун канали бўйидаги Шоштепа ёдгорлигидан қўлга киритилган янги илмий маълумотлар қадимда Сирдарёнинг қуриб бораётган қуйи қисмларидан аҳолининг Тошкент воҳасига кўчиб келишини исботлаб берди. Тошкент воҳасида милоддан олдинги IX-VII асрлардан бери истиқомат қилиб келган ўтrock деҳқонлар маданиятининг Сирдарё ҳудудларидан келган аҳолининг шаҳарсозлик маданияти аралашуви натижасида миллоддан олдинги II асрда Чочнинг илк шаҳарлари – Қанқа ва Шоштепа пайдо бўлди.

Кейинчалик (VI-VII асрларда) Чоч гарбий турк ҳоқонлиги таркибига, сўнгра араб халифалиги таркибига кирган. Табиийки, бу ўзгаришлар нафақат иқтисодий ҳаётга, балки атамаларга, тилга, маънавият ва маданиятга бевосита таъсир этган.

Туркий халқлар бир гуруҳ қабилалар уюшмасининг умумий номи қанғли деб аталган. Улар милоддан аввалги III асрларда Сирдарё бўйларида йирик Қанғ давлатини барпо қилганлар. Аҳолисини эса қанғлилар деб аташган. Ҳозирга Оққўрғон тумани ҳудудида миллоддан аввалги III асрдан ми-

Шахристоннинг бир дарвозаси тахминан шу ерда бўлган

Шахристон кўчаларидан бири

лоднинг XII аср бошига оид шаҳар харобаси Қанғтепа деб аталади. Қадимги Хитой ёзма манбаларида Қанқа, Қанғюй, Харашкат номларида келган Қанг давлатининг пойтахти бўлган. Ўрта асрларда Харашкат шаҳри Чоч вилоятида Бинкат (Тошкент)дан кейин иккинчи шаҳар ҳисобланган. 20 га яқин қабилалар уюшмасида Қанғли, Қаъни каби йирик қабилалар Чипли, Иркин каби уруғлар ҳозирги Тошкент шаҳри ҳудудида яшаган. Вақтлар ўтиши билан Чипли-Шибли, Иркин-Эркин кўринишини олган. Шаҳаримизнинг Чилонзор туманида Эркин, Юнусобод туманида Шибли, Учтепа туманида Қаъни шунингдек, Себзор даҳаси рўйхатларида Қанғли кўча каби маҳалла ва тураржой номлари учрайди.

2200 йилдан ортиқроқ тарихга эга бўлган Тошкент шаҳрининг бизгача етиб келган ёзма манбаларига тўхталсак. Беруний ўзининг «Ҳиндистон» номи асарида Тошкент номи-нинг келиб чиқиши ҳақида сўз юритиб, «тош» сўзи туркча бўлиб, «шош» кўринишини олган. У Тошкент – тошли қишлоқ демакдир», деб изоҳлайди. Беруний воҳанинг номига ҳам тўхталиб, уни пойтахт номи Шош (араб.—илгариги Чоч) билан ҳам боғлайди. Шаҳар тарихини ўрганувчи олимлар шу фикрни ўзларига асос қилиб олганлар. Жой номларининг аксарияти кўҳна тарихнинг маҳсули бўлиб, бу номларнинг пайдо бўлиши, яратилиши, номланиш сабаблари ҳақида халқ орасида кўплаб афсона ва ривоятлар, халқий талқинлар яратилган. Халқ орасидаги ривоятлардан бири, шаҳарни қўл остига олган баҳодир Тош номи билан боғлайди. Кўпинча афсона ва ривоятлар мазмунида рационал маъно ва халқ фантазиясининг реал асослари ётади. Тошкент ҳақидаги дастлабки маълумотлар милоддан аввалги II аср – милоднинг V асрларига мансуб Хитой манбаларида ҳам учрайди. Уларда Тошкент вилояти қадимда «Ши» деб ҳам номланган. «Чоч» сўзининг хитойча талаффуз этилиши натижасида ҳосил бўлиб, «Ши» топоними хитойчада «Тош» маъносини англатган.

Туркийлар сўғд ҳокимлари ўрнига турк аёнларини қўйганлар. Чоч воҳаси ҳокими Тош деб аталган (хитой

транскрипциясида Ши). Афсонада сўгд эли ерлик ҳокимининг ўлими тасвирланган бўлиб, Деле исмли туркий билан алмаштирилгани ва у ўзини Тош деб атагани ҳикоя қилиниб, «Тошнинг шаҳри», яъни «Тошкент», хитой йилнома-ларда эса «Хан-Чже-Ши» деб юритилган. Шу атамаларнинг ўзида турлича бўлган сўзлар – кент (форс тилида) ва тош (туркийча) сўзлари борлигини кўрамиз. Кент сўзи «шаҳар», «қишлоқ» деган маънони билдиришни бундан 1000 йиллар бурун Наршахий, Беруний, Маҳмуд Қошғарий асарларида қайт этиб ўтилган эди. Бу сўз жуда қадимий сўз бўлиб, қанд, кент, кат, кан кўринишларида учрайди. Самарқанд, Паркент, Пскент кабилар. Бу терминлар келиб чиқиши ҳақида профессор В.В.Баргольд – бу сўз Эронийлардан Туркий халқларга ўтган бўлиб шаҳар, қишлоқ деган маънони билдиришини ўз асарларида айтиб ўтган эди.

Шаҳардаги номлар турли даврлар маҳсулидир. Асрлар оша «хиралашган», «ғубор босган» қадимий номлардан бири Афросиёбдир. Шаҳримиздаги Мингўрик тепалиги XIX аср охирларигача шаҳарликлар орасида Афросиёб тепалиги номи билан машҳур бўлган. Шунингдек, Чигатоё маҳалласидаги қадимги Жарариқ бўйида ҳам Афросиёб тепалиги бўлган. Бу тепаликлар Турон мамлакатининг қадимий афсонавий шоҳи Афросиёб (туркий исми Алп Эр Тўнга) номи билан аталган деган ривоятлар юрарди. Жарариқ бўйидаги Афросиёб тепалигини Шоҳ нишин – «Подшо ўтирадиган жой», «тахт» деб ҳам атаганлар.

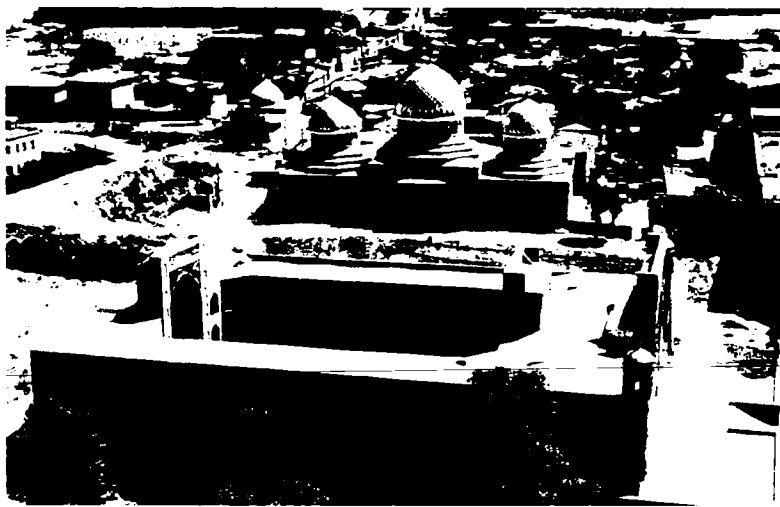
Юсуф Хос Хожиб «Қутадғу билиг» номли асарида Алп Эр Тўнга деган номни ҳам қуйидаги мисраларда тилга олади:

*Турк беглари орасида оти белгилиг,
Тўнга Алп Эр эди, қути белгилик.
Билими буюк, ҳунар (лар)и талай,
Билимли, заковатли, халқ орасида сараси.*

Шунингдек, унинг тожиклар орасида Афросиёб деган ном билан шуҳрат қозонганини ҳам айтиб ўтади. Бундан маъ-

Ҳожа Аҳрор қурдирган Жомеъ масҷиди

Шаҳристоннинг бугунги кўриниши

лум бўлишича, Афросиёбнинг асл номи Алп Эр Тўнга бўлган деган хулосага ҳам келиш мумкин.

Туркий халқларнинг бу қаҳрамони ҳақида Маҳмуд Қошғарий «Девону луготиг-турк» номли китобида Афросиёбнинг қизи Қаз Казвин шаҳрини қурганлиги, шунингдек, унинг эри Сиёвушнинг ўлдирганлиги ҳақида маълумот бериб ўтади.

Пойтахтимизнинг номи қадимий хитой йилномаларида II асрда тилга олинганлиги маълум. Унгача Юни деб номланганлиги (бу ном маъноси аниқланмаган) қайд қилинган. Араб қўшинлари келгунга қадар Шош ўзининг арк ва шаҳристонига эга ривожланган йирик шаҳар бўлган (маҳаллий аҳоли ўртасида унинг қолдиқлари Афросиёб тепаликлари номи билан машҳур бўлган). 713 йилда Чочга кириб келган араб қўшинлари томонидан шаҳар вайрон қилинган.

IX асрга келиб аввалги ўрнидан 4-5 км шимоли-ғарброқда янги шаҳар вужудга келди. Бу янги шаҳар араб манбаларида Бинкат деб тилга олинди. Маҳмуд Қошғарий асарларида Бинкат «Таркан» шаклида ҳам учрайди. Ёзма манбалар ва археологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, Бинкат шаҳарнинг Себзор, Кўкча ва Бешёғоч ҳудудларида, аниқроғи Хадра, Эскижўва ва Чорсу маҳаллалари оралиғида жойлашган. Шаҳар арки алоҳида девор билан ўралиб, 2 та дарвозаси бўлган, биридан рабодга, иккинчисидан шаҳристонга чиқилган. Арк ичида ҳоким саройи, зарбхона ва қамоқхона жойлашган бўлиб, арк деворига ташқаридан жомеъ масжиди туташган. Шаҳристон аркка қараганда катта ҳудудни эгаллаб, у ҳам девор билан ўралган. Шаҳристоннинг Абул Аббос, Гумбаз, Қаср номли учта дарвозаси бўлган. Дарвозалардан бири ҳозирги Аброр Ҳидояттов номли театр биноси олдида жойлашган. Шаҳристонда ҳунармандларнинг маҳаллалари, амирликнинг қароргоҳлари, мулкдорларнинг кўшк ва қўрғонлари, савдо дўконлари бўлган. Шаҳристоннинг Гулбозор маҳалласида бутун Туркистон ва Хуросонда пири муршидлардан бири даражасига кўтарилган, номи бутун ислом дунёсида улуғланган Хожа Аҳрор Валий ҳазратлари томонидан жомеъ масжид ва мад-

Эски шаҳарнинг XX аср бошларидаги кўриниши

Чорсу майдони

расаси қурдирилган (XV аср). Шаҳристоннинг жанубий-ғарбида кейинчалик Кўкалдош мадрасаси қурилган.

Шаҳарнинг асосини XIX асрга қадар Кўкча, Себзор, Беш-ёғоч ва Шайхонтоҳур даҳалари ташкил қилган. Даҳаларнинг номлари эса шу ҳудудларга хос бўлган характерли томонларини билдиради.

Ҳар бир даҳа кўплаб маҳаллалардан ташкил топган бўлиб, вақт ўтиши билан уларнинг сони ҳам ўзгариб турган. Масалан, уларнинг сони XVIII асрда 150 та бўлган бўлса, XIX асрда 200 тагача, XX аср бошларида эса 250 тага етган.

Маҳалланинг шаҳар атрофидаги ерлари мавзе деб аталган. Ҳар бир маҳалла ўзича уюшган ва ички ҳаёти мустақил бўлган. Унинг ўз оқсоқоли, масжиди бўлиб шу маҳалла аҳолисининг тўпланиб мунозарали масалаларни бафуржа ҳал қиладиган чойхонаси ҳам бўлган. Ҳар бир маҳалланинг номланиши ўша жойларнинг характерига хос ва касби корига мос бўлган.

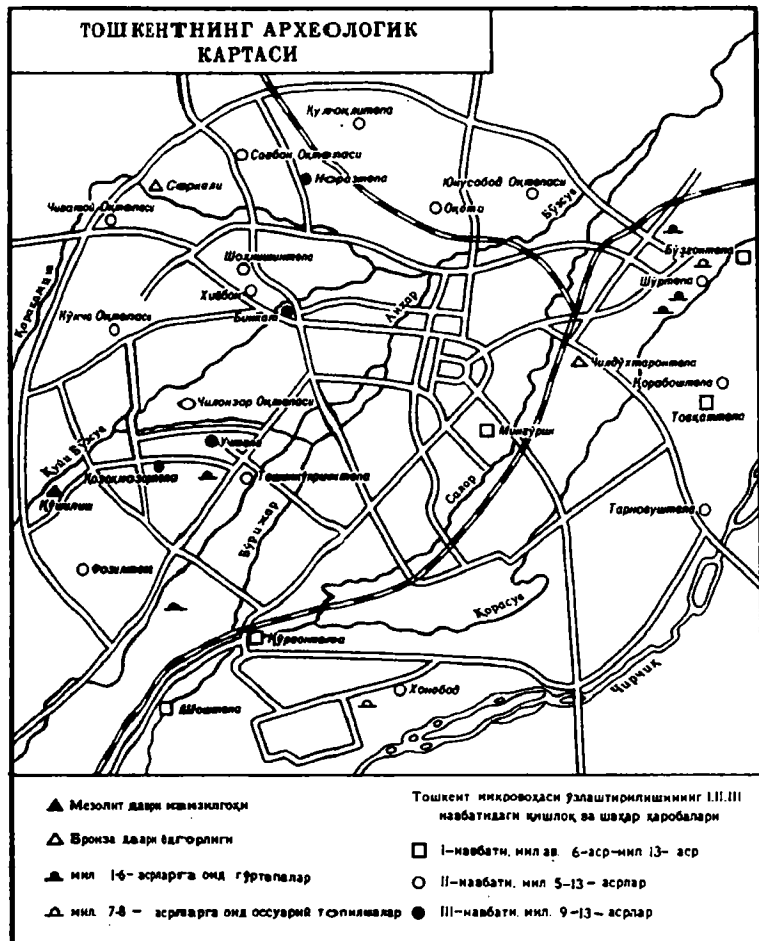
Шаҳар тарихининг илк даврларида суғориш осон бўлган ерларда янги маҳаллалар вужудга кела бошлаган. Шаҳар атрофидаги деҳқончиликка яроқли ерларнинг умумийлиги ва биргаликда меҳнат қилиш шароити мазкур ерлардаги аҳолини бирлаштирган ҳамда уларини муайян жамоага айлантирган.

Н.Г.Маллицкий ўзининг «Тошкент маҳалла ва мавзелари» номли асарида Тошкентнинг 260 та маҳалласининг ва 170 та мавзеси мукамал рўйхатини келтирган. Аниқроқ бўлиши учун биз ҳам ушбу рўйхатни тўлалигича кичик тузатишлар билан қайд этишни лозим топдик. Китобда тарихий ва маданий аҳамиятга молик айрим маҳалла ва мавзеларнинг номланиш тарихини ёритишга ҳаракат қилдик.

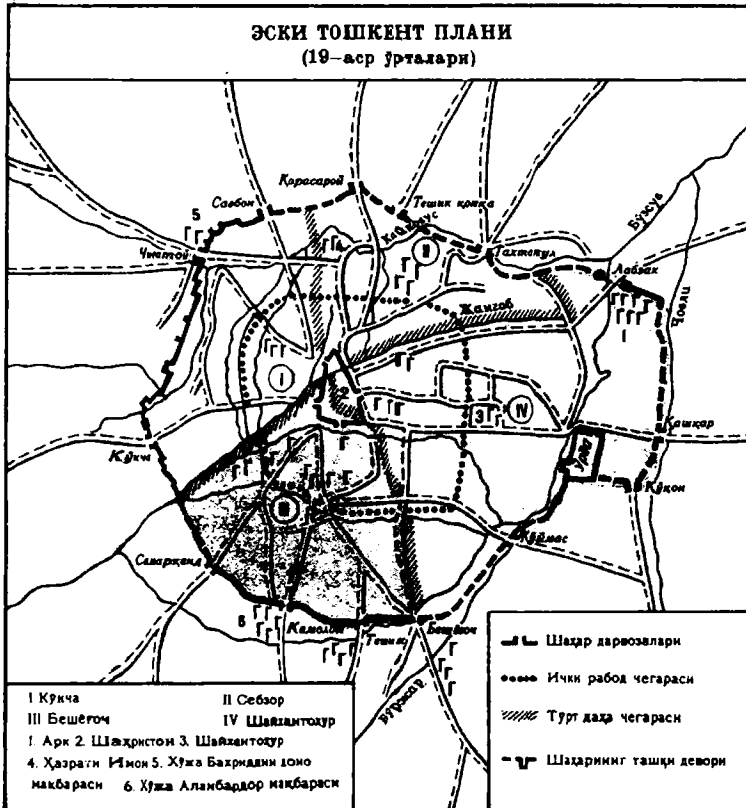
Биз қуйида тарихий ва маданий аҳамиятга молик бўлган:

- Тошкент даҳа ва маҳаллалари;
- Тошкент сув тармоқлари;
- Тошкент бозорлари;
- Тошкент обидалари;
- Тошкент ҳудудида ўтмишда яшаган ва ҳозирда истиқомат қилувчи баъзи элатлар;

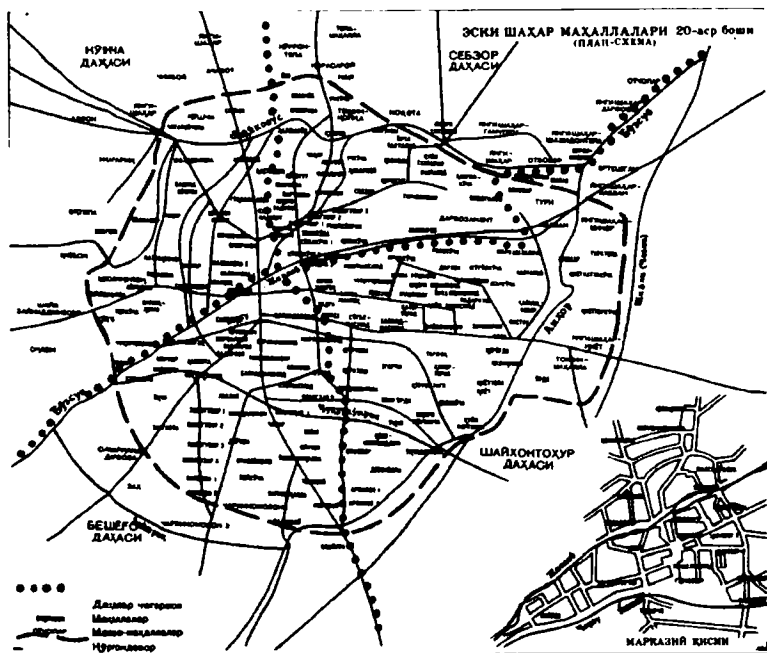
– Халқ ўтмишининг турли тарихий боқичлари;
 – Ўзбек халқининг уруғ ва қабилаларининг ўтмиш даврлардаги кўчиши (миграция) жараёнларини ифода қилувчи топонимлар ҳақида қисқача маълумот беришга ҳаракат қиламиз.

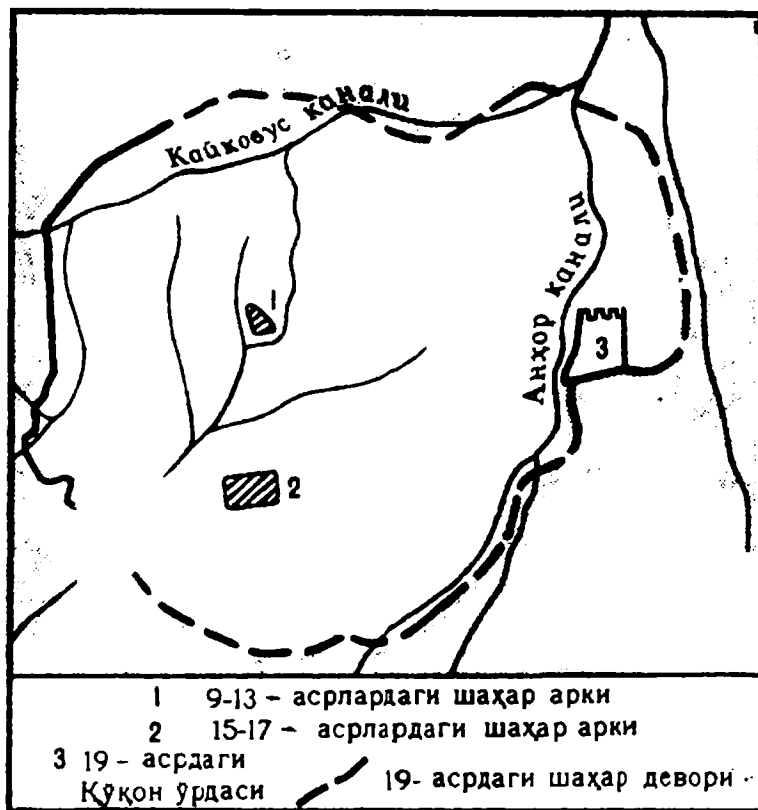
Тошкентнинг гўрт даҳаси

Тошкентнинг Эски шаҳар маҳаллалари (XX аср боши)

Қадимий Тошкентнинг ўрдалари

БЕШЁҒОЧ ДАҲАСИ

Бешёғоч (туркийча) – бешта дарахт маъносида. Муҳаммад Солиҳнинг «Тошкентнинг янги тарихи» номли асарида Бешёғоч қабилани номи билан боғлиқлиги қайд этилган. Қўлёзма манбаларда Зангиота даҳаси деб ҳам юритилган.

Даҳада шаҳарнинг уч дарвозаси (Самарқанд, Камолон ва Бешёғоч), беш йирик мадраса, 75 масжид, 76 маҳалла ва 36 мавзеси бўлган. Энг қадимий шоҳкўчаси Бешёғоч (ҳозирда бу кўча деярли йўқ бўлиб кетган). Кўчадан 1903 йилда кўнка, 1913 йилдан трамвай қатнай бошлаган. Кўча Чорсу майдони билан Бешёғоч майдонини боғлаб турган. Ҳозирги Миллий боғ дарвозаси ўрнида Ҳалимтой мадрасаси, тахминан ҳозирги Ёшлар саройи атрофида халқ амалий санъатига ихтисослаштирилган Муҳаммадкаримқожи мадрасаси (мадраса 1924 йилда бузиб юборилган) бўлган. Бугунги кунда ёшларга халқ амалий санъатини ўргатишда изчиллик билан фаолият кўрсатаётган Халқаро «Олтин Мерос» хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими жойлашган Абулқосим мадрасасидир. Шунингдек, Кўкалдош ва Хожа Аҳрор мадрасалари ҳам шу даҳага тегишли бўлган. Асосий майдони Бешёғоч бўлган.

Бешёғоч майдони. XIX асрнинг 70-йилларида бу ердан ўтган шаҳар мудофаа девори бузиб юборилгач, ўрнида Бешёғоч майдони барпо бўлган. 1972 йилгача бир муддат Беруний, 1986 йилгача бир муддат яна Бешёғоч майдони, 1991 йилгача Комсомол майдони деб аталган. Фурқат, Бобур, Туроб Тўла (собиқ 9-Январ) ва Олмазор кўчалари шу майдонга туташган. Ўзбекистон Миллий боғи билан ёнма-ён жойлашган.

XIX асрнинг 70-йилларида бу ҳудуддан ўтган шаҳарнинг мудофаа девори бузилиб ташлангач, очилиб қолган жой шу ердаги шаҳар номи билан Бешёғоч майдони деб аталган. Ўтган асрнинг 30-йилларида ҳозирги Миллий боғ дарвозаси ўрнидаги Ҳалимтой мадрасаси бузиб юборилган. Даҳа ўзининг сифатли гиштлари билан машҳур бўлган. Ҳозирги Ўзбекистон миллий боғи ўрнида катта ҳудудни эгаллаган

Бешёгоч майдонида жойлашган Муқимий театри

Бешёгоч майдонининг умумий кўриниши

ғишт хумдонлари бўлган. Бу ерда тайёрланган ғиштлар ўтган асрнинг 20-йилларигача шаҳарни ғишт билан таъминлаб турган. 1939 йилда ғишт хумдонларининг лой тайёрланадиган карьерлари ўрнида сунъий кўл (ҳозирги Миллий боғ) ташкил қилинган. 1935 йилда Бешёғоч бозори ташкил қилинган. Олмазор ва Арпаоя кўчалари туташган жойда 1943 йилда Муқимий номидаги театр биноси қурилган.

Даҳа маҳалла, мавзелар ва ёдгорликлари ҳақида қисқача маълумот

Зангиота маҳалласи Сузук ота, Чуқур кўприк, Чақар ва Заҳариқ каби маҳаллалар билан чегарадош бўлган. Қадимий маҳалла. Кўп асрлардан, аниқроғи 1258-йилдан бери шу ном билан аталиб келинган. Маҳаллада XVI аср архитектура ёдгорлиги Хўжа Нуриддин мақбараси сақланган. Ўрта Осиёлик авлиё, «подачилар пири» Зангиота шу маҳаллада яшаган. Номи шундан. Шунинг учун бўлса керак қўлёзма асарларда Бешёғоч даҳаси Занги ота номи билан юритилган.

Зангиотанинг таваллуд топган жойи ҳозирги Тошкент шаҳрининг Самарқанд дарвоза кўчасидаги «Зангиота» маҳалласидир. Зангиотанинг туғилган йили номаълум, 1258 йилда вафот этган. Зангиотанинг ҳақиқий номлари Ойхўжа ибн Тожхўжадир. «Занги» ибораси билан нисбат берилиши, у кишининг ранг-рўйлари қорачадан келган бўлишининг рамзий ифодасидир.

Зангиота турк-ислом оламидаги улуғ мутафаккир ҳамда мутасаввуф донишмандларидан бири бўлиб, унинг номи фақат Мовароуннаҳрдагина эмас, балки Хуросон халқлари орасида ҳам маълум ва машҳурдир. Зангиота (Ойхўжа) ёшлик пайтидан падари бузруквори Тожхўжадан таълим олади. Отаси вафотидан сўнг, Хожа Аҳмад Яссавийнинг тўртинчи халифаси ва содиқ шогирди бўлмиш Ҳаким ота ҳузурига боради. Бир неча йил ул зотнинг мулозиматида бўлиб, ул кишидан «Яссавия» тариқатининг сир-асрорларини, одобларини ўрганади ҳамда илми зоҳирий ва боти-

Чуқур қишлоқ маҳалласи (узоқда Кўкалдош мадрасаси)

Бешёғоч кўчаси

ний йўриқларидан воқиф бўлади. Зангиотанинг бутун онгли ҳаёти Мовароуннаҳр халқларининг энг оғир ва даҳшатли даврига тўғри келади. Зотан, XIII асрнинг 20-йилларида мўғул истилочилари Мовароуннаҳрнинг энг йирик шаҳар ва қишлоқларини култелага айлантириб, оддий меҳнаткаш халқ оммасини қуллик исканжасига солган эдилар. Ана шундай оғир вазиятда Зангиота ва унинг ўндан ортиқ халифалари ва шогирдлари бўлмиш буюк мутасаввуф зотлар халқ оммасини қаҳрамонлик, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, адлу инсоф, поклик, яхшилик, тўғрилиқ, меҳршафқат, ҳудожўйлик каби энг олий умуминсоний гоялар билан озиклантириб, уларни руҳан ва маънан тетик тутиб, уларга илоҳиёт ва иршод йўлларини кўрсатиб турганлар.

Зангиота 656 ҳижрий – 1258 милодий йили вафот этган ва ҳозирги «Зангиота» деб аталаётган қишлоқда дафн этилади. Бу жой нафақат Шош вилояти, балки бутун Мовароуннаҳр ҳамда Хуросондаги туркий, форсий ва бошқа халқлар учун муқаддас маскан ҳисобланади. Ҳозир эса бутун туман «Зангиота» номи билан аталади.

Зангиота мақбараси Тошкент шаҳри яқинидаги шу номли қишлоқда жойлашган бўлиб, зиёратгоҳлари мақбара ва унга кираверишдаги кичик бир масжиддан иборатдир. Уни Амир Темури қурдирган ва 1420 йилда Мирзо Улуғбек унинг устига ҳозирги пештоқни бино қилдирган. Унинг амри билан пештоқ тошга ушбу «ҳадиси Қудсий» ёзиб қўйилган: «Менинг заминимдаги уйларим масжидлардир. Менинг зиёратчиларим эса уни обод қилувчилардир. Ҳар ким ўз уйида таҳорат қилиб, менинг уйимда зиёрат қилса, иззат-ҳурматимга сазовордир». XVII асрда бу ерга мадраса ва жомеъ масжид қурилиб, кўплаб талабалар таълим олганлар. XIX аср охирида Мирзо Рустам номли саховатли киши томонидан мавжуд мезана қурилган.

Зангиотанинг табаррук мақбаралари қадим-қадимдан зиёратчилар билан гавжум бўлиб келган. Ўрта осийлик ва афғонистонлик зиёратчиларнинг кети узилмаган. Фақат кейинги 70 йиллик истибод замонида зиёратгоҳлар ҳам, зиёратчилар ҳам таъқибга учрадилар.

*Янги маҳалла кўчаси (Абулқосим мадрасасининг
1981 йилдаги кўриниши)*

Зангиота мажмуаси

1930 йилда Зангиота зиёратгоҳининг масжиди ёпиб қўйилди. 1945 йилда масжид расман очилган бўлсада, 1946 йилга келиб яна ёпиб қўйилди ва атеистик музейга айлантирилди. Ниҳоят, 1989 йилда муслмонлар талабига кўра мазкур жомеъ масжиди ҳамда зиёратгоҳ яна қайтадан очилди. Ҳозир бу табаррук масканга Ўрта Осиёнинг барча шаҳар ва қишлоқларидан зиёратчилар тўхтовсиз келиб турибдилар.

Туроб Тўла кўчаси (1991 йилгача 9-Январ кўчаси) Бешёғоч майдони билан Ўзбекистон шоҳкўчаси оралиғида жойлашган. Кўча шу ерда 1936 йилда қурилган, мутахассислар уйида яшаб ижод қилган шоир ва драматург Т.Тўла номи билан аталган. Ушбу кўча 1903 йилда кўнка, 1913 йилда трамвай йўли ўтиши муносабати билан вужудга келган. Кўнка ва трамвай Чорсу майдони билан Бешёғоч кўча ва Бешёғоч майдони орқали Тошкент вокзалини боғлаб турган. Кўчанинг 9-Январ дейилганига сабаб, Анҳор каналининг трамвай йўли ўтган соҳилида 1905 йил 9-январда Петроградда бўлиб ўтган қўзғолон (тарихда қонли якшанба номи билан эсланади) иштирокчилари Тошкентга сургун қилинганидан сўнг бунёдга келган пастак уйлардан иборат маҳалла. Январский посёлка деб аталган. Кўча тушгандан кейин 9-Январ номи билан атала башланган.

Камолон — Бешёғоч даҳасидаги маҳалла. Дархон, Эшонгузар, Янги маҳалла, Самарқанд дарвоза, Гулистон маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Хўжакўча ва Фуқаро кўчаларига бўлинган. Хўжа Аъламбардор мақбараси ва қабристонни бор. Новза, Қозиробод, Дўмбиробод, Қонқус мавзеларида деҳқончилик ва боғдорчилик билан шуғулланганлар. Асли «Камонгарон» яъни «Камонсозлар» кейинчалик оғзаки тилимизда Камолон талаффузида етиб келган.

Ривоятларга кўра, фотиҳ Қутайба ибн Муслим ва унинг сафдошлари исломни ёйиш мақсадида VIII асрнинг бошларида Шош мулкига кириб келадилар. Унинг сафдошларидан бир гуруҳи – яъни комил кишилар Шошнинг ҳозирги Камолон маҳалласи деб аталувчи қисмига жойлашадилар. Камолон, яъни комиллар деб аталувининг боиси шундан,

деган фикрлар ҳам бор. Муҳаммад Солиҳ «Тошкентнинг янги тарихи» асарида эслатиб ўтган хиёбон дарвозаси рус ёзма манбаларининг айримларида «Камолон» дарвозаси деб тилга олинган. «Тошкентнинг янги тарихи» асарида эса Камолон маҳалла номи сифатида учрайди.

Хўжа Аъламбардор мақбараси Камолон дарвозаси ёнидаги Хўжа Аъламбардор қабристонидида жойлашган. XIX асрда нураб қолган мақбара ўрнига қурилган. Ривоятларга кўра, мақбара Ўрта Осиёда Ислом динининг дастлабки тарғиботчиларидан бири имом Абубакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил ал-Қаффоли Шоший сафдошларидан бири, минг йил илгари вафот этган Хўжа Аъламбардор (байроқдор) шарафига қурилган. Ислом тарихида ислом байроқдорлари энг ҳурматли ва иззатли инсонлар ҳисобланганлар. Ҳозирги мақбара XVIII асрда унинг тахмин қилинган Камолон дарвозаси ортидаги қабри ўрнига қурилган. Энциклопедик маълумотларга қараганда, Ислом фотиҳлари Шошга келганда лашкарнинг байроқ кўтарувчиси, яъни аламбардори Абдул Азиз Камолон дарвозаси ташқарисига ислом тугини қадаган. Ўша жой ҳозирда Хожа Абдул Азиз Аъламбардор қабристонининг ўртасида бўлиб, кейинроқ ўша жойга сағана қурилган. Аслида Хожа Аъламбардор умрининг охирида Сайрамда яшаб, ўша ерда вафот этган. Демак, мазкур мақбара рамзий бўлиб, унга Хожа Аъламбардор қўйилган эмас. Мақбара ичида ўша вақтда қўйилган ислом байроғи туғи ҳамон сақланади. Туғда «Аллоҳ» ва «Муҳаммад» сўзлари ёзилган.

Самарқанд дарвоза даҳанинг қадимий маҳалларидан бири. Зангиота, Чақар, Заҳариқ, Камолон маҳаллалари билан чегарадош бўлган, бир чеккаси Чақарариққа ёндашган. Ҳудудида шаҳарнинг 12 дарвозаларидан бири – Самарқанд дарвозаси жойлашган (номи шундан келиб чиққан). Мустақиллик йилларида дарвозанинг рамзий кўриниши ҳозирги замон транспорт ҳаракатини ҳисобга олган ҳолда қайта тикланди. Ўзбек романчилик мактабининг асосчиси Абдулла Қодирий шу маҳаллада яшаб ижод этган. Самарқандга бориладиган карвон йўли шу ердан бошланган. Чи-

лонзор туманидаги Қатортол шохкўчаси Самарқанд дарво-
за кўчасининг давоми сифатида вужудга келган. Кўча Қатор-
тол қишлоғи ҳудудидан ўтганлиги сабабли кейинчалик
Қатортол номи билан атала бошланган. Кўча катта карвон
йўли бўлиб қадимда Самарқанд, Бухоро, Хоразм ва яқин
шарқ мамлакатларига карвонлар қатнаган. Ўтган асрнинг
70-йилларида кўчанинг ҳар икки томонига кўп қаватли би-
нолар қурилган. Кўчада «Илонлиқтепа», «Нўғойқўрғон»
каби қабристонларнинг бир қисми сақланиб қолган.

Сузукота маҳалласи. Шу маҳалла фаолларидан бўлмиш
Асқархожи Обидов тўплаган маълумотларга кўра, маҳал-
ланинг асосчиси Сузукота (Мустафоқул) XII асрнинг ўрта-
си XIII асрнинг бошида яшаган. Хожа Аҳмад Яссавийнинг
қизи Гавҳари Ҳуштожнинг кенжа ўғли Мустафоқул 1140
йилда Сайрамда таваллуд топган. Болалик чоғида бобо-
си Аҳмад Яссавий хизматига борганда, бобосининг назар
муборақлари тушиб, муҳаббат ила «Менинг сузигим (суюк-
лигим), хуш келдингиз!» деб қарши олганлар.

Шу-шу, Мустафоқулни яқинлари Сузук деб атай бош-
лайдилар.

Отаси Аҳмад ал-Қорачуғай Шайхнинг йўлланмаси би-
лан бу маҳаллага келиб, турғун бўлиб яшаб қолган. Кимса-
сиз, тепалик ва жарликлардан иборат бўлган ерларни ўзлаш-
тириш ва обод қилиш учун Сузукота туғилган юртдан қори-
лар, уста-ҳунармандлар ва яқин биродарларини олиб ке-
либ, уй-жойлар қурдириб, барчага бошпана қилиб берил-
гач, илм ва ҳунарни кенг оммага жорий қилишни бошлаб
юборишган.

Маҳаллани хўжалар маҳалласи, баъзан усталар маҳалла-
си деб ҳам аташган. Кароматлар соҳиби, аҳолининг доно
маслаҳатгўйи, ҳунармандлар устози, толибларнинг пир-мур-
шиди бўлган Сузукота 1240 йили вафот этган. Шундан бери
бу жой Сузукота маҳалласи деб аталиб келинган.

Буюк саркарда Амир Темур Тошкентда кўплаб масжид-
мақбаралар қурдирганида Яссавийнинг эрка набираси Су-
зукотага ҳам атаб мақбара масжид ва мадраса бунёд эттир-
ган.

XX асрдан бошлаб маҳалла номи бир неча марта «Бау-ман», «Қаҳрамон» ва «Обод» деб ўзгартирилган. Мустақилликдан сўнг 1992 йилдан бошлаб қайтадан Сузукота маҳалласи деб атаб келинмоқда. Бу маҳалла таркибига 1945 йилдан кейин «Чақар» маҳалласи қўшилган бўлса, энди атрофдаги «Андижон», «Мирлар», «Миср», «Чўпонота» ва «Чуқур кўприк» маҳаллалари ҳам қўшилди.

Маҳаллада бир қанча кўҳна обидалар мавжуд бўлган. Улар:

1. «Чўпонота» маҳалласи масжиди (XII аср)
2. «Сузукота» жомеъ масжиди (XIV асрнинг охири)
3. «Андижон» маҳалла масжиди (1817 йилда қурилган);
4. «Чақар» маҳалла масжиди (1820 йилда қурилган)
5. «Чуқур кўприк» маҳалла масжиди (1850 йилда қурилган)
6. «Сузукота» мақбараси
7. Шогирдлари дафн этилган сағана-даҳма
8. Йўлбарсли ота сағанасидир.

Бундан ташқари маҳалла ҳудудида қадимий қўшсинчлик, тоқилик уйлар сақланиб қолган.

Сузукота уста-ҳунармандларнинг пири, юзлаб шогирдларга илм бериб, ҳалол меҳнатга ўргатган зотдир. Унинг вафотидан кейин усталар маҳалласи Сузукота номи билан атала бошланган.

Арпапоя Чақардан бир мунча шарқроқдаги жойлар Ўрпапоя, яъни «жар қобоғининг этаги», деб юритилган. Чунки шаҳардан ташқарида жойлашган бу ерлар жарликдан иборат бўлиб, у ерда кейинги асрларда ташкил топган маҳалла тошкентликлар ўртасида Арпапоя номи билан шуҳрат топган (А.Муҳаммаджонов). Ҳозирда Муқимий номли театр биносидан бошланувчи бир кўчанинг номи Арпапоя номида сақланиб қолган.

Эски Ўрда археологик топилмаларнинг гувоҳлик беришича, XV-XVI асрларда Тошкент жанубга – Бешёғочга ҳамда шарққа Шайхонтоҳурга томон кенгайиб борган. Шу даврда Қоратош ва Олмазор маҳаллалари оралиғида янги ўрда барпо этилиб, унинг атрофи шаҳарнинг обод ва кўркам қисмига айланган.

Шаҳар атрофи янгидан девор билан ўралган. XVII асрнинг бошларида Бухоро хони шаҳар билан Ўрдани бутунлай вайрон қилган. XIX асрда у Эски Ўрда номи билан машҳур бўлган. Эски Ўрдан ҳозирги рассомчилик коллежи биноси ҳовлисида ўша даврга хос Қоратош ҳаммоми харобалари 2000 йилгача сақланиб келган. Маҳалланинг қадимги номи шундан. Маҳалла қарияларининг гапига кўра Тошкент хони ўрдаси бу ҳудудга кўчган даврда шу ердан ўтган кўчага тош ётқизилган. Маҳалланинг кейинги Қоратош номи шундан.

Қоратош ҳаммоми – археология ёдгорлиги (XV-XVI аср). 1981 йил Тошкент археология экспедицияси томонидан Қоратош кўчасида очилган. Қоратош ҳаммоми даҳлиз, миёнасарой, унинг асосий ўқлари бўйлаб жойлашган хоналар қадимги анъанавий шарқ ҳаммомлари тарҳида қурилган. Деворлар ганч билан, супа тепасидаги деворлар гулдор сирли сопол парчаси билан безатилган. Қоратош ҳаммоми шаҳарнинг нуфузли кишиларига мўлжалланган бўлиб, шу ерида жойлашган ўрда иншоотлари мажмуига кирган. Ҳозир ҳаммом ўрнида республика рассомчилик коллежи қурилган.

Шарқда, хусусан Тошкентда ҳаммом қуришга алоҳида эътибор берилган. Ўрта асрларда ҳаммом нуфузли шахслар учун ўрда таркибида, раият учун жамоат жойларда қурилган. 1865 йилда Тошкентда 8 та ҳаммом бўлган. Чорсу меҳмонхонаси ўрнида Бадалмат ҳаммоми, Табиат музейи (2005 йилгача Чорсу бозорининг шимолий қисмидаги дарвоза қаршисида жойлашган бўлиб ҳозир кўчирилган) ўрнида аёллар ҳаммоми (Пуштиҳаммом), Кайкобус ариғи бўйида Муҳаммадқул Эроний ҳаммоми, Қашқар маҳалласида Ўрда ҳаммоми (Анҳор кафесининг орқа томонида бўлиб, 1966 йил Тошкент zilзиласига қадар ишлаб турган), Кўкалдош мадрасасининг орқасидаги Жангоб ариғи бўйидаги Муҳаммадкаримхожи ҳаммоми, Чорсунинг эски Намозгоҳ кўчасидаги Отабой ҳаммоми, Маҳсидўзлик кўчасидаги Регистон ҳаммоми (2004 йилгача қадар ишлаб турган) кабилар мавжуд бўлган.

Чақар қадимий Тошкент атрофида, Чақар номи билан машҳур гузарлардан бири бўлган. Ҳозирги даврга келиб, Тошкентнинг икки манзилида Чақар ўрни ва номи аниқ сақланиб қолган. Бири Чигатой (ҳозирги Фаробий) кўчаси ўрта белидан кунботар томонга бироз кўтарилган баланд тепалик устидаги атрофии чуқур жарликлар ўраган маҳалла. Ҳозир ҳам жарликлар бор. Иккинчиси Чорсу билан Бешёғочни бирлаштирувчи кўчанинг ўрта қисмида, Чуқур кўприк яқинида жойлашган. Чақар топоними мўғулларнинг Чақар қабиласи номи билан боғлиқ деган фикрлар бор. Тарихий манбаларда мўғулларнинг ҳақиқатан ҳам шундай қабиласи бўлганлиги қайд этилган. Яна туркманларнинг бир уруғи Чақар деб аталган.

Тошкент метроси трассаси бўйлаб, «Бунёдкор» (собиқ Халқлар Дўстлиги) бекатида олиб борилган археологик тадқиқотлар натижасида XIV-XVI аср маданий ёдголиклари топилган моддий -маданият қолдиқларининг гувоҳлик беришига кўра, «Истиқлол» саройидан шимолий-ғарброқда, шаҳарнинг чегарасига яқинроқ жойда илк ўрта асрлар суворийларидан ташкил топган ҳарбий навкар-чокарларнинг қалъаси – Чокардиза жойлашган бўлиб (тадқиқотчи А.Мухаммадзонов фикрича), кейинчалик бу жойда қад кўтарган маҳалла талаффузида маҳаллий аҳоли Чақар тарзида ўзгариб етиб келган.

Ўрта Осиёда илк феодализм даврида феодалларга қарашли бўлган қуроли кучлар гуруҳи чокар дейилган. Аниқроғи, шаҳарнинг қалъа деворидан ташқаридаги ўралган истеҳком чақар дейилган.

Янги маҳалла Камолон, Чархкамолон, Бешёғоч маҳаллалари билан чегарадош бўлиб, Бўржар каналига туташ бўлган. Маҳаллада шоир Ҳабибий яшаган. Бешёғоч даҳасининг нуфузли маҳаллаларидан бири ҳисобланган. Шундан ўтган кўча ҳам «Янги Маҳалла» деб аталган. Кўчада 1850 йилда Абулқосим эшон мадрасаси, кейинчалик жанубий-шарқий томонига гумбазли қилиб ҳаммом, шимолий томонига уч хонадан иборат синчкор масжид солинган ва халқ орасида Синчлик масжид номи билан юритилган.

Шимол томонда Абулқосимнинг файзли ҳовлиси, шунингдек, ўғли Боқихон қози ва набираси Маъдихон қозиларнинг ҳашаматли, нақшинкор уйлари қурилган. 1975 йилга қадар бу уй Тошкент вилояти ўқитувчилар малакасини ошириш институти сифатида фойдаланиб келинган.

Боқихон қози шаҳар қозикалони лавозимига кўтарилган кезлари шаҳар ташқарисидаги мавзеларига чиқишга қийналиб қолган маҳалла аҳли илтимосига кўра қўшимча кичик дарвоза очдириб беради. Дарвоза масъуллиги маҳалла аҳлига юклатилганлиги сабабли дарвоза ҳам Янгимаҳалла номи билан аталган.

Чорсу Бешёғоч даҳасининг қадимий маҳаллаларидан бири. Маҳалла сифатида XI асрда вужудга келган. Тиканлимосор, Чуқурқишлоқ маҳаллалари билан қўшни бўлган. Унга шаҳарнинг ҳамма дарвозаларидан йўллар келиб туташган. Кейинчалик XVI асрда Кўкалдош мадрасаси қурилган. 1959 йилдан Охунбобоев майдони деб атала бошлади. Мустақиллик давридан бошлаб яна Чорсу майдони деб атала бошлади. Са марқанд дарвоза, Бешёғоч кўча, Беруний ҳамда А.Навоий шоҳкўчалари оралиғида.

Қадимшунос С. Қораев маълумотига кўра Чорсу қадимий сўз бўлиб, зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто»да Човурсуқ (тўрт томонлама) шаклида учрайди ва бозор маъносини англатади. Кейинчалик бу сўз «Чоҳарсу» ва ниҳоят «Чорсу» шаклига айланган. Форс тилидаги манбаларда «чоҳарбозор» – «чорбозор» деган сўз ҳам учрайди. «Суқ» сўзи араб тилида «бозор» маъносини англатади. Ўрта аср Шарқ шаҳарларида икки йирик кўча кесишган жой «Чорсу» (форс тилида) дейилган. Одатда бундай жойларда савдо расталари, ҳунармандларнинг дўконлари бўлган.

Маҳаллада Тошкент булоқларидан энг машҳури Уккоша булоғи, Тошкент ҳаммомларидан энг йириги ва шифобахшлиги билан ажралиб турадиган, Бадалмат ҳаммомининг ўрнига қурилган Чорсу меҳмонхонаси ёнидаги Чорсу жарининг ён бағрида жойлашган эди (ҳозир бу ерлар «ЖАР» спорт комплекси). Уккошо булоғининг суви шифобахш ҳисобланганлиги учун бу ерга махсус шийпон қурилган ва

сув олиб ичиш учун заранг косалар қўйилган. Ёзнинг иссиқ кунларида мешкопчилар бу булоқ сувидан олиб Чорсу бозорида сотиб юришган.

Жомеъ Масжиди (1451). Тошкент шаҳрининг ҳозирги Гулбозор маҳалласи ҳудудида бутун Туркистон ва Хуросонда пири муршидлардан бири даражасига кўтарилган, номи бутун ислом дунёсида улугланган **Хожа Аҳрор** томонидан қурилган. Масжид ўз даврининг салобатли ва муҳташам биноларидан ҳисобланиб унда Жума ва Ҳайит намозлари, хутбалар ўқилган, диний маърузалар тингланган. 1454 йилда яна **Хожа Аҳрор** томонидан жомеъ масжиди рўпарасига мадраса қурдирилган. Мустақиллик йилларида нураб қолган бу масжид биноси бузилиб, ўрнига замонавий янги масжид биноси қад кўтарди.

Хожа Аҳрор Валий (1404-1490). Манбаларда ёзилишича, **Хожа Убайдулло** – **Хожа Аҳрор** 1404 йил март ойида (ҳижрий 906 йил рамазон) Тошкент вилоятининг Бўстонлиқ туманига қарашли **Боғистон** қишлоғида таваллуд топган. **Хожа Убайдулло** **Хожа Аҳрор**нинг насабномасида (шажара) у ота томонидан чоҳорёрларнинг биринчиси **Абу Бакр Сиддиққа** (632-634), она тарафдан чоҳорёрларнинг иккинчиси **Умар ибн ал-Ҳаттобга** (634-644) бориб туташади дейилган. **Хожа Убайдулло** **Аҳрор**нинг отаси **Хожа Маҳмуддир**, **Хожа Маҳмуд** **Хожа Шаҳобиддин**нинг ўгли бўлиб, **хожа Шаҳобиддин** уч ё тўрт авлод билан **Хожа Номийга** туташади. **Ривоят** қилинишича, **Хожа Муҳаммад Номий** асли **Боғдодлик** бўлиб тошкентлик аллома **Ҳазрат Шайх Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил Қаффоли Шоший**нинг муриди бўлган. **Ҳазрат**нинг мулозамати туфайли Тошкентга (**Шош**) келиб, бу ерда турғун бўлиб қолган. **Хожа Аҳрор**нинг оналари **Хожа Довуд**нинг қизи бўлиб, **Хожа Довуд** эса **Ҳазрат Шайх Хованд Тоҳур**нинг ўғилларидир.

Хожа Убайдуллоҳнинг болалик ва ёшлик даври Тошкентда ўтади. У мактабда ўқиб сабоқ олган ва турли китобларни мутолаа қилган. У тошкентлик марҳум алломалардан **Абубакр Қаффоли Шоший**, **Шайх Хованди Тоҳур** ва **Шайх Зайниддин**нинг ҳаёти ва фаолияти билан қизиқиб, уларнинг

марқадларини зиёрат қилиб турган. У туғилиб ўсиб вояга етган оила аъзолари ўз замонасининг ўқимишли, маърифатли, кишилари эди.

Хожа Аҳрорнинг тоғаси Хожа Иброҳим кенг маълумотли киши бўлиб, у жияни Хожа Убайдуллонинг ҳам ўқишини давом эттиришини истарди. Ниҳоят, 1427 йили Хожа Иброҳим жияни Хожа Убайдуллони Тошкентдан Самарқандга олиб келиб, мавлоно Қутбиддин мадрасасига жойлаштиради.

XV асрнинг иккинчи ярмига келиб Мовароуннаҳр ва Хуросондаги ижтимоий-иқтисодий ва маънавий ҳаётда Хожа Аҳрор юксак мавқега эга бўлади ва ниҳоятда мўътабар сиймолардан бирига айланади. Абу Тоҳир Хожа ўзининг «Самария» асарига ёзишича, Хожа Аҳрор илм аҳлини эъзозлар, анжумани ҳамиша олимлар билан тўла бўлган. Бинобарин, у илм аҳли учун Самарқандда бир мадраса қурдирди. Бу мадраса «Мадрасаи сафед (оқ)» номи билан машҳурдир. Бундан ташқари Тошкент ва Қобулда ҳам мадрасалар қурдирган.

Бул зотнинг асл исмлари Убайдулло бўлиб, Аҳрор ибораси ҳур, олижаноб маъносига лақабдир. Мусулмон дунёси тарихида ўтган 356 нафар авлиёлардан фақат учтасигина «қутб ул-ақтоб» сифатида эътироф этилган. Мазкур уч авлиёнинг бири –Хожа Аҳрор бўлган.

Тарихдан маълумки Хожа Аҳрорни бир нечта фахрли номлар билан аташган. Зотан, Ҳазрат Алишер Навоий бу зотни «Қутби тариқат» деб эътироф этган бўлса, Абдураҳмон Жомий «Қаъбаи мақсуд» деб билган. Заҳриддин Муҳаммад Бобур эса «Ҳазрат Хожа Убайдулло» деб ҳурмат билан тилга олган. Бундан маълум бўладики, улар ўртасида яқинлик ва ўзаро ҳамфикрлик ҳам бўлган.

Хожа Аҳрор узоқ ва мазмунли умр кўрди. Ул зот 1490 йил 20 февраль, шанба куни тонгда Самарқанднинг Камонгарон даҳасида оламдан ўтади. «Рашаҳот» муаллифининг ёзишича, Ҳазратнинг жонлари узилиши билан Самарқандда қаттиқ zilзила бўлиб, ердан чанг-тўзон кўтарилади.

Қозиробод – ҳозир Чилонзор туманидаги маҳалла. Шаҳар қозикалони Боқихон қози ёрдамида қўшимча кичик дарвоза очилганидан хурсанд бўлган халқ, мавзеларига борадиган йўлни ободонлаштириш мақсадида катта ҳашар уюштирадилар. Халқнинг бу ташаббусидан илҳомланган қози халқни ҳамма тарафлама қўллаб туради. Чойхона, савдо ва турли ҳунармандчилик дўконлари қурилади. Абулқосим авлодларининг гапларига қараганда, бу кўча ва мавзенинг Қозиробод номини олиши шундан.

Бойкўча маҳалласи. Даҳанинг қадимий маҳаллаларидан бири бўлган. Гилистон, Мўркон, Хўжа маҳалла ва Чақар маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Маҳаллада катта ер эгалари, савдогарлар ва бошқа мулкдорлар яшаган. Номини шундан.

Дўмбиробод ҳозир Чилонзор туманидаги маҳалла (бу жой қадимда даҳанинг мавзеларидан бири бўлган). Айрим маҳалла оқсоқолларининг гапига қараганда, дастлаб мавзе гузариди Мирсоат номли қассоб дўкон очиб иш бошлаган. Ҳар мол сўйганида унинг ақли заиф ўғли дўмбира чалиб турган. Дўмбира овозини эшитган аҳоли гўшт олиш тарадудиди гузарга отланишган. Шунингдек, Мирсоат ниҳоятда семиз бўлган. Мавзенинг у ёки бу сабабга кўра Дўмбиробод номини олиши шундан.

Чилонзор Бешёғоч даҳасининг мавзеларидан бири бўлган. Чилонзор туманидаги Чилонзор қабристонининг тарихий номи «Жилонота қабристони» деб юритилган. Қабристонда XIII асрга оид Жилонота мақбараси бор.

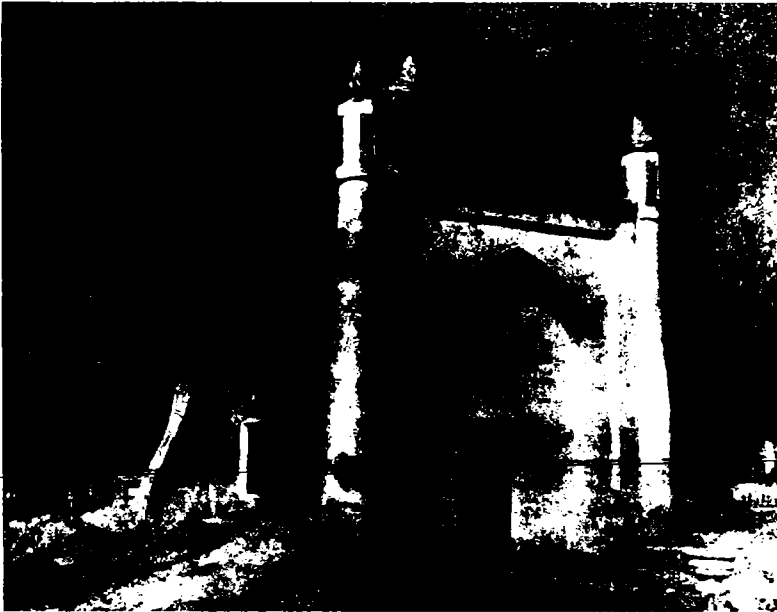
Ривоятларга кўра, Жилонота табобатдан яхши хабардор инсон бўлиб, шифобахш ўсимликлар, жумладан, «чилонжийда» (бу ўсимлик меваси қон босими касаллигига даво ҳисобланади) дарахтлари билан бурканган боғ барпо қилган.

Халқимизда чилонжийда, гоҳо талаффузида «Жилонжийда» ҳам учраб туради. Мавзенинг Чилонзор деб аталиши шундан деган фикрлар ҳам бор.

Чилонзор Оқтепа IV-XI асрлар археологик ёдгорлиги. Тошкентнинг жанубий-ғарбий қисмида, Бўзсув канали бўйида жойлашган. Ёдгорликнинг баландлиги 15 метрлик тепа-

Абдулла Қодирий уй музейи

Чўпон ота мақбараси

лик бўлиб, атрофида қадимий қишлоқ харобалари жойлашган (1940 йил А.И.Тереножкин қайдномаси). Қазилмалар натижасига кўра, ундаги иморат хом ғишт ва пахсадан солинган қаср бўлганлиги ҳамда оташпарастрларнинг истеҳкомли ибодатхонаси эканлиги аниқланган. Мавжуд манбалар Чочда аждодлар руҳига сиғиниш кенг тарқалганлигидан ва ибодатхона шу мақсад учун мўлжалланганлигидан далолат беради.

Бу жой VII-VIII асрларда Чоч вилояти маркази (Мингўрик деб аталмиш археологик ёдгорлиги)нинг атрофида жойлашган истеҳкомларидан бири бўлиб, гавжум бўлган йирик зиёратгоҳлардан бири ҳисобланган. Араб халифалиги истилосидан сўнг бу ер бир қанча вақт зардуштийлик удумлари бўйича дафн этиш жойи бўлиб хизмат қилган, сўнгра харобага айланган. Бу ерда кичик қишлоқ шаклланган даврда (X-XI асрлар) харобалар атрофида ҳаёт тикланган.

Тешик кўприк тепа. V-XIII асрлар археология ёдгорлиги. Чилонзор туман Бунёдкор шохкўчаси, метронинг Ҳамза бекати яқинида 1962, 1968 йилларда К.А.Шакурин ва М.И.Филанович томонидан ўрганилган. VII асрда араб истилоси туфайли харобага айланган. IX асрда ҳаёт бироз тикланган. XIII асрда мўғул босқини туфайли ҳаёт бутунлай тўхтаган.

Чўпонота комплекси (Чилонзор массиви 13-квартал). Даҳанинг Чўпонота мавзесидаги архитектура ёдгорлиги (масжид, мақбара, ҳужралари бўлган мемориал комплекс, XVIII аср). Маҳаллий ривоятларга кўра, чўпонлар ҳомийси, Чўпонота шахсига атаб Улуғбек томонидан қурдирилган. Чўпонота шу ерларни обод қилган ва Қатортолдан ариқ қазиб, сув келтирган. Чўпонота сўзи аслида «чўпонлар пири ёки сардори» деган маънони англатади. Мавзенинг Чўпонота номи шундан келиб чиққан.

Сергели мавзеси шаҳар ҳудудига қўшилган туманлардан бири бўлиб, ҳозирги пайтда Тошкентнинг йирик саноат туманларидан бири ҳисобланади. Йўлдош (Спутник) шаҳарча сифатида шаҳримизнинг Жанубий-Ғарб томонида 1966 йилда қурилган. Унинг асосий коммуникация тизимини

умумшаҳар маркази билан боғловчи Янги Сергели шоҳқў-часи ташкил этади. Туманнинг асосий қисми илгари Бешёғоч даҳасининг Нўғайтоштепа (Шоштепа) мавзеси бўлган. Топонимик манбаларга кўра, қозоқ элатининг таркибида учта қабила гуруҳлари бўлган. Жумладан, Сергели қабила-си Катта Жуз уруғи таркибида бўлиб, Тошкент вилояти, Жанубий Қозоғистон, Зарафшон воҳаси ва Жиззах вилоя-тида яшовчи майда уруғ сифатида шаклланиб ўзбек ва қозоқ миллатига бўлиниб кетган. Шаҳримиз туманларидан бири Сергели деб номланиши Тошкент ҳудудида Сергели қабила-си яшаганлигидан далолат беради. Туманнинг энг эътибор-ли жойи Шоштепа (Чоштепа) археологик ёдгорлигидир.

Хайробод эшон комплекси (Қатортол кўчаси). XVIII-XIX асрлар архитектура ёдгорлиги. Маҳаллий қарияларнинг ҳикоясига кўра, мақбара ва масжид Хайробод эшон томо-нидан қурдирилган. Қорахўжа исмли уста раҳбарлигида қурилиш ишлари олиб борилган. Унинг қурилишига оид ҳеч қандай тарихий ёки бошқа маълумотлар йўқ. Фақат вақф ҳужжатларида келтирилишича, 1626 йилда бу ердан фойда-ланиш учун марҳум Абдуқайюм Хайробод эшон ўз ўғлига тавсия қилганлиги ҳақида қисқача маълумот қолдирган. Ривоятларга кўра, 300 йил илгари бу ерлар дашт бўлган. Қрим татарлари бўлган Хайробод тушида оқ туяга ўтириб, туя йўл юриб, қаерга чўкса, шу ерга қўним топиши айтилган. Эрталаб уйғонса, эшиги тагида оқ туя турарди, туяга ўлти-риб, узоқ юради ва ҳозирги масжид, мақбара турган тепа-ликка келиб чўкади. Ниҳоят, Хайробод эшон, бу ерларни обод килиб, қўрғон қурдирган.

Нўғойқўрғон шаҳримизнинг Сергели туманидаги маҳал-ла. Бешёғоч даҳасининг Нўғайтоштепа номи мавзеси ҳисоб-ланган. XIX асрнинг 20-йилларида чор ҳукуматининг узоқ муддатли ҳарбий хизматидан қочган татар йигитлари Тош-кент хони Азизбекдан унинг тилмочи Карамисhev орқали паноҳ излаб, яшаш учун ер сўрайдилар. Хон уларга Салор аригининг чап томонидаги Қўғайиттепа ҳудудини инъом қилади. Хоннинг бу илтифотидан хурсанд бўлган йигитлар татар Мулла Вали бошчилигида ҳозирги Нўғойқўрғон ма-

Хайрабод Эшон масжид ва мақбараси

Шоштена археологик ёдгорлиги

ҳалласини барпо қиладилар. Маҳалла татарларининг гапига қараганда улар картошка, помидор каби сабзавотларни биринчи бўлиб Тошкент бозорларига олиб чиқишган.

Ракат ҳозирги Яккасарой туманидаги маҳалла (Бешёғоч даҳасининг мавзеси бўлган). Шаҳардан жанубга томон кетган катта карвон йўли Роҳикат, яъни кат йўли ёки «шаҳарга олиб борадиган йўл» номи билан машҳур бўлган. Бу йўл ёқасидаги мавзе (кейинчалик маҳалла) ҳозирги вақтда Ракат талаффузида юритилмоқда. Шаҳарнинг Бешёғоч дарвозасига олиб борадиган катта карвон йўли бўлган. Ҳозирги Бобур кўчаси.

Шоштепа археологик ёдгорлиги. Мавжуд маълумотларга кўра, ҳозирги Тошкент ҳудудида илк ўтроқ ҳаётнинг бошланиши милоддан аввалги биринчи минг йиллик ўрталарига тўғри келади. Бундан икки ярим минг йил бурун, республикамиз ҳудудида сакларнинг бир қисми ёки турклар ҳаёт кечирган. Бу қабилаларнинг бир қисми ўтроқ ҳаёт кечириб, қатор манзилгоҳларга асос солди. Шоштепа номи билан машҳур бўлган манзилгоҳ жаробалари Тошкентнинг шимол-гарбий чеккасида (Сергели туманидаги Чоштепа кўчаси) Жўнариқ ёқасида сақланиб қолган.

Шоштепанинг атрофларида ҳам манзилгоҳлар бўлган. Шоштепаликлар ибтидоий сугориш усулида деҳқончилик қилишган, чорвачилик билан шуғулланишган. Бронза ва темирдан меҳнат, ов қуроллари ясашган. Шунингдек, кулолчилик, тўқимачилик, тоштарошлик ва бошқа ҳунармандчилик ишлари билан шуғулланишган. Албатта, бу жараён шаҳарлаштиришнинг бошланиши ва ривожланиши эди, десак ҳам бўлади. Бу даврларда Шош воҳасида Юни деб аталган шаҳар маданияти юзага кела бошлади. Юни ўлкаси Олойдан Фарғонагача бўлган ерларни бирлаштирган.

Археологик кузатувларнинг гувоҳлик беришича, Шоштепанинг қурилиш услублари ҳудудидаги бўлажак шаҳар-созликнинг дастлабки кўриниши бўлиб бу ерга эрамыздан олдинги III-II асрларда келтирилган.

Шоштепада олиб борилган қазилма ишлари жараёнида топилган хорижий ишлаб чиқаришга оид буюмлар Шоште-

па антик аҳолисининг Буюк Ипак йўли мамлакатлари бўйлаб савдо, иқтисодий ва маданий алоқада бўлганликларидан гувоҳлик беради. Буюмлар орасида фил суягидан ишланган ёзув чўғи ва Парфия ҳукмдорининг бош тасвири туширилган ритон-диний маросимларда ишлатиладиган шох қопламасининг парчаси каби топилмалар учрайди. Ёдгорликда дастлаб археология ҳаваскорлари, сўнг Н.П. Остроумов 1896 йил, Г.В.Григорьев 1934 йил, Н.И.Крашенинникова 1956 йил ва Г.Дадабоев 1970 йил изланиш ва текширув ишлари олиб боришган.

Текширув ва қазииш ишлари 1978 йилдан Тошкент археология экспедицияси ходимлари М.И.Филанович ва В.И.Спришевскийлар томонидан амалга оширила бошланган.

Текширув натижаларидан маълум бўлишича, Шоштепа Тошкент ҳудудида шаҳар маданиятига асос солган энг қадимги турар-жой бўлиб эрамиздан аввалги II-III асрларда мана шу қишлоқ асосида шаҳар типидagi биринчи аҳоли пункти вужудга келиб, ривожлана бошлаган.

Эрамизнинг бошларида Тошкент воҳаси Салор, Қорасув тармоқларидан суғорилиб, ўзлаштирилди ва уларнинг соҳилларида янгидан-янги, мустақкам мудофаа деворлари билан ўралган аркли шаҳар кўринишидаги маскан қад кўтара бошлади.

III-VI асрлар Шошдаги ҳаётнинг иккинчи йирик жонланиш даври бўлиб, VII-VIII аср бошларида араблар истилоси арафасида анча юксалган шаҳар араблар истилоси натижасида вайрон бўлган. XI-XII асрларда ундаги ҳаёт бироз тикланган. XVI асрдан шаҳар ташландиқ ҳолга келган. Бу ёдгорликнинг топилиши Тошкент ҳудудидаги шаҳар маданияти тарихини ўрганиш имкониятини берди.

Собиқ иттифоқ даврида маҳаллий ҳукумат раҳбарлари Тошкентнинг икки минг йиллиги арафасида бу ерда бир мунча ишлар қилингандек бўлди (асфальт йўли ётқизилди, панжаралар ва чироқлар ўрнатилди), аммо ўша кезлари қаровсизлик оқибатида қилинган ишлардан ном-нишон қолмади.

Республикамиз мустақиллиги йилларида ёдгорлик атрофи ободонлаштирилди, темир панжаралар билан ўраб олинди.

КЎКЧА ДАҲАСИ

Тадқиқотчиларнинг фикрича, Кўкча номи Кохча, яъни қалъача сўзидан келиб чиққан. Бу атама VI-XI аср археология ёдгорлиги Кўкча оқтепасига нисбатан айтилган. Бу ерда ҳаёт X-XI асрларгача давом этган. Оқтепа ўтган асрнинг 80-йилларида текисланиб ташланган. Даҳада уч дарвоза (Сағбон, Чигатой ва Кўкча), 57 маҳалла, 47 мавзе, 60 масжид ва икки мадраса бўлган. Даҳанинг чорбоглари Назарбек, Кўксарой ва Келес дарёси бўйларидаги жойларда бўлган. Даҳанинг эътиборли жойларидан бири Кўкча дарвозасидан ташқаридаги Орифон (билимлилар) қишлоғидаги мазоргоҳ ҳудудида 1214 йилда Шайх Зайниддинбобо мақбараси қурилган. Тарихий манбаларда даҳанинг номи Шайх Зайниддин даҳаси деб ҳам юритилган.

Шайх Зайниддин бобо 1164 йилда Боғдод шаҳрида туғилган. Шайх Зайниддиннинг оталари – Шайх Шаҳобиддин Абу Хафс Умар Сухравардийдир. У киши атоқли олим ва жамоат арбоби бўлиб, «сухравардийя» тасаввуф тариқатини яратганлар. «Аворуф-ул-маориф» номли машҳур китобнинг муаллифи. Бу китоб араб, форс, инглиз, немис ва бошқа тилларда кўп марта лаб нашр этилган.

Ривоят қилинишича, Шайх Зайниддин бобо ёшлигида ўз отаси Шайх Шаҳобиддиннинг кўрсатмасига кўра, Боғдоддан Тошкентга келиб, Кўкча мавзесидаги эски қабристон ёнида мавжуд бўлган «чиллахона»га жойлашади ва шу ерда яшай бошлайди. Ул зот ўз замонасининг билимдон кишиларидан бўлиб, сухравардия тариқатининг солиҳларидан эди. Бинобарин, Тошкент аҳлига тасаввуф илмидан ваъзлар ўқиб маърифатдан сабоқ беради. Шайх Зайниддин бобо чиллахонада яшай бошлагач, аста-секин унинг атрофига одамлар кўчиб келиб маскан қурадилар. Бир неча йиллар ўтгач, Шайх Зайниддин бобонинг зурриётидан тарқаган авлод ҳамда кўчиб келган ихлосмандлар жамоасининг нуфузи орта бориб, қабристон ёнида бир қишлоқ (XII аср) вужудга келди. Мазкур қишлоқнинг номини Шайх Зайниддин бобога нисбат бериб, «Қуйи орифон», «Орифлар» қишлоғи деб атай бошлайдилар.

Шайх Зайниддин бобо табаррук 95 ёшга етиб, 1259 йили вафот этади. Ул зотнинг вафотларидан сўнг унга эҳтиром билан қараган маҳалла аҳли шу ерга мақбара қурганлар.

Шайх Зайниддин бобо мақбараси Тошкентдаги мақбаралар орасида энг ажойиб, салобатли ва муҳташам мақбаралардан биридир. Мазкур мақбара XIV-XV асрларга мансуб бўлган меъморчилик услубига хос ёдгорликдир. Мақбара XI асрда ташкил топган қабристоннинг қия тепалиги устига қурилган. Тарихий манбаларда Зайниддин «сайидларнинг улуғи ва шариф кишиларнинг кароматлиси ва буюғи», «орифларнинг қутби ва ишончли раҳнамоси» деб таърифланади.

Мана шундай давлат ва дин арбоби, буюк мутасаввуф олим Сухравардийнинг ўғли Тошкентда кўп савобли ишлар қилган жамият арбоби Шайх Зайниддин Бобо мақбараси юз йиллар ўтибдики, атоқли алломаи фузалолар учун ҳам, арбобу фуқаролар учун ҳам азиз зиёратгоҳга айланган. Чунончи, Соҳибқирон Амир Темур бобомиз XIV аср охири XV асрнинг бошларида Шайх Зайниддин бобо Тошкандий мақбарасини қайтадан таъмир эттирдилар. Машҳур давлат ва дин арбоби Хожа Аҳрор Валий ҳам ушбу мақбарани бир неча марта зиёрат қилганлар. Навоий бобомиз ҳам ўз китобларида суҳравардийлар сулоласини ҳурмат билан тилга олганлар. Шуни ҳам айтиш жоизки, машҳур мутафаккир ва шоир Шайх Саъдий «Бўстон» китобида Сухравардийни ўз устозим, деб эътироф этган.

Кейинги вақтларда мақбара анча футурдан кетиб таъмирга эҳтиёжманд бўлиб қолган эди. Истиқлолимиз шарофати билан мақбара қайтадан таъмирланди.

Маҳалла ва мавзелар

Чигатой маҳалласи. Сағбон, Қўшчи, Сақичман, Каллахона маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Чигатой дарвозасини қўриқлаш, шу дарвоза яқинида яшайдиган Чигатой аҳолисига топширилган. Дарвоза, кўча ва маҳалла номлари Чигатой деб атала бошланган.

Чигатой улуси Чингизхон томонидан иккинчи ўгли Чигатой ва унинг авлодларига мерос қилиб берилган вилоятларининг умумий (1224 йилдан) ҳудуди Мовароуннаҳр, Еттисув ва Қашқардан иборат бўлган. 1242 йилда Чигатой вафот этгач, Мунке билан Ботухон Чигатой улусини мулк сифатида тугатишга қарор қилганлар. XIII асрнинг 60-йилларида Чигатойнинг набираси Олғу чигатойлар ҳокимиятини тиклаган ва бу ҳокимият Темурийлар ҳукмронлиги давригача давом этган.

Чигатой ва Чингизхон сўзларидан ҳадиксираган шаҳар маъмурияти ўтган асрнинг 80-йилларида бу кўчани Фаробий номи билан ўзгартирдилар. Аслида, Чингизхоннинг Чигатой исми ўгли XIII асрда яшаган, туркий Чигатой қабиласи ундан анча олдин мавжуд бўлган. Чигатой тили, Чигатой адабиёти атамалари ўша қabila номига мансуб.

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2003 йил 21 февраль сонида Бегали Қосимов томонидан ёзилган Алишер Навоий ҳақидаги мақоласида ёзилишига кўра, XVII асрда Навоийнинг «Сабъаи сайёр» асаридаги «Баҳром ва Дилором» саргузашти грузин тилида «Барам Гуриани» (Катта Баҳромнома) яратилади. Шу муносабат билан асар муаллифи машҳур грузин шоири Нодар Цициашвили «Навоий бу қисси (Сабъаи сайёрни) чигатой тилида ёзган. Ким шоирликда бирор кишини у зот билан тенглаштира олади?» деб ёзади.

Сағбон маҳалласи Кўкча даҳасининг қадимий маҳалларидан бири. Эскижўва, Қўшчи, Ачавот маҳаллалари ва Чорсу бозорлари билан чегарадош бўлган. Маҳалланинг асосий кўчаси ва маҳалла зиммасидаги дарвоза ҳам Сағбон номи билан юритилган. Маҳалланинг асл номи Суқбон (арабчада суқ — бозор, бон — қоровул) бўлган. Чунки дашти Қипчоқдан ҳайдаб келинган отарлар, қорамол ва йилқиларни қўриқлаган ва бозорда жаллоблик билан шуғулланган кимсалар шу маҳаллада яшашган. Маҳалланинг бозорга туташ томонида карвонсаройлар, ҳаммом, Москва катта мануфактурасининг савдо дўконлари, Россия тўқимачилик фабрикасининг эгаси Савва Морозовга қарашли банк (2005

йилгача Ўзбекистон табиат музейи биноси) ва савдогар Шамси Асадулла ўғлига қарашли икки қаватли идора биноси (1911 йилда қурилган) сақланиб қолган.

1847 йилги Қўқон хонининг ноиб Азиз парвоначи зулмига қарши кўтарилган қўзғолон шу маҳалладан бошланган. Шойи тўқиш устахонасининг эгаси Муҳаммад Юсуф хожи қўзғолонга раҳбарлик қилган. Абдулла Қодирийнинг ўғли Ҳабибулла Қодирий билан Абулқосим мадрасаси биносида бўлиб ўтган бир суҳбатда, у «...оғам ўзининг «Ўтган кунлар» романидаги Юсуфбек ҳожи мана шу Муҳаммад Юсуф ҳожи тимсолида яратилганлигини айтиб ўтган эди», дея эслаган эди.

Сағбон атамасининг юқоридаги талқини шаҳар топонимик комиссиясининг 1970 йил 22 апрель йиғилишида маъқулланган. Аммо, айрим қадимшунослар бу атамани ўзгача талқин қилганлар. Жумладан:

1- талқин. Сағбон аслида сакбон бўлиб, итбоқар демакдир (сак — ит, бон — боқувчи). Баъзилар ўтмишда Тошкентнинг шимолий чеккасида, яъни Хастимомда мол бозори бўлган, ана шу теварак-атрофда чорва маҳсулотларини ишлайдиган бир қанча ҳунармандчилик (кўнчилик ва бошқалар) корхоналари вужудга келган. Шу билан бирга, мол олиб сотадиган жаллобларга хизмат қиладиган итбоқарлар ҳам бўлган. Кўча номи ана шундан келиб чиққан дейдилар.

2- талқин. Аслида бу ном қадимги оғашпарастлик эътиқоди билан боғлиқдир. Оташпарастлар дунёда 4 нарсани: ер, олов, сув ва ҳавони муқаддас деб билганлар. Шунинг учун ҳам ўлган кишиларни ерга кўмишмаган. Чунки, мурда чириб, ерни ифлос қилади, деб ҳисоблаганлар. Шунинг учун, улар ўликни қуш-қўзғунлар еб кетсин деб, узоқроқ жойга олиб бориб ташлаганлар, шаҳар ичида эса махсус жойларда ит боқиб, ўликни ана шу итларга едирганлар. Мурда суякларини эса махсус сопол идиш «оссуарий» (остадон)га солиб кўмишган. Сағбон маҳалласида ана шу мақсадда ит боқишган.

Қадимшуносларнинг бу борадаги талқинлари билан қўшилиш қийин. Маълумки, эрамининг 713 йилида Араб

1912 йилда қурилган Асадуллаевнинг савдо кентораси

Ҳасстимом майдони

халифалиги босқини туфайли Мадинат аш-Шош вайрон бўлади. Йиллар давомида вайрон бўлган шаҳар қайта тиклана олмайди. IX асрда Араб халифалиги томонидан янги шаҳарни тиклаш мақсадида 2 миллион дирҳам ажратилади. Натижада, Бўзсув суғориш системаси асосида ҳозирги Эскижўва ҳудудида Бинкат ва Тошкент номлари билан янги шаҳар вужудга келади. Бу янги шаҳарга асосан ислом динини қабул қилган мусулмонлар кўчиб кела бошлайдилар. Сағбон маҳалласининг шаклланиши ҳам шу даврларга тўғри келади.

Тошкент ва ундан шимолроқдаги юртларда Имом даражасига ета олган бирдан-бир зот бу – Абу Бакр Муҳаммад Қафқол Шоший саналарди. Ул зот 976 йилда вафот этгач, Мозорхон маҳалласидаги қабристонга дафн этилади. Мақбара қурилиб, бу ҳудуд Хастимом номи билан муқаддас зиёратгоҳга айланади. Ўтган асрнинг эллингинчи йилларида бу ерда кийим-кечак бозори бўлган, аммо молбозори бўлганлиги бирон-бир ҳужжатда учрамайди. Инсон суяқларини оссуарийга солиб қўйиш одат бўлган даврларда бу жойлар бўз ерлар эди.

Ҳофиз Куйкий (Ҳофиз Кўҳакий) – Кўкча даҳасининг қадимий маҳаллаларидан. Шу маҳаллада XVI асрда яшаб ижод қилган буюк олим, ўз даврида алломаи Ҳофиз Тошкандий деган шарафли унвонга сазовор бўлган.

У Мирзо Улуғбекнинг шогирди Али Қушчининг набираси. Олим араб ва бошқа шарқ мамлакатларига, шунингдек, Бобурийлар ҳукмронлиги даврида Ҳиндистонга икки марта сафар қилган. 1528 йилда Заҳириддин Муҳаммад Бобур томонидан, 1569 йилда Акбаршоҳ томонидан иззатикром билан кутиб олинган. Унинг «Чингиз авлодлари тарихи», «Тарихи Тошканд» номли асарлари ва бошқа таржималари олим номини абадийлаштирган. Кўҳокий – унинг тахаллуси. У ўзи яшаган маҳаллада мадраса қурдириб, тарих, фикҳ ва бошқа дунёвий илмлардан талабаларга сабоқ берган. Мадраса ҳозир ҳам сақланган. Ҳозирги кунда бинодан маҳалла масжиди сифатида фойдаланилмоқда. Ёдгорликнинг меъморий ечими, ташқи кўриниши ва қурилиш ма-

Шайх Зайниддин бобо мақбараси

Ҳофиз Кӯҳакий масҷид-мадрасаси

териаллари унинг XVI асрда қурилганлигидан гувоҳлик беради. Бино 2008 йилда тўлиқ таъмирдан чиқарилди. Маълумотларга қараганда, унинг қабри Қафқол Шоший мақбарасига кираверишда ўнг томонда. Айрим маълумотларга қараганда, у Самарқанд яқинидаги Кўҳак (ҳозирги номи Чўпон ота) деган жойдан келган. Тахаллуси шундан бўлса керак, деган фикрлар бор.

Қўшчи маҳалласи даҳанинг қадимий маҳаллаларидан бири бўлиб Чигатой, Ачавот, Сағбон каби маҳаллалар билан чегарадош бўлган. Маҳалла яқинидаги қабристон ҳам Қўшчи номи билан аталган. Қўшчи қабристони ҳудудида Шайх Баҳдул мақбараси мавжуд. Ўзбекистон халқ рассоми Жалил Ҳакимов, рассом Т.Тўхтаўжаевлар шу қабристонга қўйилганлар.

Қўшчи ўзбек қабилаларидан бирининг номи. XIV-XV асрлар давомида Даштиқипчоқда яшаб, чорвачилик билан шуғулланганлар. XVI- XVII асрларда ўзбек қабилалари таркибида Мовароуннаҳрга келиб ўрнашганлар ва тез орада ўтроқ ўзбеклар таркибига сингиб кетганлар. Қабиланинг бир уруғи шу маҳалла ҳудудуда яшаган. Маҳалланинг номи шундан.

Шоҳнишин тепа маҳалласи Чақар, Тўқли жаллоб, Чигатой маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Заҳариқ, Оқтепа, Дамариқ каби мавзеларда деҳқончилик билан шуғулланганлар. Маҳалла VII-XIII бошларига оид Шоҳнишинтепа археологик ёдгорлиги билан туташиб кетган. Номи шундан.

Шоҳнишин – шоҳ ўтирадиган жой маъносини билдиради. Ривоятларга кўра, Турон подшоси Афросиёб (Алп Эр Тўнга) ўзига тобе бўлган халқни шу ерда қабул қилар экан.

Тўқли жаллоб маҳалласи Тепа, Сурат, Чигатой, Қўштут каби маҳаллалар билан чегарадош бўлган. Маҳалла аҳолисининг кўпчилиги мол савдоси билан шуғулланган. Маҳалла номининг келиб чиқиши шу асосда вужудга келган.

Маҳкама маҳалласи. Ҳозирги Чорсу бозорининг марказида жойлашган қадимий маҳаллалардан бири бўлган. Маҳалла бозорнинг Бешёғоч, Кўкча, Себзор даҳалари ту-

ташган ҳудудда жойлашган бўлганлиги учун ҳар учала даҳа рўйхатида Маҳкамга маҳалласи номи учрайди. Маълумки, XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Тошкент икки қисмга бўлиниб, эски ва янги шаҳар номларида бўлган. Эски шаҳар бошқарув маъмуриятининг идораси, яъни маҳкамаси шу маҳалла ҳудудида бўлганлиги учун шундай ном берилган. --

Маҳалладаги ўтган асрнинг 70-йилларигача мавжуд бўлган масжид Маҳкама масжиди номи билан машҳур бўлган. Масжид биноси буздириб юборилди, ўрнига дорихона қурилди, дорихона ҳам бузиб ташланди, ўрнига «Тоҳир ва Зуҳра» савдо маркази қурилди. Савдо маркази ҳам бузилиб, ўрнида ҳозирги ёпиқ бозор қурилиши бошланди. Ёпиқ бозор қурилиши кўп йиллар битмай ташлаб қўйилди. Ниҳоят, мустақиллик йилларида ниҳоясига етди.

Бўйра бозор маҳалласи. Чорсу бозорининг Кўкча даҳаси ҳудудидаги маҳалла. Маҳалла аҳлининг асосий қисмининг иши тўқайдан қамиш ўриб келиб бўйра тўқиш бўлган. Номи шундан. Бўйра хонадонларда ердан зах ўтказмаслиги учун палос (шолча, тўшланчи) тагига тўшалган. Ҳозир бўйра тўшалган уйлар деярли қолмаган. Шунинг учун бўйра нималигини кўпчилик билмаслиги мумкин.

Чимбой маҳалласи. Чимбой ўзбек уруғларидан бири, Дашти қипчоқда яшаб XVI асрда ўзбек қабилалари таркибида Мовароуннаҳрга келиб ўрнашганлар ва тез орада ўтроқ ўзбеклар таркибига сингиб кетганлар. Маҳалла ҳудудида Чимбой қабиласининг айрим уруғлари яшаганлиги туфайли номи шундан келиб чиққан.

Оқилон Кўкча, Жарариқ, Дарвози маҳаллалари ҳамда Бўзсув канали билан чегарадош бўлган. VIII асрнинг бошларида Шошни фатҳ қилишда қатнашган Қутайба ибн Абу Муслим сафдошларининг бир қисми, яъни оқил кишилар ҳозирги Оқилон деб аталувчи жойни ўзларига маскан қилиб оладилар. Маҳалланинг Оқилон, яъни оқиллар маскани деб аталишининг боиси шундан деган ривоятлар бор.

Оқилон шаҳарнинг мудофаа деворидан ташқарида жойлашган, бироқ аҳолининг бир қисми муқим яшаган, шунинг

Маҳкама маҳалласи

Маҳкама маҳалласининг бозор қисмига тегишли кўчаси

учун у рўйхатларга ҳам маҳалла, ҳам мавзе сифатида кирилган.

Лангар – Кўкча даҳасининг қадимий маҳаллаларидан. Йўловчилар қўниб ўтадиган ва пиру муршидлар кўмилган жой маъносини билдирган. Шунингдек, бу сўз классик адабиётларда, қабр, ибодатхона маъносида ҳам учрайди. Яна лангар – чўп, кема лангари (якорь) каби омоним сўзлар ҳам бор.

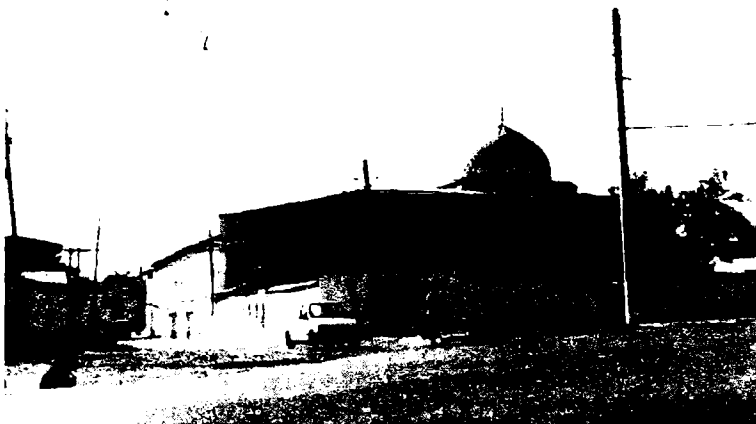
Сақичмон – Сақишмон ёки Чақишмон маҳалласининг номи. Абубакр Қафғол-Шоший мақбараси яқинига кўмилган табаррук зот — шайх Азизи Сақишмоний номи билан боғлиқдир, деган фикрлар ҳам бор.

Аллон ҳозирги Собир Раҳимов туманидаги маҳалла ва кўча. 1988 йилнинг ўртала рида Тошкент шаҳар топонимик комиссиясининг мажлисла ридан бирида Аллон кўчаси оқсоқолларининг кўчаларини бесабаб «Сберкасса» қилиб ўзгартирганлари ва ўз тарихий номини қайтаришларини сўраб ёзган шикоятлари кўриб чиқилди. Шу масала бўйича сўзга чиққан навоийшунос олим Ёқубжон Исоқов икки хил фикрни айтди:

Биринчи фикрга кўра, Маҳмуд Қошғарий ижодида Олон сўзи учрашини ва у шаҳар чеккаси деган маънони билдиришини;

Иккинчи фикрга кўра эса Беруний асарларида II-VII асрларда мамлакатимиз ҳудудида Олон қабиласи яшаганлиги, кейинчалик улар Кавказ томонларга кўчиб кетганлиги ҳақида маълумот борлиги ва ҳозирги осетинлар ўша олон қабиласига мансуб деган фикрларни билдирди. Мажлис қарори билан иккинчи фикр тасдиқланиб, кўчага ўз тарихий номи қайтарилди.

Қомусий маълумотларга қараганда, ҳақиқатан ҳам олонлар Шимолий Кавказнинг маҳаллий этногенезида ҳамда маданиятининг вужудга келишида муҳим роль ўйнаган. Осетин халқининг шаклланишида нафақат олонлар, шунингдек, сарманлар ва скифлар ҳам иштирок этган. Аммо олонларнинг мамлакатимиз ҳудудидан кўчиб борганликлари ҳақидаги маълумот Берунийдан бошқа муаллифларда учрамади.

Шарафиддинбой масжиди

Каллахона маҳалла масжиди

Муҳаммад Солиҳнинг «Тошкентнинг янги тарихи» номли асарида ҳам Олон қабила номи эканлиги эслатиб ўтилган. Баъзи атамашунослар бу Оқилон сўзининг ўзгарган кўриниши бўлса керак, деган фикрни билдирадilar. Ҳатто маҳалла ва мавзелар рўйхатида Оқилон (Олон) тарзида ёзилган.

Ачавот. Қадимги туркий ёзма ёдгорликларида Ач этноними учрайди. Мавзе яланг жойда бўлганлиги учун Ачиқ-Очиқ шаклларида тилга олинганлиги ҳақида айрим ёзма манбаларда маълумотлар учрайди (С. Қораев). Аҳолиси ўзбек ва лўлилардан иборат Чимбой, Ев, Сағбон каби маҳаллалар билан чегарадош бўлган.

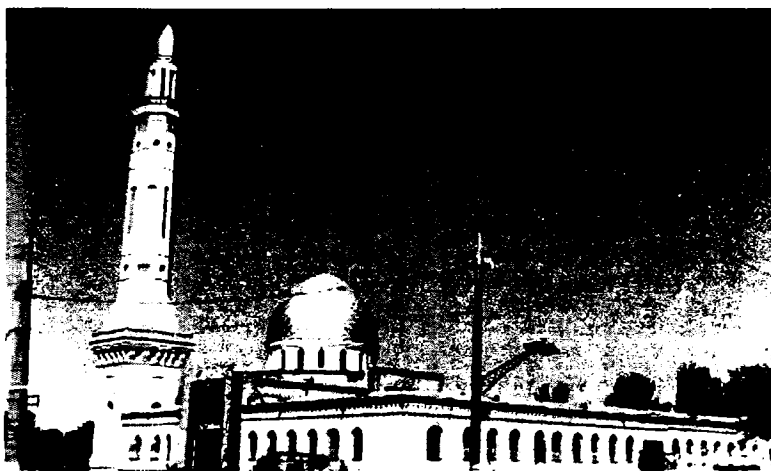
Шофайзи қулоқ. Шофайзи исмли киши каналдан қулоқ очиб сув чиқарган. Номи шундан.

Қурбақаобод (тўғриси Қўриқрабoт). Қадимшунос А. Муҳаммаджонов Қурбақа обод ўз замонасида Қўриқ рабoд деб юритилган. Чунки бу жой даставвал қўриқ ерда қад кўтарган яккаю-ягона аҳоли яшайдиган маскан бўлган. Даштдан келадиган савдо карвонлари, мол ҳайдаб келувчи бозорчилар, дайди сайёҳлару дарвешлар кеч кириб, шаҳарга етиб боролмай қолса мана шу кўприқдаги рабoтда бошпана топиб, тунаб қолганлар ва субҳидамда туриб шаҳарга кириб борганлар, деб ёзади ўзининг «Қадимги Тошкент» номли асарида.

Каллахона маҳалласи Сағбон, Чиғатой, Сақишмон маҳаллалари билан чегарадош бўлиб, бир қисми Эскижўва бозори билан туташ бўлган. Маҳалланинг номи ҳақида турли фикрлар юради. Баъзилар «гуноҳкорлар қатл этиладиган жой», дейишса, баъзилар «асирга тушган босқинчилар шу ерга келтирилиб, қатл этилган», деган фикрни илгари сурадилар ва номи шундан дейишади. Маҳалла зиёлилари эса аслида «Калонхона сабаби маҳаллада юртни тебратган амалдорлар яшаган», деб фахрланиб юришади. Аммо ёши бир жойга бориб қолган қариялар «Эсимизни танибмизки, янги ёпиқ бозор қурилгунга қадар гўшт бозори шу ерда бўлган. Маҳалланинг ҳар икки хонадонидан бири қассоб бўлган. Бу ерда ҳар бир тор кўчаю-берк кўча гўшт бозори

Эди. Гўшт бозори дейилганда Каллахона, Каллахона дейилганда гўшт бозори тушунилган. Хоҳ кундузи, хоҳ кечаси тўғри келган эшикни тақиллатиб, гўштми, калла-почами Олиб кетавердик», дейишади.

Маҳалла зиёлиларини ранжитиб қўймасак, қарияларнинг гапи ҳақиқатга яқинроққа ўхшайди. Ҳар ҳолда даштдан ҳайдаб келинган пода Сағбон кўчасидан оралаб келиб, шу ерда саранжомланган. Маҳалланинг эътиборли жойи Каллахона масжиди ҳисобланади.

Кўкча жомеъ масжиди

СЕБЗОР ДАҲАСИ

Себзор (форсча — «олмазор» деган маънони билдиради). Даҳа ҳудудидан Кайқобус, Шаҳарариқ каби йирик ариқлар ўтганлиги сабаб, соя-салқин жойлар бўлган. XVI асрда бу ерларда шайбонийларнинг дала ҳовлилари жойлашган. Шайбонийлардан бўлган Суюнхўжагон томонидан бу ерларда сўлим боғ барпо қилиниб, у Кайқобус чорбоғи деб аталган.

Даҳада 8 мадраса, 78 масжид, 79 маҳалла ва 65 мавзе бўлган. Тошкентнинг уч дарвозаси (Лабзак, Тахтапул ва Қорасарой) Себзор ҳудудида бўлган. Тарихий манбаларда Имом Қафқол аш-Шоший даҳаси деб ҳам юритилган. Даҳанинг энг эътиборли жойларидан бири Хастимом деб аталувчи Кафқол аш-Шоший мемориал комплекси ҳисобланади.

Қафқол Шоший. Ўрта асрларда Тошкентдан етишиб чиққан йирик алломалардан бири бўлиб, машҳур фикҳшунос, файласуф, ва забардаст тилшунос адиб Қафқол Шоший эди. У ҳижрий 291, милодий ҳисоби билан 903 йили Тошкент шаҳрида дунёга келди.

Қафқол Шошийнинг манбаларда учраган тўла номи Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил Қафқол аш-Шошийдир. Ҳатто бу кишининг ҳурматини бажо келтириш мақсадида исми ёнига «алкабир» (катта, улуг ва муҳтарам маъносини билдирадиған) сўзини ҳам қўшиб айтишган.

Қафқол Шоший ҳунармандлар оиласида дунёга келган бўлса керак, чунки унинг исми бундан далолат қилади. «Қафқол» – қулфсоз дегани (арабча «қулф» – бизнинг тилимизга ўтиб бузилган ва «қулф» шаклида талаффуз қилинади).

Шоший дастлабки таълимни ўз юртида олди, кейин Ўрта Осиё шаҳарларига саёҳат қилди. Самарқандда яшади ва таълим олди. Дастлаб у фикҳшуносликни ўрганди. Бу фан Шарқда жуда кенг тарқалган ва ижтимоий ҳаётда муҳим аҳамиятга эга эди, чунки ҳар бир мамлакатда бу фан соҳибига зарурият катта бўлган. Бу фанни пухта эгаллаган киши жуда қадрланган.

Қаффол Шоший мана шундай илм соҳиби эди. Мерос тақсим қилиш, савдо-сотик, олди-берди ё бўлмаса қўйди-чиқди каби сон-саноқсиз жанжалли масалаларнинг адолатли, тўғри ҳал қилиниши фикршуносликка боғлиқ эди. Буни ҳал қилиш учун ғоят фаросатли, юксак дид ва зукко, илм-маърифатдан атрофлича хабардор, замонасининг барча масалаларини ўз фикр доирасида сингдира оладиган шахслар бўлиши керак эди. Қаффол Шоший мана шундай фазилатларга эга бўлиш билан бирга, у фалсафа, мантиқ каби фанларни ҳам пухта эгаллади, уларда мунозара қиладиган даражага эришди.

Кейин у илм чашмасидан кўпроқ баҳраманд бўлиш мақсадида Яқин Ўрта Шарқ мамлакатларига саёҳат қилди. Ҳижоз, Бағдод, Дамашқ каби шаҳарларда бўлди ва у ерда замонасининг кўзга кўринган олимларидан таҳсил олди. Шошийнинг устозларига қараб ҳам унинг қандай фанлар ўрганганлиги ҳақида маълум хулосага келиш мумкин. Тарихий манбаларининг шоҳидлик беришича, Шошийнинг фикршунослик ва тарих соҳасидаги устози машҳур олим ва тарихчи ат-Табарий (839-923) эди. Маълумки, Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Жарир ат-Табарий Шарқ мамлакатларининг энг йирик тарихчиси бўлиб, кўп жилдли асарлар ёзган.

Қаффол Шошийнинг иккинчи устози Абул Ҳасан ибн Абу Муса ал-Ашъарий (873-941) эди. Бу киши Шарқда каломчилар оқимининг асосчиси бўлиб, бу тўғрида анчагина асарлар ёзган ва Шарқда ашъария (ҳар иккиси ҳам ислом фалсафаси – муаллиф) оқимининг асосчиси сифатида машҳур. Араб олими Тожиддин ас-Сабкийнинг ёзишича, илм талабида бўлган «Қаффол Шоший ал-Ашъарийдан калом илмини ўрганар экан, ўз навбатида, ал-Ашъарий ундан фикршуносликни ўрганди».

Қаффол Шошийнинг учинчи устози Абул Аббос Аҳмад ибн Умар ибн Сўрайж (861-928) эди. Бу киши ҳам замонасининг йирик олими бўлиб, тўрт юздан ортиқ асарлар таълиф қилган машҳур аллома эди.

Умуман, Қаффол Шоший кўп ўлкаларга саёҳат қилиб, қайси мамлакатларда зўр олим бўлса, улардан билганларини

Ўрганишга интилар эди. Араб олими Ибн Халликон (1211-1182) ўзининг «Улуғ кишилар вафоти» асарида Қаффол Шоший ҳақида шуларни ёзади: Қаффол Шоший ҳадис илмини билган, тилшунос, шоир эди. Ўша вақтда Мовароуннаҳрда у кишига тенг келадиган олим йўқ эди. Бу киши Хуросон, Ироқ, Ҳижоз, Шом ва бошқа ўлкаларга саёҳат қилиб, ўз замонасининг машҳур кишиси бўлиб кўп асарлар яратди.

Қаффол Шоший «Адаб ал-қози» («Қози феъл-атвори») деган асар ёзган. Шу билан бирга у «Одоб ал-бахс» деган асар муаллифи ҳамдир. Бу ҳақида араб олими Ибн Халликон шуларни ёзади: «Қонуншунослардан дастлаб чиқиб «Ҳусни Жадал» («Диалектика ҳусни») деган асар ёзган киши ҳам шу Қаффол Шоший эди».

Бағдодга келгач, Муҳаммад ал-Хоразмий асос солган «Ҳикмат дониш» («Байтул ҳикма»)да илмга машғул бўлади. Орадан бир оз вақт ўтгач, ўзидаги фавқуллодда истеъдод ва чуқур билими билан алломалар орасида шуҳрат қозонади. Айниқса, фикҳшунослик илмига қаттиқ киришади. Зеро, фикҳ илми мусулмон оламида кенг тарқалган ва ижтимоий ҳаётда муҳим аҳамият касб этган фанлардан бири эди. У фикҳ илмини эгаллаш билан бирга фалсафа, мантиқ, адабиёт каби фанларни ҳам пухта ўзлаштирган эди. У араб, лотин ва ҳинд тилларини ўз она тилисидек биларди. Бинобарин, мазкур тилларга оид мукамал луғатлар ҳам ёзган.

Фикҳ илмида Қаффол аш-Шоший ўз замонасида Боғдодда ягона аллома бўлиб, маълум муддатларда «Байтул ҳикма»га раҳбарлик қилган. Қаффол аш-Шошийнинг доверуғи халифа Мунтасир қулоғига етиб, уни саройга таклиф этиб, вазири аъзамлик лавозимига тайинлайди. Қаффол аш-Шоший бир неча йиллар вазирилик мансабида адолатни мезон қилиб сиёсат юритди.

Манбаларнинг кўрсатишича, Боғдодлик Хўжа Муҳаммад Номий деган олим Қаффол Шошийнинг қўлида ўқиган ва ҳатто у билан жуда қалин бўлиб кетган эди. Бу киши ўз оиласи билан бирга Шошийга эргашиб, Тошкентга келади ва умрининг охиригача бу шаҳарда қолиб кетади. Қаффол Шоший 976 йилда Тошкентда вафот этган.

Ҳамша ҳарлари уни илму дониш, адолатли ва фуқаропарварлиги туфайли эъзозлаб, унга мақбара бунёд этадилар. Ул зотнинг қабрлари атрофида Тошкент тарихига дахлдор бўлган машҳур ва мўтабар зотлар абадий уйқудалар.

Ҳозир Тошкентликлар иборасида «Хастимом» деб аталадиган жой шу мўтабар зотга нисбат бериб айтиладиган «Ҳазрати Имом» сўзининг қисқарган шаклидир. 1541-42 йилларда нураб қолган дастлабки мақбара ўрнига ҳозирги мақбара Тошкент ҳокими Бароқхон тахаллуси Наврўз Аҳмадхон топшириғи билан сарой меъмори Фулом Ҳусайн лойиҳаси асосида қайта қурилган. Мақбара 2007 йилда тўлиқ таъмирдан чиқарилади.

Суюнчхўжахон мақбараси. Бароқхон мадрасаси ҳужралари билан уйғунлашиб кетган икки мақбаранинг бири. Дастлаб бинонинг шарқий бурчагидаги мўжаз мақбара қурилган. Иккинчиси мақбара мадраса ҳовлиси тўридаги пештоқли хонақоҳдан иборат бўлган бино. Мақбара XVI асрнинг 30-йилларида Бароқхон тахаллуси Наврўз Аҳмадхон топшириғи билан сарой меъмори Фулом Ҳусайн лойиҳаси асосида қурилган.

Суюнчхўжахон. Шайбонийлардан бўлган Тошкент хони (1503-25) Абулхайрхон ва Улуғбекнинг набираси Робия Султонбегимнинг фарзанди (Абулхайрхон 1412-1468 ўзбек улусининг хони). Шайбонийхон Мовароуннаҳрни эгаллагач Тошкент ҳукмдорлигини Суюнчхўжахонга берган (1503). Суюнчхўжахон ўз ҳукмронлиги даврида Тошкентнинг Себзор даҳасида, ҳозирги Кайкобус (ҳозирги кунда халқимиз Кайковус дейишади) канали атрофида ажойиб бир сўлим боғ барпо қилиб, уни Кайкобус чорбоғи деб атаган. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг «Абдуллонома» («Шарафномаий шохий») асарида, XVI асрда Кайкобус канали бўйида (шаҳар қўрғони ташқарисида) «Кайкобус боғи» бўлганлиги ва боғда Тошкент султонлари яшаганликлари айтилади. 1515 йилда Тошкентга келган Атишер Навоийнинг шогирди Зайнидин Восифий Тошкент боғларини кўриб лол қолган ва «Тошкент боғ-роғлари васфинда» номли 120 мисрालи қасида ёзган. Асарда шоир Тошкент боғларини таърифлар экан:

Қафол Шошйй мақбараси

Суюнчўжахон мақбараси

*Тошкент мулкин букун таърифин этай,
Нуқталар шодасин назмга битай.
Теградин қуришаган гўзал чорбоғлар,
Алардин эрамнинг кўксиди доғлар.*

деб ёзади.

Тошкент боғ-роғларига маҳлиё бўлган шоир умрининг охригача Тошкентда яшаб қолади. У Қафғол Шоший мақбарасида дафн этилган.

Намозгоҳ (Зарқайнар кўчаси, 45) – Ҳазрати Имом комплекси таркибидаги архитектура ёдгорлиги. 1845-67 йилларда қурилган. Рамазон ва Қурбон ҳайитлари намозларини ўқиш учун мўлжаллаб қурилгани сабабли шундай аталган. Ўрта Осиёдаги йирик масжид биноларидан бири ҳисобланган. Ҳозирги кунда бу ерда Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом Университети жойлашган. 2007 йилда тўлиқ таъмирдан чиқарилди.

Тиллашайх жомеъ масжиди – 1857 йилда қурилган бўлиб, ҳозирги кунда ҳам намозхонлар билан доимо гавжум. Улар орасида масжид қурилишига бошчилик қилган Тиллашайхнинг авлодларини ҳам кўриш мумкин. 2007 йилда тўлиқ таъмирдан чиқарилди.

Муйи Муборак 1856 йилда қурилган. Масжиднинг бундай номланиши – Ҳазрат пайгамбаримиз Муҳаммад Мустафо (с.а.в.) нинг сочларидан тола сақланиб қолганидан бу даргоҳ шундай деб аталган. Ҳозирги кунда Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг асосий кутубхонаси сифатида фойдаланилмоқда. Бугун ислом дунёсига маълуми машҳур Қуръони Каримнинг нодир, ноёб нусхаси – Усмон мусҳаби шу кутубхонада сақланмоқда. 2007 йилда тўлиқ таъмирдан чиқарилди.

Зарқайнар – Себзор даҳасидаги маҳалла ва кўча. Ривоятларга кўра, бир гуруҳ тақводор мўмин-мусулмонлар Қафғол Шоший ҳузурларида бўлиб, дуоларини олиб қайтганлар. Ҳазратнинг дуолари ижобат бўлиб, ўша мўмин-мусулмонлар ҳовлисидан оқиб ўтган ариқларда кичик сув иншоотлари бўлмиш «қайнама»ларда олтин кукунлар сувга қўши-

Намозгоҳ масжиди

Мўйи Муборак масжиди

либ оқа бошлайди. Маҳалланинг Зарқайнар деб номланиши шундан деган гаплар бор.

Лайлакли масжид. Зарқайнар кўчасида жойлашган тарихий иншоот — Охунгузар (халқ тилида «Лайлакқўнди») деб аталган. Масжид қурилган пайтлар унинг катта гумбазига лайлақлар уя қуриб олгани сабабли маҳаллий аҳоли унга «Лайлакқўнди» деб ном берган, кейинчалик у «Лайлаккли» номи билан юритилган. XIX аср охирида масжид «Охунгузар» номини олган.

Масжид биноси 1775 йили тошкентлик усталар томонидан бунёд этилган экан. У шунингдек, намоз ўқиб, ибодат қилиш билан бирга, меҳмонлар учун қарвонсарой вазифасини ҳам ўтаган. Масжиднинг умумий саҳни 13х26 метрни ташкил қилиб, шимолдан жанубга қаратиб қурилган.

Таъмирлаш жараёнидаги қазилар ишлари натижасида сопол буюмлар — нақшлар билан безалган коса, лаган парчалари, археологик жиҳатдан эътиборга молик бўлган сув ўтказувчи бутун қувур топилди. Бу топилмалар XVII-XIX асрларга оиддир.

Шўролар даврида масжиддан жамғарма касса ва омборхона сифатида фойдаланилган. Бу даврда масжиднинг олдини тўсиб туриш мақсадида хўжалик моллари дўкони қурилган. Ёдгорлик зиёратчилар учун ёпиқ бўлган. Масжидда азон ўқилтадиган минора (мезана) ҳам бўлган.

Ночор ҳолатга келиб қолган масжид биносини тиклаш ниҳоятда мураккаб эди. 2005 йил июн ойининг охирида эса лойиҳа асосида таъмирлаш ишлари бошланди. Самарқанд ва Тошкентдан махсус таъмирчи усталар жалб қилинди. Республикамиз мустақиллигининг 14 йиллик байрами арафасида масжид пойтахтликлар кўз ўнгида тўлиқ таъмирланиб янги қиёфага кирди. Унинг ёнида барпо этилган саккиз устунли ўймақорли ёғоч айвон ҳам бино ҳуснига ҳусн қўшди.

Ҳозирги кунда Эски шаҳарга ўзгача руҳ багишлаётган ушбу тарихий бино ўтмишнинг яна бир ёдгорлиги сифатида зоқ йиллар кўрк қўшиб туришига шубҳа йўқ.

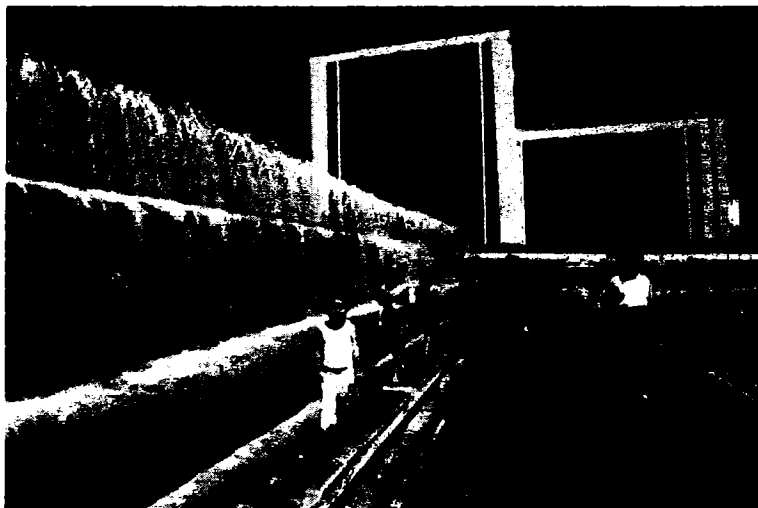
Қорасарой маҳалласи. Қорасарой кўчасида Муин Халифабобо мақбараси (1845 йил архитектура ёдгорлиги) жой-

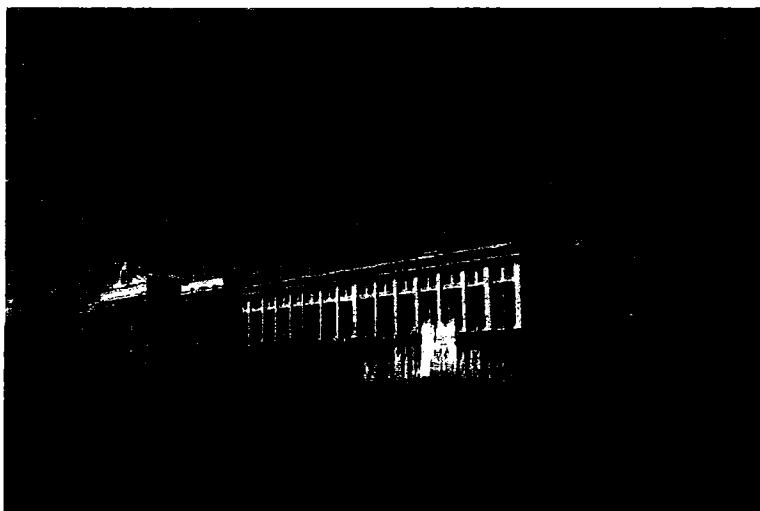
Пойтахтнинг кўркам иншоотларидан бири – Олий Мажлис
биноси

“Жар” спорт комплекси

Мустақиллик майдонидаги фавворалар

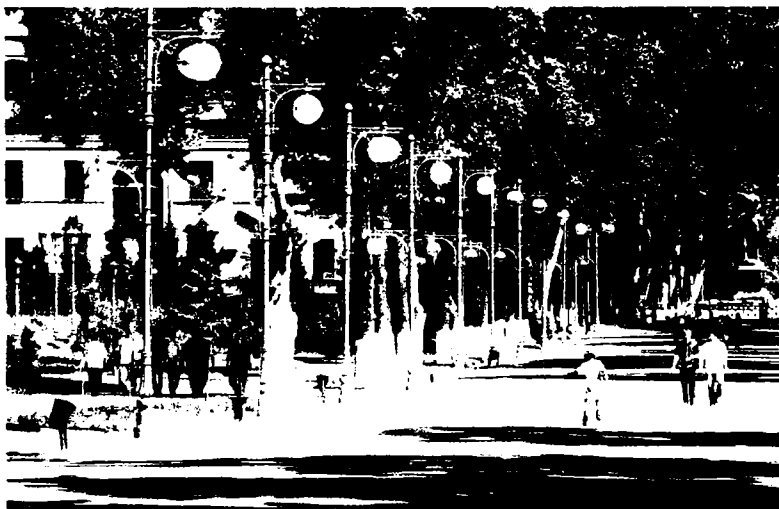
Муҳташам Сенат мажмуаси

Юнусобод туманидаги Аквапарк мажмуаси

Маҳаллалар ва замонавий бинолар уйғунлиги

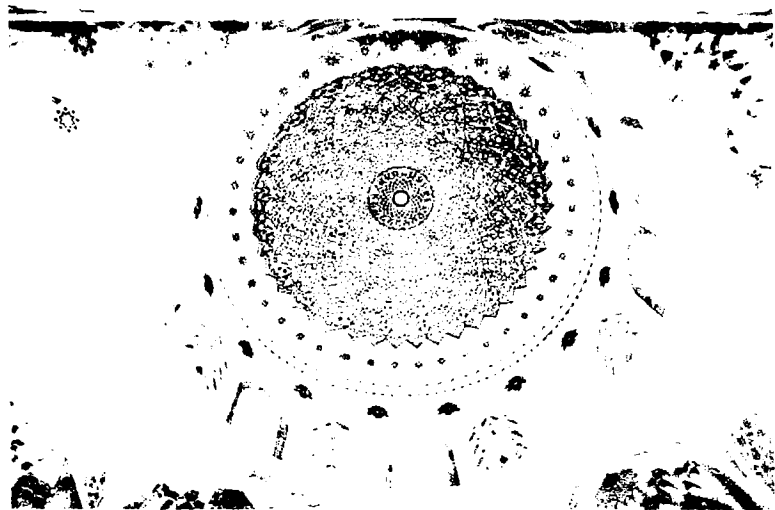
Сайилгоҳ кўчаси

Мустақиллик майдонининг бугунги манзараси

Қатағон қурбонлари хотирасига атаб қўйилган ёдгорлик

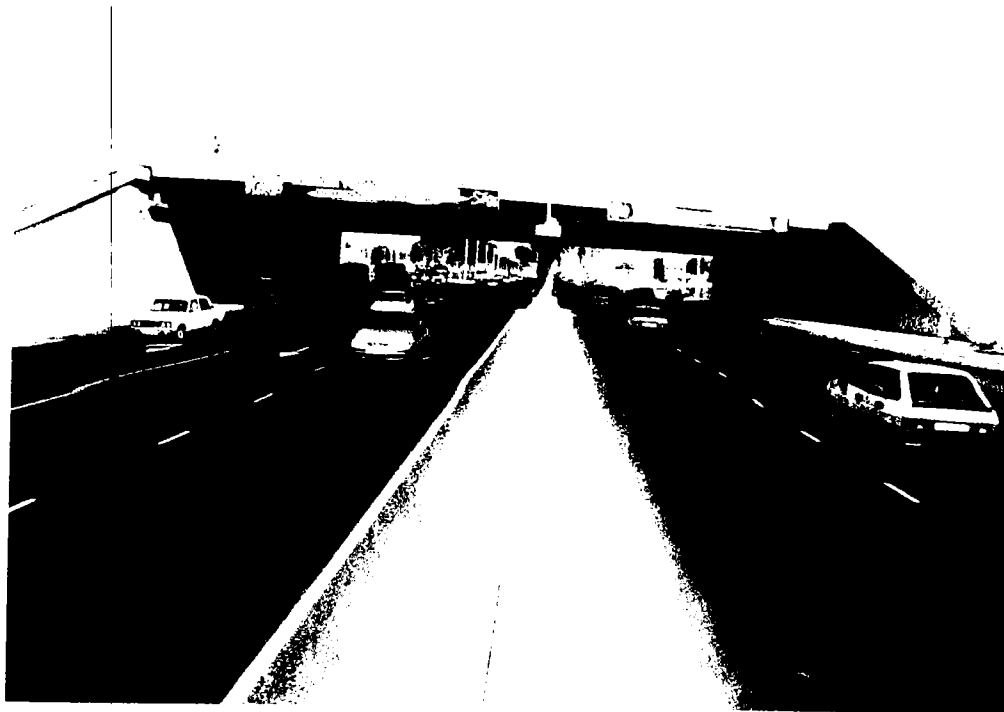
Тиллашайх масжиди гумбазининг ички кўриниши

Абдулла Қаҳҳор ҳайкали

Ўзбек палови – жаҳонга машҳур

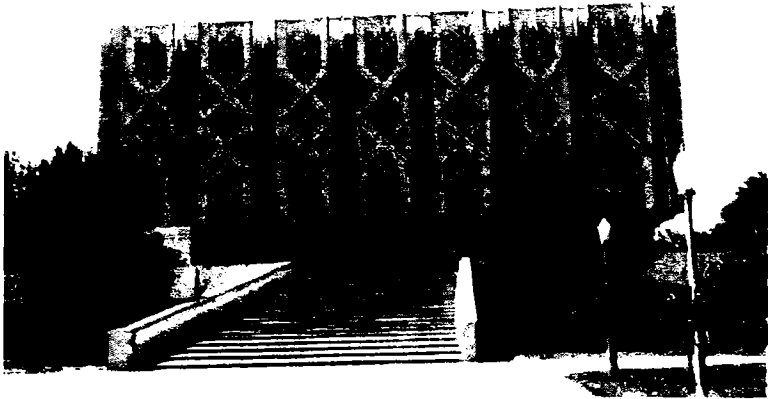
Равон йўллар бизни мақсадга етаклайди

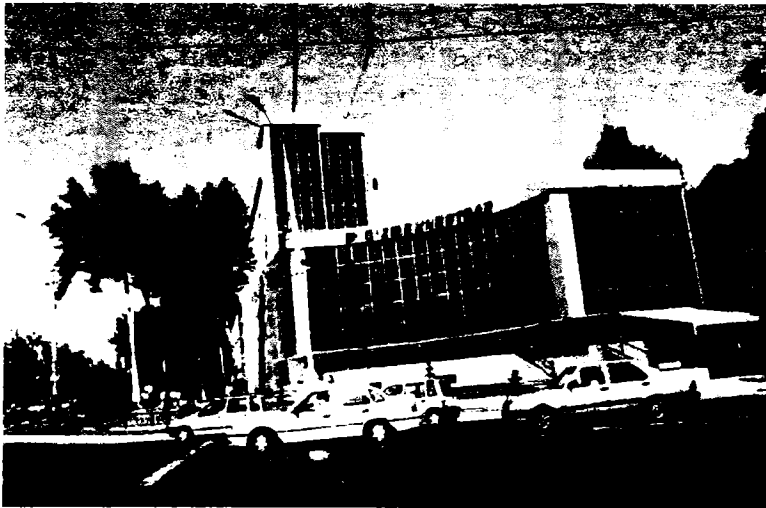
Мустақиллик ва эзгулик монументи

Миллий банк биносининг умумий кўриниши

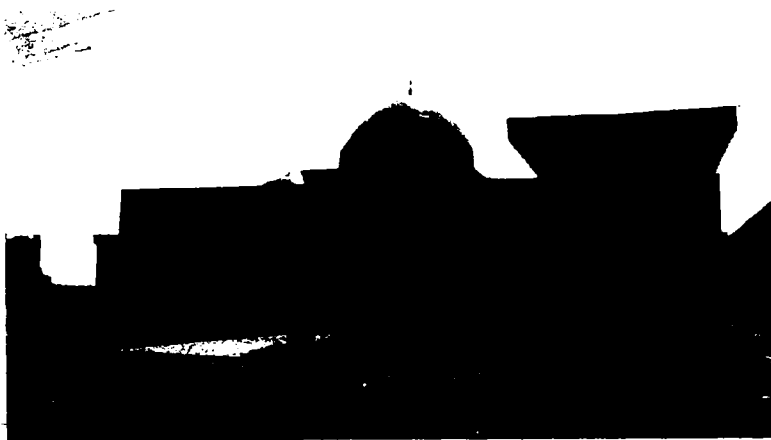
Ўзбекистон Халқлари Тарихи музейи

Ўзбекнефтваз биноси

Тиллагийх масжиди

Лайлак қунди масжиди

лашган. Мақбара ичида икки сағана бўлиб, унга халифанинг ўзи ва ўғли Умархон дафн этилганлар. Ўзбеклар таркибига кирган қабилалар орасида Сарой қабиласининг катта уюшмаси бўлиб, у бир қанча қabila ва уруғларга бўлинган. Жумладан, Аз-сарой, Қорабогсарой ва Қорасарой қабилар. Қорасарой номи шундан. Шаҳарнинг Қорасарой дарвозасини қўриқлаш қорасаройликларга топширилган. Бу ҳудуддаги қадимий кўча ҳам шу ном билан аталади. Маҳалла каби кўча ҳам қадимий ҳисобланади. Кўчада Ғойиб ота (1880 йил) қабристони мавжуд.

Эскижўва – Охунгузар, Жангтоҳ, Пуштиҳаммом, Тинчоб, Сағбон маҳаллалари билан чегарадош бўлган ва аҳолиси асосан савдо-сотиқ билан шуғулланган. Маҳалла ҳудудида, карвонсарой, Бекларбеги мадрасаси, масжидлар, жумладан, ўтган асрнинг ўрталарида Шайхонтоҳурга кўчирилган Хотин масжид, Жўвахона ва бошқа баққоллик дўконлари бўлган.

Ҳозирги Эскижўва маҳалласи ўрнидаги Эскижўва майдони (1956-91 йилларда Калинин майдони) бўлган. Қадимда маҳалланинг бундай номланиши, бу жойда Жибахона (Ҳарбий аслаҳалар сақланадиган жой, Жиба «совут» деган маънони билдиради) бўлганлигидан. Вақтлар ўтиши билан Жибажўва кўринишини ва янги Жибахона қурилиши муносабати билан Эски сўзи қўшилган.

Тахтапул Тешикқофқа, Тарновбоши, Кохота маҳаллалари ва Чилтуғон мавзеси билан чегарадош бўлган, бир чеккаси шаҳар девори билан туташган. Кайкобус ариғига ёғоч кўприк қурилиши муносабати билан маҳалла Тахтапул номини олган. Шунингдек, Зарқайнар ва Дарвоза оралигидаги кўча ҳам шу ном билан атала бошланган. Кўча 1960 йилдан шу кўчада яшаган уруш қаҳрамони генерал-майор Собир Раҳимов номи билан аталган. Ҳозир кўча деярли қолмаган.

Тешикқофқа маҳалласи. Тешикқофқа қабристони шаҳар мудофаа деворидан ташқарида бўлган. Шаҳар ташқарисидаги мавзеларига ва қабристонга боришга қийналиб қолган аҳоли аризасига кўра хоннинг рухсати билан, ша-

ҳар мудофаа девори от ва одамлар ўтадиган даражада тешилиб, қопқоқ яъни эшик ўрнатилган. Тешикқопқани назорат қилиб туриш шу атроф маҳалла зиммасига юклатилган. Номи шундан.

Тешикқофқанинг яна Дарвишакқофқа деб аталиши, бу тешикнинг Дарвишхон замонида (XVI аср) ва унинг рухсати билан очилганлигига ишора бўла олади. Айрим олимларнинг фикрига кўра, қофқа душмандан ҳимояланиш мақсадида очилган. Чунки шаҳарда қофқаларнинг борлиги ниҳоятда сир тугилган.

Чувалачи Тешикқофқа, Чигитбоши, Кадувот, Ҳасанбой маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Маҳаллада 100 дан ортиқ хонадон яшаган. Аҳолиси асосан ўзбеклар бўлиб, ҳунармандчилик, богдорчилик ва деҳқончилик билан шуғулланган.

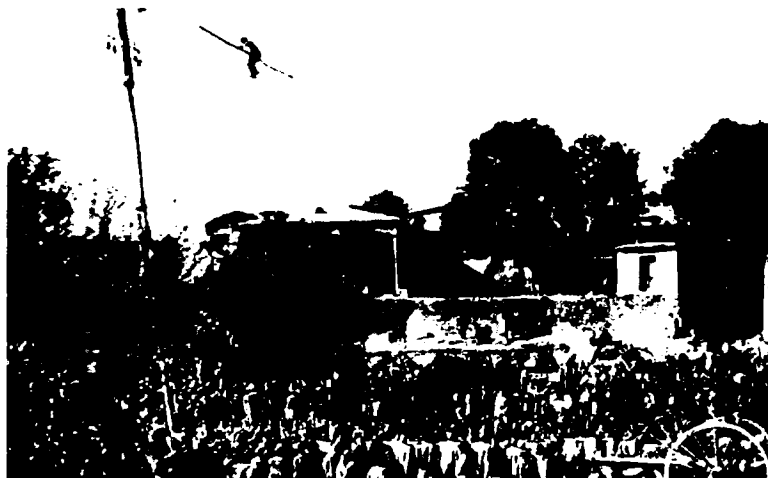
Чубаланчи қурама ўзбекларнинг Тама қабиласига мансуб Ойтамғали уруғининг шохобчаси. Қурамалар ва қипчоқларнинг Чубаланчи деган уруғи бўлган.

Тожикча «катта қоп», яъни канор маъносидаги сўзидан жувол келиб чиққан. Яъни «Жўваловчи». Ҳозирги Чувалачи деган ҳудуддан маскан топган қабиланинг асосий касби кори қанор тўқиш бўлган деб тахмин қилиш мумкин. Жўваловчи оғзаки тилимизда Чувалачи шаклини олган.

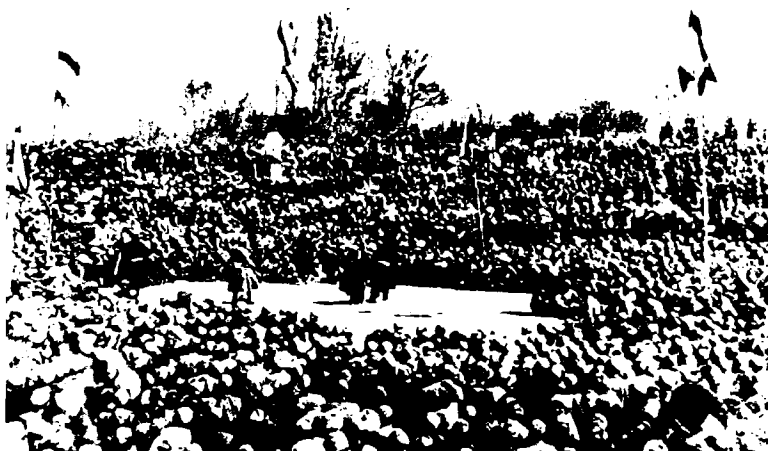
Қумлоқ маҳалласи Кайкобус ариғи ва Қорасарой кўчасининг ўнг томонидаги маҳалла. Айрим қадимшуносларнинг фикрича, ариқ қадимда ҳозирги Қорасарой кўчаси бўйлаб тарқоқ ҳолда оққан. Шайбонийлар даврида ҳозирги ўзани бўйича йўналтирилиб, атроф ҳудудда мевазор боғлар барпо қилинган. Қумлоқ ва тошлоқ бўлиб қолган ариқнинг эски ўрнида ҳозирги маҳалла бунёдга кела бошлайди. Маҳалланинг номи шундан.

Жангоб маҳалласи. Эски жўва, Гиштмасжид, Хадра, Чуқурқишлоқ маҳаллалари билан чегарадош бўлган. XVIII асрнинг иккинчи ярмида шаҳар 4 қисмга бўлиниб кетади. Ҳар бир даҳа (Кўкча, Шайхонтоҳур, Себзор ва Бешёғоч) алоқида ҳоким томонидан бошқариладиган бўлган.

Муҳаммад Солиҳнинг «Тошкентнинг янги тарихи» номли асарида келтирилишича, чорҳокимлик даврининг сўнгги

Дор ўйини

Кураш

йилларида Шайхонтоҳур даҳасида Юнусхўжа, Бешёғоч даҳасида Дониёрхўжа, Кўкча даҳасида Исоқхўжа ва Себзор даҳасида Шоҳбек (Шобек) лар ҳоқимлик қилишган.

Даҳа ҳоқимлари муҳим масалаларни, айниқса ташқи душман хавфини биргаллашиб ҳал қилганлар. Аммо ҳоқимларнинг ўзаро низолари кучайиб, кўпинча тўқнашувларга сабаб бўларди. Бундай пайтларда шаҳар марказидан оқиб ўтадиган Лабзак сувининг икки тарафи жанг майдонига айланарди. Ҳозирги Абдулла Қодирий номли истироҳат боғидан оқиб ўтадиган Лабзак суви Жангоб, сувнинг икки томонидаги майдон эса «Жанггоҳ», яъни жанг майдони номи билан шуҳрат топганди.

Ўзаро жангларга шаҳар аҳолиси ҳам жалб қилинарди. Фақат Чорсу бозори бетараф ҳисобланиб, жанглар вақтида ҳам савдо-сотиқ давом этарди. Тарихий манбаларда қайд қилинишича, 1613 йилда Бухоро хони Имомқул кўзғолон кўтарган шаҳар аҳолисидан ана шу жойда қонли ўч олган. 1847 йилда Бу ерда яна катта жанг бўлиб ўтади. Қўқон хонининг ноиб Азиз парвоначининг аҳолига ноҳақ солиқ солиши кўзғолонга сабаб бўлган.

Маҳалла ва ариқнинг Жанггоҳ ва Жангоб деб номланиши 1784 йилда Шайхонтоҳур даҳаси ҳоқими Юнусхўжа томонидан яққа ҳоқимликни қўлга киритишда бўлган ҳал қилувчи жанг сабаб бўлган.

1932 йилда Жанггоҳ яланглиги ўрнида (14 гектар майдонда) Эски шаҳарда биринчи истироҳат боғи барпо қилинади. Боққа гарчи дастлаб Акмал Икромов, кейинчалик А.С.Пушкин номи берилган бўлса ҳам узоқ йиллар халқ оғзида Жангоб бўлиб қолаверди. Ҳозир маданият ва истироҳат боғи Абдулла Қодирий номи билан аталади.

Регистон маҳалласи. Чорсу бозорининг Себзор даҳаси ҳудудидаги дастлабки маҳаллаларидан бири бўлган. Маҳалла сифатида IX асрда вужудга келган. Жувахона, Жанггоҳ, Гулбозор каби маҳаллалари ва Чорсу бозори билан чегарадош бўлган. Жангоб ариқининг ҳозирги бозор марказидан ўтадиган жойлар пастликлардан иборат бўлганлиги учун сув тошқинлари бу ерларни қумлоқ ва тошлоққа айлантирган.

Қумлоқ сўзи форсийда «регистон» маъносини англатади. Маҳалланинг номи шундан.

Ўтган асрнинг 40-йилларида бу маҳалла аҳолиси кўчирилиб, ўрнида Спартак стадиони қурилган. Ўтган асрнинг 60 йилларидан стадионнинг бир қисми бозор таркибига қўшилиб кетади, қолган қисмида ҳозирда шаҳар йўловчи транспортларининг шохбекати жойига айлантирилган.

Чилтўғон маҳалласи. Қадимда Тахтапул маҳалласининг мавзеси бўлган. Ҳозир Собир Раҳимов туманига қарашли маҳалла. Маҳалланинг дастлабки ва сўнгги номи Чилтўғон. Советлар даврида Красный партизан, Янги ҳаёт ва Абдували Қаюмов номлари билан аталган. Маҳаллада республика санъат музейининг собиқ директори, уруш қаҳрамони, халқ рассоми Сами Абдуллаев яшаган. Маҳалланинг асл номи Чилчўп тўғон бўлиб (қирқта ёғочдан ясалган тўғон маъносиди), ўрта асрларда шу ҳудуддан ўтган Кайкобус канали устига қурилган. Себзор даҳаси ва унинг атрофини сув билан таъминловчи сув айирғич бош тўғон бўлган. Маҳалла номи шундан. XIX асрнинг 20-йилларида Қўқон хонлиги ҳукмронлиги даврида мавзе ҳудудида ёнғоқзорлар барпо қилинган.

Юнусобод тумани. XIX асрнинг 50-йилларида Тахтапуллик Юнусҳожии исмли савдогар Чинобод, Чоштепа ва Оқтепа деган жойларда бўш ётган бўз ерларни ўзлаштиришни бошлаб юборади. Юнусҳожии обод қилиб сув чиқарган ерларида катта-катта тоқзор ва мевали боғлар барпо қилади, салобатли қўрғонлар, карвонсаройлар қурдиради. Оқтепа ариғи (олдинги Алвасти кўприк, Фиштхумдон ҳозирги Шаҳристон) кенгайтирилиб, бутун қишлоқ ерлари сув билан таъминланган. Юнусҳожии бўз ерларни ўзлаштириш ишларига Тахтапул ва атроф маҳаллаларни жалб қилар экан, иш унумли бўлиши учун уларни эргароқ кун қизигига қолмай салқинда ишлатиш мақсадида тўйларда тортиладиган ошларни наҳорда, бомдод намозидан кейин беришни шахсий намуна сифатида бошлаб беради. Яна далага борадиганларга тушлик учун тугун тугиб беришни ҳам унутмайди. «Одатда тугунда иккита нон орасига солинган ош ва ширинликлар

Маҳсидўзлик кўчаси

Собиқ Ёш томоқшабинлар театри

бўларди. Шу-шу Тошкент ҳудудига наҳорга ош тортиш одат тусига кирган», дея эсларди қариялар. Ҳозирги Чимкент йўлидаги жойнинг Юнусобод ва ўша ердаги археологик ёдгорлигини Юнусобод Оқтепаси деб номланиши Юнусҳожидан ёдгорлик бўлиб қолган.

1971 йилда шимолий турар – жой массиви Юнусобод деб атала бошланган. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши 1992 йил 8-майдаги Қарори билан Киров райони Юнусобод тумани деб ўзгартирилди.

2001 йилда Халқаро «Олтин мерос» хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими ҳомийлигида Юнусҳожидан авлодларидан бўлмиш Сайид Каримнинг муаллифлигида «Юнусобод» номли китобчасининг Академик нашри чоп этилди.

Юнусобод Оқтепаси. Бу кўҳна обида Тошкентнинг ўтмишига оид ёдгорликлардан бири ҳисобланади. V асрда бу ерда ўз даврига монанд қалъа – шаҳар қад ростлаган. У асосан паҳса ва хом ғиштдан тикланган. Деворлари сопол плиталар билан безатилган. Марказий қароргоҳ, мудофаа иншоотлари ва ҳарбий мезаналар воситасида мустаҳкамланиб, теварак атрофи сув тўлдирилган хандақлар билан ўраб олинган. Шаҳарчада ҳунармандчилик, меъморчилик ва боғдорчилик ривожланган. Аҳолининг аксарият қисми меҳнат ва жанг қуроллари ишлаб чиқариш ҳамда савдо-сотиқ билан шуғулланган.

Ёдгорликни қозиш ишлари Иккинчи жаҳон уруш йилларидаёқ бошланган. Бу тарихий ёдгорлик қадимги Чочнинг илгари маълум бўлмаган саҳифаларини очиб берди. Қозиш-малар пайтида Чочнинг илк ўрта асрларга оид турли моддий-маданий буюмлари, металлдан ишланган меҳнат қуроллари ва қурол-аслаҳалар, шиша ва сопол идиш – товоқлар, безаклар, ўйинчоқлар ҳамда тангалар топилган.

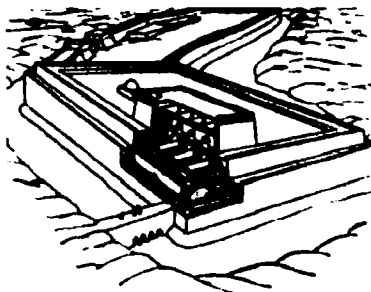
Арк пештоқи ва минора панжарасини безаб турган архитектура деталари – сопол кунгуралари, нақшинкор безак парчатари ҳам топилган. Тангалар, кучли ёнғин изларига қараганда арк VIII аср чорагида араб халифалигининг Чочга қилган истилоси вақтида вайрон бўлган. Арк атрофидаги қишлоқ азалдан мудофаа деворлари билан

Юнусобод Оқтепасини қазии ишларидан кейинги лавҳалар

Юнусобод оқтепаси

Консервация лойиҳаси

ўралмаганлиги учун шаҳарга айланиб улгурмасдан ҳалокатга учраган. Шаҳар харобалари ўрнида ҳаёт VIII асрнинг иккинчи ярмида қайта жонланган. IX-XII асрларда у Бинкат вилоятининг мустаҳкамланмаган қишлоқларидан бири бўлиб, мўғул босқини туфайли XIII асрда инқирозга учраган.

Кейинги юз йилликларда эса табиий кучлар таъсирида батамом нураб, ўн икки тепаликлардан иборат харобаларга айланади. Шунга қарамай, ўз тарихий-маданий аҳамиятини йўқотмайди. Зеро, Оқтепа ва ундан топилган қазилма ёдгорликларнинг қадр-қимматини ҳеч қандай бойликка тенглаштириб бўлмайди.

Мустабид тузум кулфатидан Оқтепа ҳам бебаҳра қолмади. Уни табиий сақлаб қолишга ҳеч қандай эътибор берилмади. 1966 йилда Тошкент zilzilасидан кейин унга тегишли майдоннинг бир чеккаси шаҳар чиқиндихонасига айлантирилди. Рост, бу ёдгорликни сақлаб қолишга бир-икки уриниш ҳам бўлди. Тегишли қарор қабул қилиниб, зарур чоратадбирлар белгиланди. Чунончи, Тошкентнинг 2000 йиллик юбилейи муносабати билан у юбилей иншоотлари сирасига киритилди. Таассуфки, эзгу мақсадлар йўлида бошланган иш ўлда-жўлда қолиб кетди. Ҳозирги пайтда «Олтин Мерос» халқаро хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими томонидан ёдгорлик атрофида ободонлаштириш, қадимий Ҳасанариқни тиклаш, айланма ва сўқмоқ йўлларни қуриш, ахлатхоналарни йўқотиш каби бир қанча ишлар амалга оширилиб, бу кўҳна замин тупроғида мевазор боғлар яратила бошланди.

Ёбу, Жобу – ўзбек уруғларидан бирининг номи. Ўзбеклар орасида кичик гуруҳни ташкил этган. Ёбулар қозоқлар таркибида ҳам мавжуд бўлган. Чорвачилик билан шуғулланганлар. Чорвачилик билан шуғулланадиган мавзелари ҳам шу ном билан аталган. Манбаларда ёбулар жангари халқ бўлганлиги қайд этилган. Бу борада Шайбонийнинг қуйидаги мисралар билан бошланувчи шеъри эътиборга сазовордир:

*Сўгд ичида ўлтирурлар ёбулар,
Ёбуларнинг мнган оти ёбулар,
Ёбуларнинг илгидан эл тинмади,
Ёбулар турсин бу элда, ё булар.*

Бу туюқда ёбуларнинг Сўгдда яшаганликлари ва уларнинг ёби от миниб, бошқаларнинг тинчини бузганликлари ҳикоя қилинади.

ШАЙХОНТОҲУР ДАҲАСИ

Шайх Умар Боғистонийнинг ўгли, илоҳиёт ва тариқат илмининг йирик намоёндаларидан бири, улуғ валиуллоҳ Шайх Хованди Тоҳур (XIV аср) номи билан аталади.

Даҳада шаҳарнинг учта дарвозаси (Қўймас, Қўқон ва Қашқар) бўлиб, улар Янги ўрда қурилган вақтда ўрнатилган. Шаҳар ташқарисидаги ерлар (Оққўрғон, Ялангоч, Қорасув, Бўз, Шўргепи ва бошқа мавзелар)да деҳқончилик ва боғдорчилик қилинган. Даҳа 70 масжид, 5 мадраса, 70 маҳалла, 31 мавзе ва Чорсу бозорининг бир қисмини ўз ичига олган.

Даҳанинг асосий тарихий аҳамиятга эга бўлган қисми Шайхонтоҳур комплекси. Энг қадимий кўчаси ҳозирги А.Навой номидаги шохкўча.

Шайхонтоҳур меъморий ансамбли. Меъморчилик иншоотлари туркумидан ташкил топган, 600 йилдан ортиқроқ тарихга эга собиқ Шайх Хованд Тоҳур қабристони номи билан аталувчи зиёратгоҳга ҳозирги Алишер Навой номи кўча орқали Тархи чортоқ шаклидаги дарвозадан кириларди.

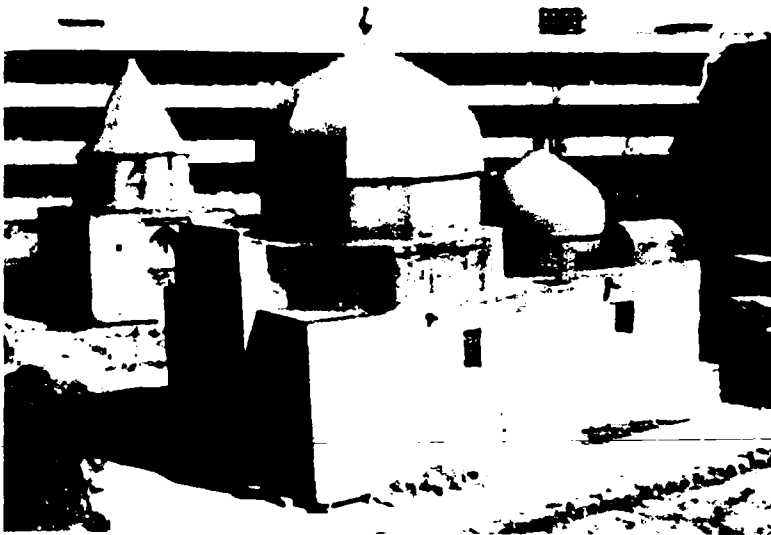
Дарвоза 1892 йилда салобатли, кўркам гумбазли, баланд пештоқ қилиб, пишиқ гиштдан қурилган бўлиб, ичидан айланма зина билан томга чиқилган. Ҳайит ва Наврўз байрамларида дарвоза томида чалинган карнай-сурнай ва нўра садолари шаҳар аҳлини Шайхонтоҳур зиёратгоҳида ўтадиган миллий байрам сайлига чорлаб турган. Дарвозанинг қўштабақали ёғоч эшигида ўзбек миллий санъатининг сўнгги ютуқлари мужассамлашган эди. Ўтган асрнинг 40-йилларида А.Навой кўчасининг кенгайтирилиши муносабати билан дарвоза олиб ташланган.

Илгари шаҳарнинг энг гавжум ва файзли жойларидан бири бўлган бу зиёратгоҳ ҳудудида ўнлаб меъморчилик ёдгорликлари, атрофи баланд дарахтлар билан ўралган шифобахш булоқли лангар ҳовуз ва савдо-сотиқ расталари зиёратгоҳга файз бағишлаб турган.

Зиёратгоҳ 1924 йилда шўролар томонидан ёпиб қўйилган. Шайхонтоҳур дарвозасининг ўнг томонида Тошкент

Шайхонтоҳур қабристони

Шайхонтоҳур ва Қалдирғочбий мақбаралари

ҳокими Лашкар бегларбегининг тўнғич ўғли Эшонқул дод-хоҳ номи билан аталувчи мадраса (XIX асрнинг 40-йилларида) бунёд этилган. Мадраса ўтган асрнинг 60-йилларида А.Навоий кўчасининг кенгайтирилиши туфайли бузиб ташланган. Мадраса биносида 1884 йилда рус-тузем мактаби очилган. Шўролар даврида бинога киностудия жойлаштирилган. «Алишер Навоий», «Тоҳир ва Зухра», «Насриддин Бухорода» каби бадиий фильмлар шу бинода суратга олинган.

Шайхонтоҳур зиёратгоҳига кираверишда ўнг томонда Занжирлик масжид (масжид Шайхонтоҳур даҳа Занжирлик маҳалласига тегишли бўлган) жойлашган. Шу томонда Лангар ҳовуз ёнида Хотин масжид бўлган. Масжид 1947 йилга қадар Эскижўва майдони рўпараси, Сағбон кўчасининг бошланиш қисмида бўлган. 1947 йилда 1-троллейбус айланасининг қурилиши муносабаги билан бузилиб Шайхонтоҳур зиёратгоҳига кўчириб келтирилган. Масжид 1966 йилгача болалар кутубхонаси вазифасини ўтаган, ўзининг нодир ўймакорлиги, нақшлари билан архитектура ёдгорлиги сифатида қимматли бўлган ва 1967 йилда бузиб юборилган.

1908-10 йилларда Наманганлик Ҳожимат эшон томонидан Қалдирғочбий ва Шайх Хованд Тоҳур мақбараларини бирлаштириб. Оврат масжид қурдирган. 1966 йилги Тошкент зилзиласи туфайли вайрона ҳолга келиб қолган масжид биноси 1975 йилда Шайхонтоҳур меъморий ансамблини ободонлаштириш муносабати билан бузиб юборилган. Юнусхон мақбараси ёнида шу ном билан аталувчи мадраса, мадрасанинг ўнг томонида Ғариббой ва Сайидазимбойлар томонидан ким ўзарга қурилган бир-биридан муҳташам зиёратгоҳ кўринишининг фойзига фойз қўшиб турган. Тошкентнинг энг салобатли мақбараларидан саналган Юнусхон мақбарасининг шарқий қисмида «Кўк йўтал ота», «Қабз ота» мақбаралари яқинида шифо излаб келган зиёратчиларнинг кети узилмаган. Бу обидалар ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида буздириб юборилган.

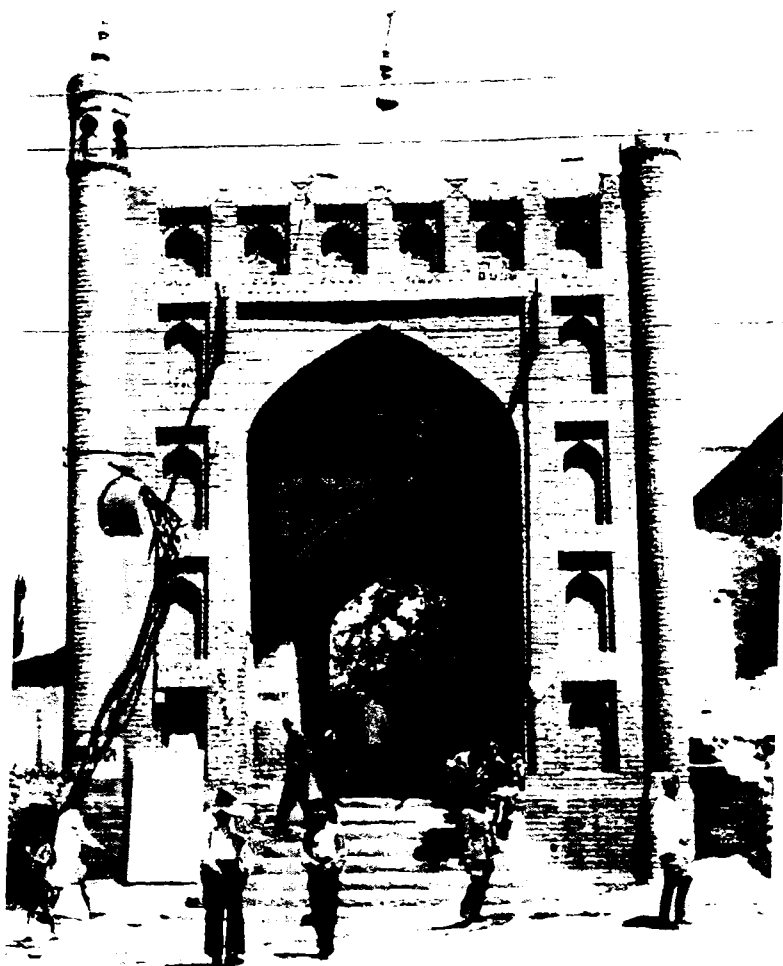
Эндиликда Шайхонтоҳур меъморий ансамблидан фақат учта мақбараларгина сақланиб қолди. Булар: Шай Хованди Тоҳур, Қалдирғочбий ва Юнусхон мақбаралари.

Хотин масжид ва Лангар ҳовуз

Ўнгда Оврат масжид

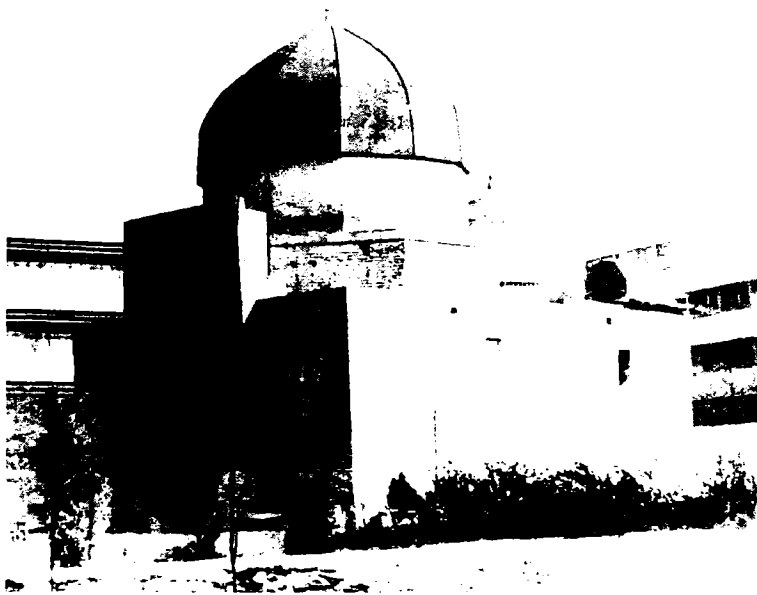
Шайхонтоҳур зиёратгоҳи дарвозаси

Шайх Хованд Тоҳур. Мамлакатимиз қолаверса, Марказий Осиё халқлари учун ҳам муқаддас зиёратгоҳ сифатида маълум ва машҳурдир. Бу муқаддас ва эъзозли даргоҳ Тошкент шаҳри тўрт даҳасининг бири ҳисобланиб, қадимдан Шайх Хованд Тоҳур даҳаси деб аталган. Мустақилликка эришилгунга қадар бу даргоҳ жуда кўп тарихий воқеа ва ҳодисаларни бошидан кечирди. «Рашаҳот айн ал-ҳаёт» («Ҳаёт булоқларидан оққан томчилар») номли асарда ёзилишича, Шайх Хованд Тоҳур илоҳиёт ва тариқат илмининг йирик намояндalarидан бири бўлган. Шайх Хованд Тоҳур асли Бўстонлиқ туманидаги Боғистон қишлоғидан бўлиб, боғистонлик машҳур мутасаввуф Шайх Умар Боғистонийнинг ўғлидир.

Шайх Хованд Тоҳур ўша давр ислом оламида ўз йўналишига эга бўлган «Яссавия» тариқати йўлидан бориб, мазкур тариқат маслакдошларидан бир нечтаси билан мулоқотда бўлиб, фойдали йўл-йўриқлар олади. Ул зот кўп йиллар давомида бузруквор алломалар мулозиматида бўлиб, илми зоҳирий ва илми ботиний сир-синоатларидан воқиф бўлади. Ўзининг илмий етуклиги жиҳатидан кароматгўй алломалар орасида юксак маъражага эга бўлади. Шайх Хованд Тоҳурнинг таваллуд топган йиллари ҳақида ҳозиргача маълумот аниқ маълумот учрамайди. Аммо ул мўътабар зотнинг вафот этган йилларига қараб, ҳар ҳолда XIII асрнинг охирларида таваллуд топган бўлсалар керак, деб тахмин қилса бўлади. Ривоят қилинишича, буюк аллома Шайх Умар Боғистоний кўп йиллар давомида фарзанд кўрмай, кунлардан бир кун ўз завжайи муҳтарамлари билан бирга Имом Абубакр Қаффоли Шошийнинг муқаддас мақбаралари – ҳозирги Ҳазрат Имом мақбарасига зиёратга келишиб, Оллоҳ таолодан фарзанд ато этишни илтижо қилиб сўрашган экан. Шундан сўнг улар фарзанд кўришган экан. Бола туғилгач Шайх Умар Боғистоний чақалоқ билан Имом Абубакр Қаффоли Шошийнинг мақбараларига яна зиёрат қилиш учун келганлар. Улар мақбарага яқинлашган ҳамоно мақбара томига қўниб ўтирган бир гала кабутарлар бараварига учиб ҳавога кўтарилишган уларнинг қанот қоқиб учишидан «Ат-

*Куёвнавкарлар. Зарқайнар кўчасидан
Эски Жўва майдонига чиқишида*

Шайх Хованди Тоҳур мақбараси

Тоҳур» деган овоз садоси янграган. Шайх Умар Богистоний бу овозни айни вақтда башорат деб билиб, чақалоққа Хованд Тоҳур деб исм қўйган эканлар. Хованд Тоҳур – пок шайх деган маънони билдиради. «Рашаҳот»да ёзилишича, Шайх Хованд Тоҳур тасаввуфга оид айрим иборалар, жумладан, «тавҳид» ва бошқа муаммоларни шарҳлаганлар, шунингдек, шеърлар ҳам ёзганлар.

Шайх Хованди Тоҳур мақбараси. Шайх Хованди Тоҳурнинг вафот этган йили 1355 йилга тўғри келади.

XV асрнинг иккинчи ярмида Хожа Аҳрор Валий Шайх Хованд Тоҳур қабрлари устига икки бўлимдан иборат мақбара қурдиради. Дарвоқе, Хожа Аҳрор Валийнинг оналари Хожа Довуднинг қизлари эди. Хожа Довуд эса Шайх Хованд Тоҳурнинг ўғиллари эди. Аммо мазкур мақбара замонлар ўтиши билан путурдан кетиб, нураб бизгача етиб келмаган. Ҳозирги мақбара эса эски мақбаранинг тархи ва лойиҳаси асосида XIX асрда қайтадан қуриб тикланган. Мақбара ўзининг кўриниши ва ҳажми жиҳатидан кичик ҳамда камтарона безакка эга. У ҳам икки бўлимдан иборат бўлиб, усти гумбаз билан қопланган. Мақбаранинг чап томонидаги тош қотиб қолган сарв дарахти бу ер дастлаб усти очик қабр бўлганлигидан далолат беради.

Гўрхона ичига Хованд Тоҳурдан бошқа – ул зотнинг илоҳиёт ва тариқат илмидан сабоқ олиб, етук каромат соҳиби бўлиб етишган Довуд исмли ўғиллари, 1810 йили вафот этган Тошкент ҳокими Юнусхўжа ва унинг ўғли Тошкент ҳокими Султонхўжаларнинг ҳам қабрлари жойлашган. Шайх дафн этилган мазор тез орада зиёратгоҳга, мақбара атрофида эса аста-секин янги-янги сағана ва қабрлар пайдо бўлиб, шаҳарнинг энг катта ва муқаддас қабристонига айланди. Шаҳардаги нуфузли кишиларнинг жасадларини мазкур қабристонга қўйиш одат тусига кирган. Бу қабристондан ўрин олган марҳум ва марҳумалар юсак даражада эъзозланган. Жумладан, Тошкентга бостириб келган рус боқинчиларига қарши бўлган, жангда маҳаллий қўшинларга қўмондонлик қилган ва 1865 йилнинг 9-майида қаҳрамонларча ҳалок бўлган Султон Сайиднинг лашкарбошиси

Алимқул ўлими олдидан илтимосига кўра Шайхонтоҳурга дафн этилади.

Мақбара 1980 йилда қисман, мустақиллик йилларида тўлиқ таъмирдан чиқарилган.

Юнусхўжа Шайх Хованд Тоҳур мақбараси ичида Хованди Тоҳур ва ул зотнинг Довуд исмли ўғилларидан ташқари XIX асрнинг бошида вафот этган Тошкент ҳокими Юнусхўжа ва унинг ўғли Тошкентнинг сўнгги ҳокими Султонхўжанинг ҳам қабрлари жойлашган. Зеро, Юнусхўжа Шайх Хованди Тоҳурнинг авлодларидан эди.

XVII асрнинг иккинчи яримида Тошкент «Чорҳокимлик» номи билан маълум бўлган бу даврда даҳалар ўртасидаги ўзаро низолар шаҳар хўжалигини, унинг ташқи ва ички савдосини издан чиқарган.

Даҳа ҳокимларининг узлуксиз давом этган ўзаро урушлардан тинкаси қуриган ва бу курашдан Шайхонтоҳур даҳасининг ҳокими Юнусхўжанинг қўли баланд келаётганини кўрган шаҳар аҳолиси шаҳардаги бошқа ҳокимларни ағда-риб, Шайхонтоҳур хўжаларидан бўлган Юнусхўжани шаҳар ҳокими қилиб кўтарди. Бу воқеа XVIII асрнинг 80-йилларида юз берди. Шу тариқа Тошкентда ягона сиёсий ҳокимият ўрнатилди.

Шайх Хованд Тоҳур ҳудудида бир неча юз йиллик азамат чинорлар бўлиб, улар остида шийпонлар, чойхоналар, ҳар хил шириқлик ва турли-туман матолар билан савдо қиладиган дўконлар, ошхоналар ҳамда томошабинлар учун махсус қурилган болохоналар ҳам бўлган. Дастлаб Юнусхўжанинг ройиши ва истаги билан Шайх Хованд Тоҳур майдони шаҳарликларнинг энг муқаддас зиёратгоҳи, ҳайит, байрам ва сайилларда турли-туман ўйин-кулгу ва кўнгилочар томошалар ўтказиладиган сайилгоҳга айланади.

Шаҳар девори қайта тикланади ва Тошкентни Россия шаҳарлари билан боғлайдиган шимолий-ғарб тарафдаги шаҳар, қишлоқ ва Катта Жуз элатларини бўйсундиришга киришилди. Бир неча юришлардан кейин 1796 йилга келиб улар Чимкент, Сайрам, Олтинтепа, Қорабулоқ, Сарапан ва бошқа ўнга яқин қишлоқлар, шунингдек, Катта Жуз уруғла-

ридан Усун, Санчиқли, Сара, Сергели ва бошқалар бўйсундирилди.

Орадан яна уч-тўрт йил ўтиб, Юнусхўжа Катта Қозоқ Жузи устига қилган юришларини тугатди. Туркистон ва унинг атрофидан то Чув дарёсигача бўлган ҳудуд Тошкент ҳукумати тасарруфига ўтди. Тошкент вилоятининг шимолӣ-ғарбий чегараси Чув дарёси яқинидаги Қоракўл деган жойдан белгиланади.

Юнусхўжа ўзига тобе бўлган Катта Жузда хонлик мансабини тугатиб қозоқ уруғларини идора қилишни улардаги бий ҳамда йирик феодал вакилларига топширади. Шу йўл билан у қозоқ феодаллари орасида ўзига ишончли таянч кучлар яратади. Чунки, Юнусхўжа марҳаматига ноил бўлган ва маҳаллий ҳокимиятни қўлга олган қозоқ феодаллари Тошкент ҳукуматини ва унинг сиёсатини қўллаб-қувватларди. Катта Жуз уруғлари Тошкент ҳукуматига закот тўлаши, айниқса, Юнусхўжа қўшинида хизмат қилишга мажбурлиги шу жиҳатдан муҳим эди.

Юнусхўжа қўшинининг алоҳида бўлинган ҳар бир қисмида 200 дан 1000 тагача сипоҳ бўлган. Ҳар қайси қисмида турли рангли ипак газмолидан тикилган байроқ бўлиб, уларга ҳоким томонидан қўйилган хўжа мутасаддилик қилган. Ҳоким бош қўмондон ҳисобланган.

Қўшин ўқ-ёй, найза, қилич билан қурулланган. Шунингдек, уларда 5 та замбарак, 20 га яқин чўян ва темирдан ясалган, туяга ортиб юрилиб унинг устида турган ҳолда отиладиган кичик тўплар ҳам бўлган.

Қўқон хонлигининг Россия билан алоқа ўрнатишида Тошкент ғов бўлиб қолган эди. Тошкент ғов бўлиши ҳамда муҳим хўжалик аҳамиятига эга бўлган Тошкент вилоятини эгаллаш зарурияти Норбўтабий (1774-1799) ва сўнгра Олимхон (1799-1809) олдида муҳим вазифа бўлиб турар эди. 1799 йилда Қўқон хонлигининг Хонхўжа етакчилигидаги қўшини Тошкентга қарши юриш бошлади. Бундан хабар топган Юнусхўжа ўз қўшинлари билан қўқонликларга қарши чиқиб, Чирчиқдан узоқ бўлмаган Қорасув ёнида уларга қаттиқ зарба берди. Хонхўжа бошлиқ 70 дан ортиқ Қўқон ҳарбий бош-

лиқларини асир олиб қатл эттиради. Ғалабадан сўнг Тошкент вилоятининг Сирдарё бўйларидан то Чув дарёси бўйларигача бўлган ерларни қамраб олди. Юнусхўжа 1800 йилнинг кузида Қўқонга қарши юриш бошлайди. Сирдарё бўйидаги Фурумсарой яқинидаги тўқнашувда Юнусхўжа катта талофатга учраб бир гуруҳ яқинлари билан Тошкентга қайтади.

Тошкент тарихига оид муҳим манба ҳисобланган «Тарихи жадидаи Тошканд» асарининг муаллифи Муҳаммад Солиҳ Қорахўжа ўғлининг ёзишича, Юнусхўжа мағлубиятга учраган ҳарбий юришларидан сўнг сил касалига мабтало бўлган, орадан кўп ўтмай вафот этган. Шундан сўнг ҳокимлик тахтига унинг катта ўғли Султонхўжа кўтарилди. Юнусхўжа вафотини эшитган Олимхон укаси Умархон бошчилигида Тошкентга қўшин юборади. Улар тўғридан-тўғри ҳужум қилмасдан шаҳар атрофидаги қишлоқларни талаш ва экин майдонларини паймол қилишга киришади. Икки ўртадаги уруш ҳаракатлари узоқ давом этиб, 1809 йили Тошкент Олимхон томонидан бўйсундирилиб, Қўқон хонлигига қўшиб олинади.

Тошкентнинг чорак асрлик (1784-1809) сиёсий мустақиллик даври шу тариқа ниҳояланади ва у то Россияга қўшиб олингунга қадар Қўқон хонлигига қарам бўлди.

Тошкент вилоятида чорак асрлик ўрнатилган тинчлик, осойишталик, энг муҳими, қўлга киритилган мустақиллик жойларда, хусусан Тошкент шаҳрида ҳунармандчилик, савдо-сотиқ ишларини ривожлантириш имконини берганди.

Юнусхон мақбараси Шайх Хованд Тоҳур мақбарасининг шимоли-ғарбий тарафида яна бир мақбара Юнусхон (1416-1487) мақбараси мавжуд. Бу мақбара қурилиш услуби жиҳатидан нафақат Тошкентда балки Республикамиз ҳудудида Темурийлар даврига оид бўлган энг қадимий ва камёб обидадир. Мақбара Юнусхон шарафига унинг кичик ўғли Султон Аҳмад томонидан 1487-1502 йиллар мобайнида қурилган. Мақбара 1975-80 йилларда қисман ва мустақиллик йилларида тўлиқ таъмирдан чиқарилган.

Юнусхон (1485-1487) – Тошкент ҳокими. Мўғулистон хони Вайсхонинг ўғли, Бобурнинг онаси Қутлуг Нигорхо-

Юнусхон мақбараси

Занжи рлик масжиди

нимнинг отаси, яна бир набираси Хўб Нигорхонимнинг ўгли Мирза Мухаммад Ҳайдар Қашқарда, сўнг Кашмирда Бобурийлар номидан ҳукмронлик қилган. Холаваччаси Бобурга ўхшаб Бобурноманинг давоми сифатида «Тарихи Рашидий» номли тарихий асар ёзган. Асар Абдурашидхон ибн Султон Саидхон ибн Юнусхонга атаб ёзилган. Шунингдек, «Жаҳоннома» номли географик асар ёзгани ҳам маълум. Тадбирли лашкарбоши бўлган.

Юнусхон Хуросонда Шарафуддин Али Яздидан таълим олган. Али Яздий вафотидан сўнг Ироқ ва Эронда касбхунара эгаллаган. Шерозда яшаб уламолар мажлисларида қатнашган. Бу ерда у «Уста Юнус» номи билан машҳур бўлади. Абу Сайид Мирзо Юнусхонни чақиртириб Жетикент, Фарғона ва Еттисув ҳудудини бошқаришни топширади. 1462 йилда акаси Эсон Бугахон ўлиmidан сўнг Мўғулистон тахтига ўтиради. Ўзаро тахт талашишлар натижасида оғир аҳволда қолган Юнусхонга Хожа Аҳрорнинг аралушуви билан Тошкент шаҳри ва вилоятини бошқариш олиб берилади. Қисқа муддатли ҳукмронлиги даврида у Тошкентда масжид ва мадрасалар, мустақкам истеҳкомлар қурдиради. 1487 йил вафотидан сўнг тахтга ўгли Султон Маҳмудхон ўтирган.

Қалдирғочбий мақбараси. Шайхонтоҳур қабристонининг шимолий томонида жойлашган бу мақбара қачон, ким томонидан қурилганлиги-ю, бу ерга ким ва қайси даврда дафн этилганлиги тўғрисидаги маълумотлар сақланиб қолмаган.

Фақат «Абдуллонома» асарининг муаллифи Ҳофиз Таниш Бухорийнинг берган маълумотига қараганда, Қалдирғочбий Хожа Аҳрор Валийнинг авлодларидан бўлиб, у Мўғулистонда ҳукмронлик қилган. Лекин археологик маълумотларга қараганда, ёдгорлик XIV асрда қурилган, деб тахмин қилинади. Албатта, ким, қачон кўмилганлиги номаълум обида тўғрисида турли хил ривоятлар тўқилиши табиий. Шу сабабли ёдгорликнинг номи ҳам Қалдирғочбий, Қалдирғочбиби, Қалдирғочбой ва бошқа турли номлар билан аталиб келинган. Ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида ёнига юридик институт қурилади. Мақбарадан тур-

ли мақсадларда фойдаланилади. Натижада мақбарадаги ўрнатилган нақшинкор арабий ёзувли мрамартош чиқариб ташланади. Шу билан қимматбаҳо маълумот изсиз йўқолади. 1966 йилда мақбара зилзила туфайли қаттиқ шикастланади, 1970 йилда таъмирланиб ўз ҳолига келтирилади.

Кейинги йилларда қозоқ биродарлар, бу ерда Тошкентга 12 йил ҳукмронлик қилган қозоқ миллатига мансуб Тўлабий кўмилган деган даъвони қилмоқдалар. Бу соҳада кўп йиллардан бери изланиш олиб бораётган архитектура фанлари номзоди Абдужаббор Яҳёевнинг кузатишларича, «Қозоқ совет энциклопедияси»да ёзилишига кўра Тўлабий Алибек ўғли 1663 йил ҳозирги Жамбул вилоятида туғилган. 1756 йил Чимкент вилоятининг Лангар овулида вафот этган. 1972 йилги археологик изланишларда қайд этилишига кўра қабр очиб кўрилганда сағана остидан уч эркак ва икки аёлнинг суяклари чиққанлиги қайд этилган.

Алишер Навоий кўчаси. Даҳанинг энг қадимий кўчалардан бири. Илгари Катта кўча, Тош кўча, Шайхонтоҳур, Файзулла Хўжаев номлари билан аталиб келинган. 1946 йилда Алишер Навоийнинг 500 йиллик юбилеи муносабати билан кўчага улуг шоир номи берилган. Кўча ўз даврининг кўркем кўчаларидан ҳисобланиб, кечқурунлари фонус билан ёритилган. Кўчадан 1903 йилда кўнка, 1913 йилда трамвай қатнай бошлаган. 1883 йилда шаҳар думаси шаҳарнинг 17 кўчасига расмий равишда ном беради: Шайхонтоҳур, Тахтапул, Чиғатой, Бешёғоч, Қорасарой каби кўчалар шулар жумласидандир. Кўча ҳозирги Хадра майдонидан Анҳор каналигача (аниқроғи Ўрда деб аталадиган жойгача) давом этган. Анҳор каналидан ҳозирги Амир Темур (илгариги Масковский) кўчасигача бўлган қисми Обуховский кўчаси деб аталган.

Тарихдан маълумки, 1864 йил 4 октябрда Чор армиясининг подполковниклари Рерих ва Обух бошчилигида Тошкентнинг Қўқон ва Қашқар дарвозалари орқали шаҳарга бостириб киришга ҳаракат қиладилар. Беомон жанг бўлади. 100 дан ортиқ аскардан айрилиб чекинишга мажбур бўладилар, аммо подполковник Обух ўлар ҳолатда жаро-

Алишер Навоий кўчаси (ўнгада Шайхонтоҳур мадрасаси)

Алишер Навоий (1865 йилда қурилган Ўрда кўприги)

ҳатланган эди. У қочолмай жони узилади. Унинг жасади шошилинч равишда ҳозирги Навоий кўчасидан Буюк турон (собиқ Катта кўча, Большая, Романовский, Ленин) кўчасига бурилишда чап томонга кўмилади. У кўмилган жой ҳатто 1966 йилгача ҳам Обуховский сквер (хиёбони) деб аталарди. Ўз даврида кўчанинг Обух номи билан аталиши шундан.

Советлар даврида 1966 йилгача кўча тожик шоири Абдулқосим Лохутий номи билан аталган. 1966 йил 26 апрел Тошкент зилзиласидан кейин бу кўча ва Хадрадан Чорсу майдонигача бўлган кўча А.Навоий кўчасига қўшиб юборилди. Бу А.Навоийнинг 525 йиллик юбилейига бўлган яна бир тухфа эди.

2008 йилда Усмон Юсупов кўчаси ўзгартирилиб Шайхонтоҳур номи билан аталадиган бўлди.

Даҳанинг маҳалла ва мавзелари

Қашқар тахминан ҳозирги жасорат монументи атрофи. 1830 йилда Қўқон хони Муҳаммад Алихон даврида ўз ватани Қашқардан қувилиб, Қўқон хонлиғидан паноҳ топган мусулмонлар жойлашган маҳалла. Ўтган асрда бу ерда жойлашган Турк-Янги шаҳар, Ила ва Тожик маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Бир чеккаси Янги шаҳарга туташ бўлган. Аҳолиси Қашқардан кўчиб келганлар билан бирга ўзбеклардан иборат бўлган бўлиб, савдо-сотик ва деҳқончилик билан шуғулланишган. Шаҳар ташқарисидаги Оққўрғон, Бўз, Яланғоч мавзела рида ерлари бўлган. Қашқар маҳалласида Ҳамза мактаб очиб бир муддат ишлаган. Черняев бошлиқ рус қўшинлари дастлаб 1864 йил 4 октябрь куни Тошкентга шу томондан ҳужум қилган, лекин кўп талофат бериб чекинган. 1865 йилда Тошкент рус қўшинлари томонидан босиб олингач, эгасиз қолган хонадонларга рус қўшинлари жойлашиб олган. Шунингдек, 1867 йилнинг кузида Туркистон ўлкасини босиб олиш манзаралари албомини тайёрлаш учун таклиф этилган ва кейинчалик ўзи ҳам шу қатлиомнинг фаол иштирокчисига айланган рус рассо-

ми Верещчагин шу ерда яшаган. Маҳалла тахминан «Туркистон» концерт зали ва «Анҳор» кафеси яқинида бўлган.

Калтатой маҳалласи. Шимолдан Бешоғайни, шарқдан Ҳовузлик, ғарбдан Моғол кўча, жанубдан Жар кўча маҳаллалари билан чегараланган. Шайхонтоҳур даҳасининг қадимий маҳаллаларидан эди. Ривоятларга кўра, авлиё Бузрук ота шу маҳаллада яшаган, унинг думи калта йўрғаси бўлганидан маҳалла Калтатой номини олган. Аслида Калтатой ўзбек уруғларидан бири. Калтатойлар ўзбеклар таркибидаги «турк» деб аталувчи этник гуруҳнинг бўлинмаларидан бири бўлган. Калтатойлар яна бир қанча уруғлар (муаззамини, махонтори, мирзо, калтатой)га бўлинган. Калтатойлар кўп сонли уруғ бўлганлиги учун Ўрта Осиёнинг барча ҳудудларига тарқалиб кетишган. XIX аср охири ва XX аср бошларида калтатойлар батамом ўтроқлашиб, ўз уруғлари номини унутган. Республикамизнинг Жиззах, Қашқадарё каби вилоятларида Калтатой номли қишлоқлар ҳам сақланиб қолган.

Қиёт – Ғарбдан Қорёғди (Қаръятдеҳ) маҳалласи, Шимолдан Шайхонтоҳур кўчаси, Шарқдан Анҳор канали билан чегараланган. Дала ҳовлилари Миробод, Қорасув, Олтинтепа, Оққўрғон, Бўз ва Чилдухтарон мавзеларида бўлган. Аҳолиси асосан ўзбекларнинг қиёт уруғига мансуб бўлган. Улар VIII-X асрларда Дашти қипчоқда яшаб, чорвачилик билан шуғулланганлар. 92 томирли ўзбек қавмлари қаторида тилга олинган уруғлардан бири Ўғузлар давлати эмирлгач Қиёт қабиласи тарқаб кетган. Дашти қипчоқ чўлларида, қолган қисми кейинчалик ўзбек, қозоқ ва қорақалпоқ халқлари таркибий қисмларидан бирини ташкил қилган. Қиётлар асосан XX аср бошларидан ўтроқлашиб, чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланганлар. Тошкентнинг Қўқон дарвозасини қўриқлаш қиётликларга топширилган. Россия империяси кўшинлари 1865 йил 14-16 июнь кунлари Тошкентга бостириб кирганида Қиёт ҳимоячилари Абдураҳмон ясовул бошчилигида душман аскарларига қаттиқ қаршилик кўрсатганлар. «Пахтакор» стадиони қурилиши муносабати билан маҳалла бузилиб кетган. Айрим атама-

шунослар Бўзсув сойининг тик ва баланд қирғоғи ёки тоғдан оққан сел маъносидаги «қиён» сўзининг кўплиги бўлиши керак деган фикрни билдирадилар. Яна бошқа маълумотларга қараганда, Хоразмнинг Қиёт қишлоғидан кўчиб келган бир оила шу ерга кўчиб келиб яшай бошлаган. Шу шу бу жой Қиёт номини олган.

Қорёғди — Шайхонтоҳур даҳасидаги маҳалла. Қиёт, Занжирлик маҳалласига чегарадош. А.Навоий (Шайхонтоҳур) кўчасига туташ бўлган. X-XI асрларда шаҳар (Бинкат) ташқарисида вужудга келган янги қишлоқ бўлган. XIV асрда шаҳар кенгайгач, қорёғди унинг таркибига кирган. Бу маҳаллада машҳур тарихчи Муҳаммад Солиҳ туғилган ва яшаган. Унинг туғилган жойи — «Тарихи жадидаи Тошканд» асарида «қорабоғди» деб ёзилган. Аслида Қариядеҳ, яъни «қишлоқ» деб аталиб, сўнгра халқ тилида Қорёғди бўлиб кетган. Атамашунос С.Қораевнинг фикрича, маҳалла хотин-қизларнинг Қорёғди байрами шарафига қўйилган. Биринчи марта қорёғқан кунни кечқурун хотин-қизлар маҳаллани айланиб чиқиб пул, ширинлик йигишар, кейин бир ерга тўпланишибўйин-кулги қилишаркан. Қорёғди деган аза маросими ҳам бор. Киши ўлгандан кейин биринчи марта қорёғқанда қорёғди маросими ўтказилган.

Хадра маҳалласи Тошкентнинг эски шаҳар қисмидаги қадимги мураккаб чорраҳаларидан бири ҳисобланади. Шаҳристон билан чегарадош, Ғарбда Чорсу билан боғланган кўча, Шимолда Эскижўва томонга борадиган кўча, Шарқ томондан шаҳарни ўрда билан улайдиган тошкўча, Жануб томон эса Бешёғоч даҳасига олиб борган. Шунинг учун олимлар Хадра номи Хадироҳ, яъни кўчанинг энг чеккаси, тугалланган жойи сифатида (Хад –чегара, роҳ – кўча) талқин этишган. Сайдазимбой шу маҳаллалик бўлган. Айрим маълумотларга қараганда унинг ерлари Қўймас дарвозасидан Қўйлиққача етган. Маҳалланинг чорбоғлари Кўкча тарафида бўлган.

Дархон – олимларнинг фикрича, мўғулча – «дархон» — «мажбуриятдан озод қилинган» демакдир. Маҳалла Пуштибоғ, Орқакўча, Оқмасжид каби маҳаллалар билан чегара-

дош бўлган. Манголиянинг шимолидаги шаҳар (1963) ҳам Дархон деб аталади. Катталиги ва саноатининг аҳамияти жиҳатидан Улан-Батордан кейин иккинчи ўринда туради. Бу ном шахримизнинг 2-3 жойида учрайди.

Баландмасжид – Оқмасжид, Девонбеги, Говкуш, Қатор-терак ва Каттакўча (ҳозирги А.Навоий кўчаси) билан чегарадош бўлган. Навоий номи кўчада, яқин-яқинларгача ўймакор устунли, шипига жимжимадор гуллар солинган, 1875 йилда мемури Мўъминжон қурган Баландмасжид қад кўтариб турган. Советлар даврида ундан дорихона сифатида фойдаланилган. Рассом Д. Валежев Баландмасжид ва шу жумладан, Сайид Азимбой, Карим Азиз уйларининг расмини чизган. Д. Валежев томонидан чизилган бу расмлар П.Ш. Пашинанинг 1868 йилда Петербургда босилиб чиққан «Ташкент в 1868 году» номи китобидан ўрин олган.

Занжирлик маҳалласи Мерганча, Падаркуш, Қудуқбоши маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Шайхонтоҳур ариғидан сув ичилган. Маҳаллада 5 та масжид (энг каттаси Саидазимбой масжиди) ва Эшонқули додхоҳ мадрасаси (мадрасада 1884 йилнинг 19 декабрида рус-тузем мактаби очилган) бўлган. Маҳалла аҳолиси Аския мавзесида деҳқончилик билан шуғулланишган. Ҳозир маҳалла ўрнида Тошкент телестудияси, «Ёш томошабинлар» театри ва Шоирлар хибони жойлашган. Маълумотларга кўра, шу яқиндаги Шайхонтоҳур зиёратгоҳига кираверишдаги сайил вақтида ёқиладиган фонарлар занжирлик бўлган. Маҳалла номи шундан.

Ўқчи — Тепақишлоқ, Олмазор, Мерганча маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Тупроққўрғон қалъасига туташган. Маҳалла ҳудудида Қўймас дарвозаси бўлган. Акмал Икромов шу маҳаллада яшаган. Қадимда Буюк Ипак йўлининг шимолий тармоғи Бинкат орқали ўтиб, халқаро савдо ва ҳунармандчиликнинг ривожланишида муҳим ўрин тутган. Айниқса, Бинкатда ясалган ўқ-ёй бутун Шарқда «Камони Шоший» номи билан машҳур бўлган. Узоққа отиладиган ва нишонга бехато урадиган камонлар шарқ адиблари асарларида таърифланган. Жумладан, Заҳириддин Муҳаммад Бобур «Бобурнома» номи асарида «Тошкентда

камон ва камон ўқи ясайдиган усталарнинг маҳорати бутун вилоятга тарқалган. Улар патли ва патсиз камон ўқларини ясаганлар» деб ёзади. Ўша вақтларда камон ва унинг ўқини яшаш маҳорати жуда тақдирланган. 1797 йил маълумотларига қараганда, Тошкентда шаҳар ҳокими Юнусхўжа ҳисобидан маош олган 2000 га яқин доимий аскар бўлган. Улар ўқ-ёй, пилта милтиқ, қилич ва қалқон билан қуролланган махсус бўлинмалардан тузилган. Юнусхўжа кўшинларида 20 га яқин тўп бўлган. Ўқлар асосан Тошкентнинг ўзида, Ўқчи маҳалласида қўйилган.

Маҳаллада «Телов» номли берк кўча ҳозир ҳам сақланган. Телов – қурама тоифасининг 5 та уруғидан бири.

Мирза Юсуф Шайхонтоҳур даҳасининг мавзеларидан бири. Мавзенинг номи 1865 йилгача Қўрғонча (Ниёзмўхаммад номли шахс томонидан қурилган қўрғонга нисбатан номланган) бўлган.

1864 йилда Тошкентга яқинлашиб келган чор армиясининг генерали Черняев кўп талафотлар кўриб чекинишга мажбур бўлади. Бундай шармандали талафот унга тинчлик бермасди. 1865 йилнинг апрель ойида навбатдаги Тошкент қамалига йўл олган Черняев Россия билан савдо алоқаларидан манфаатдор бўлган Мирсолиҳбой, Саидазимбой, Мирза Юсуф ва Черняевга муҳим хабарларни етказиб турган Муҳаммад Соатбой, шунингдек, сотқинлиги фош бўлиб Черняевнинг пинжиги кирган Чувалачилик юзбоши Абдураҳмонбек Шодмонбек ўғли каби сотқинларнинг маслаҳати билан Ниёзбек қалъаси вайрон қилинади. Тошкентни сув билан таъминлаб турган Чирчиқ тўғони бузиб ташланади.

Қирқ уч кунлик сувсизлик ва очликдан силласи қуриган шаҳарликлар 1865 йилнинг 14–16 июнь кунлари бўлган жангларда душман тўшларига дош бера олмай Черняевнинг тинчлик сулҳига рози бўлиб, Абулқосим мадрасасига йиғиладилар. Қатор шартлар билан шартнома тузилади. Мирза Юсуф томонидан шошилинч равишда тайёрлатилган Тошкент 12 дарвозасининг олтиндан ясалган рамзий калитлари тантанали равишда Черняевга тақдим этилади.

Тошкентни ишғол қилишда ёрдам берган сотқинлар, жумладан, Мирза Юсуф ҳам чор ҳукуматининг нуфузли мукофотлари билан тақдирланадилар. Алоҳида хизматлари учун Мирза Юсуфни ўзига котиб қилиб олади ва Шайхонтоҳур даҳасининг Қўргонча мавзеси (ҳозирги Бодомзор микрорайони)ни туҳфа этади. Мавзе кейинчалик маҳалла, ўтган асрнинг 50-йилларигача бу ҳудуд Мирза Юсуф номи билан аталиб келинган. Ҳозирда Бодомзор микрорайонидаги масжид Мирза Юсуф номи билан аталади. Аслида бу масжид Ниёзмуҳаммад томонидан қурилган бўлиб, унинг ўғли Ёқубжон томонидан 1913-14 йилларда қайта қурилган. Шуларни эътиборга олиб, Тошкент топонимик комиссиясининг таклифига биноан, шаҳар ҳокимиятининг қарори билан ўз даврида карвонсаройлар, гиштин кўприклар ва работлар қурдирган Ёқубжон Ниёзмуҳаммад ўғли номи Бодомзор 4-торкўчасига берилди.

Шибли (Чипли, Чибли, Шивли) – Бўз сувдан бошлангандиган бир сойнинг номи Чоули, шу сой ёқасидаги маҳаллалардан бирининг номи Шибли (Шивли) деб аталган. Атамашунос олим Суюн Қораев – бу икки ном бир сўз бўлиб, Шайх Шиблий номи билан аталишини ёзади. Шу маҳаллага туташ бўлган қабристон Шибли ота қабристони деб аталган.

Маълумки, ўзбек миллати таркибига кирган Минглар қабиласининг «Чибли» номи уруғи ҳам бўлган. Чоувли эса ўзбекларнинг «Қўнғирот» қабиласи таркибидаги уруғнинг номи.

Бу номлар ўша уруғлар номи билан боғлиқ бўлиши мумкин. Шибли отани эса Чибли уруғининг отаси, яъни оқсоқоли деб тушунмоқ керак. Чибли сўзи вақтлар ўтиш билан Шибли кўринишини олган. Хўш, унда Шайх Шиблий ким?

Шайх Шиблий. Қомусий маълумотларга кўра, Шайх Абу Бакр Шиблий Ироқнинг Дажла дарёси ёнида жойлашган Самарра шаҳрида 861 йилда туғилган. Отаси халифанинг бош хожиби, амакиси Искандарияда амир ул-умаро бўлган. Шиблийнинг ўзи халифа ал-Муваффаунинг котиби вазифасида ишлаган. Ҳуқуқий ва Қуръон илмларида айрим

олимларнинг фикрича, шу соҳанинг кучли алломаларидан қолишмаган, ҳатто улардан устун турган.

Фаридидин Атторнинг «Тазкират ул-авлиё»сида, Алишер Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат» каби асарларида бу улуғ шайх номи алоҳида эҳтиром билан тилга олинади.

Бобур Мирзо Ҳазрати Хожи Убайдулло Аҳрор қаламига мансуб «Рисолаи волидия»си («Оталик рисоласи») таржимаси хотимасида Шайх Шиблий номини Жунайд Бағдодий номи билан

*Хожалар Хожаси ул Хожи Убайд
Ходим-у Чокарий Шиблий-ю Жунайд,*

деб зикр этади.

Абубакр Шиблий (859-946) ўз даврининг кўзга кўринган уламоларидан бўлган. У аввал Мансур Халложнинг (858-922) шогирди бўлган. Кейин Жунайд Бардодий (вафоти 911) кўлида таълим олган.

Ҳазрати Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да шайх Абу Жаъфар Хаддоддан қуйидаги сўзлардан иқтибос келтирган: «Агар ақл киши суратиға кирса эрди, Жунайд сурати бўлғай эрди». Ана шу донишманднинг суюкли ва мартабали шогирди Абубакр Шиблий халқ орасида фикҳ олими сифатида машҳур бўлган.

Алишер Навоийнинг ёзишича, Жунайд ўз шогирдига бундай баҳо берган: «Ҳар бир қавмнинг тожи бор, бу қавмнинг тожи эса Шиблийдур!»

Абубакр Шиблий суҳбати, ҳатто уни кўришнинг ўзиёқ замондошларига ғурур бағишлаган. Унинг айтган ҳикматлари, шариат қонунларига оид фикрларидан Шиблий дунёдан ўтганидан кейин ҳам машойихлар далил сифатида фойдаланганлар.

Шайх Шиблий дарвеш либосида бозорга келиб, нонвойдан Худо йўлига бир нон сўрабдилар. Нонвой эса «Қайси бирингга берай, бор, йўлингдан қолма», деб у кишини ранжитибди. Иккинчи нонвой эса шеригига «Шайх Шиблийнинг кўриш истагинг ёлғон экан-да?» дебди. Қилмишидан

пушаймон бўлган нонвой Шайхни дарҳол топиб, бу гуноҳини ювиш учун халойиққа «худойи» деб ош берибди. Шайх Шиблий ҳам зиёфатга ташриф буюриб, тўрда ўтирган эканлар. Маърака охирида жамоанинг халфаси Шайхга қараб нонвой ҳақи бир дуои хайр тилабди. Шунда Шайх Шиблий: «Бу нонвойга дуонинг ҳожати йўқ, у дўзахийдир. Зеро, у Худо йўлига бир нонни раво кўрмади. Шиблий учун шунча зиёфат берди», деган эканлар. Қиссадан ҳисса шуки, хайр-эҳсон, меҳру мурувват шунчаки «хўжакўрсин» учун эмас, чин дилдан, Худо йўлига савоб учун бўлмоғи керак.

Ҳазрат Жомий нақл этурлар: «Шиблий замона имоми эрди. Ундан олдин ҳам машойхлар ўтган, аммо у ҳаммадан улуғроқ эди... Жунайд келди-ю, бу илмни тартибга солди ва қутуб қилди, чун Шиблий келди, бу илмни минбарга чиқарди ва халққа ошкор этди».

Шайх Шиблий: «Эртага бугунги вақтни қайтариб бермагай, ихтиёрингдаги ҳозирги дамни ганимат бил, ундан баҳра олгин», деган эканлар. Ушбу ҳикматнинг ҳаққонийлиги, ҳаётийлиги ўз-ўзидан аён. Шу билан бир қаторда, аллома мураккаб фалсафий ақидаларни ҳам илгари сурган.

Шиблий ўз таълимоти билан ваҳдати вужудга йўл очган. Унинг фалсафасида инсофли, ғамхўр бўлмоқ, ҳалол меҳнат билан ризқу-рўз топмоқ, бориға шукр этмоқ, ўз имкониятидан келиб чиқиб орзу қилмоқ ва ҳамиша Худони юракка жо этмоқ зарурлиги таъкидланади.

Шайх Шиблий хикматлари, пандлари ҳикоятлар шаклида «Қобуснома»да, Шайх Саъдийнинг «Бўстон»ида зикр этилган. Улар ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Маълумоларга кўра унинг Боғдоддаги қабри ҳамон сақланган ва бугунги кунда ҳам зиёратгоҳ саналади.

Шўртепа маҳалласи. Дегрез, Ҳовузбоғ, Гулбозор ва Катта кўча билан чегараланган. Маҳалланинг айрим тепалик қисмлари шўртак бўлганидан маҳалла Шўртепа номини олган. Маҳалланинг чорбоғлари Кўкча ва Роҳикат мавзеларида бўлган. Маҳалла кенгая бориб кейинчалик икки қисмга ажралган. Иккинчи қисми Подачи номини олган. Ҳар икки маҳалланинг ўз элликбошилари бўлган.

Қўрғонтеги маҳалласи. Бу маҳалла Эски ўрда рўпара-сидаги (Шайхонт оҳур даҳуди) хон сарбозлари истиқомот қилган. Қўрғон яқинида, пастиликда жойлашганидан шундай ном олган. Маҳалланинг деҳқончиллик билан шуғулланадиган ерлари Яланғоч ва Пасра мавзеларида бўлган.

Марайимхалифа маҳалласи. Аниқроғи Муҳаммад Раҳим Халифа, Шарқдан Калтатой, жанубдан Оқмачит, ғарбдан Раискўча ва шимолдан Себзор даҳасининг Қоратут маҳалласи билан чегараланган. Маълумотларга кўра, қўқонлик эшон Муҳаммад Раҳим Халифанинг муридлари шу маҳаллада яшаган. Ҳар гал эшон келганида шу маҳалла масжидида муридлари билан зикр тушишган. Номи шундан қолган. Маҳалланинг чорбоғлари Янгитарнов мавзесида бўлган.

Падаркуш маҳалласи. Шимолдан Орқа кўча, шарқдан Қудуқбоши, жанубдан Дукчи, ғарбдан Пуштибоғ маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Маҳалла аҳолиси асосан бўз тўқиш билан шуғулланишган. Шунинг учун маҳалланинг дастлабки номи Бўзчи маҳалласи деб юритилган.

Айрим ривоятларга кўра, бир вақтлар эл орасида обрў-эътиборли оқсоқол ўз ўғли томонидан ўлдирилиши воқеасига нисбат берилиб, маҳалла номи Падаркуш бўлиб кетган.

Пуштибоғ маҳалласи. Жаркўча, Ширин қудуқ, Дархон, Оқ масжид маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Ривоятларга қараганда, маҳалланинг кўпчилиги хонадони ҳовлиларининг орқа тарафида сўлим боғлари бўлган. Маҳалланинг Пуштибоғ деб номланиши шундан. Маҳалла чорбоғлари Яланғоч ва Чўпон ота мавзеларида бўлган.

Олмазор маҳалласи. Шимолдан Эгарчи, шарқдан Мерганча, жанубдан Девонбеги, ғарбдан Бешёғоч даҳасининг Қорагош маҳалласи билан чегараланган. Маҳаллада бир-биридан муҳташам масжидлар бўлган. Улардан бири Пансод масжиди дейилган. Масжид 1882 йилда Муҳаммадкарим-хожи томонидан қурилган бўлиб, Олмазор ва Қоратош маҳаллалари оралиғида қурилган.

Ҳовузбоғ маҳалласи. Шимолдан Жангоб, шарқдан Катта кўча, ғарбдан Хадра, жанубдан Қаландархона маҳаллалари

билан чегарадош бўлган. Маҳалла ўрнида ўтган асрнинг 80-йиллари гача трамвай депоси бўлган. Ҳозирги кунга келиб бу ерларда турар-жой ва маъмурий бинолар қурилган. Маҳаллада бир қанча сероб ҳовузлардан иборат боғ-роғлари бўлгани учун ҳовузбоғ номини олган.

Эгарчи маҳалласи. Ғарбдан Девонбеги, шарқдан Тарлоқ ва Мерганча, жанубдан Олмазор, шимолдан Қатортерак маҳаллалари билан чегараланган. Эскижўва бозорининг Шайхонтоқур даҳасига тегишли қисмида жойлашган қадимий маҳаллалардан бири бўлган. Эгарчилик ҳунармандчиликнинг қадимий ҳунар турларидан бири бўлиб, асосан шаҳарларда ривожланган. Утмишда эгар-жабдуқ оддий кустар усулида махсус дўконларда тайёрланган. Маҳалла аҳолисининг асосий қисми эгарчилик касби билан шуғулланган. Маҳалланинг номи шундан.

Тарновбоши маҳалласи. Шайхонтоқур қабристонини, Тахтапул, Қатортерак, Себзор маҳаллалари билан чегарадош бўлган. Маҳалла баланд-пастликлардан иборат бўлганлиги учун кўтарма, қайнима, чархпалак каби сув иншоотларидан фойдаланиш билан бирга айрим жойларда ёғочдан тарнов ясаб, чуқурлик жойлардан сув олиб ўтишган. Кўпинча чархпалак орқали олинган сув новлар орқали хонадонларга ўтказилган. Тар-сув, нов-ариқча. Маҳалланинг номи шундан.

Шатак маҳалласи. Шимолдан Ганчтепа, шарқдан Турк Олмазор, жанубдан Турк Янгишаҳар каби маҳаллалар билан чегарадош бўлган. Маҳалла паст-баландликдан иборат бўлганлиги учун қишли-қировли кунларда от-араваларнинг юриши қийинлашиб, қўшимча от-уловлар ёрдамида шатакка олиб чиқарилган. Маҳалла номи шундан. Ҳозирги ўрни А.Қодирий кўчасининг бир қисми.

Хўжа Рўшноий маҳалласи. Шимол ва шарқдан Оқ масжит, Жанубдан Говкуш, ғарбдан Дероз каби маҳаллалар билан чегараланган. Чорбоғлари Миробод, Чилонзор ва Кўкча мавзеларида бўлган. Ривоятларга кўра, Хўжа Рўшноий жувозкашларнинг пири бўлган. Шу маҳаллада яшаган.

Девонбеги маҳалласи. Шимолдан Баланд масжит, жанубдан Олмазор, шарқдан Эгарчи каби маҳаллалари билан

чегараланган. Чорбоғлари Қумқўрғон ва Чивинтепа мавзеларида бўлган. Маҳаллада ҳоким девонида ишлайдиган мирза яшаган. Маҳалла номи шундан.

Говкуш маҳалласи. Шимолдан Дегрез, шарқдан Баланд масжит, жанубдан Катта кўча (Навоий) билан чегараланган. Маҳалла ҳовлилари Шайхонтоҳур ариғидан суғорилган. Чорбоғлари Отчопар, Товкат тепа мавзеларида бўлган. Говкуш номи «мол сўйиш» маъносини билдиради.

Тожик маҳалла. Фарбдан Қашқар, шимолдан Турк Янгишаҳар, шарқдан Янгишаҳар билан чегараланган. Қўқон хонлиги даврида сўнгги Шуғноқлик бек вақтида бу ерда унинг ватандошлари бўлмиш тожик миллатига мансуб кишилар кўчиб келиб ўтроқлашишган. Маҳалла номи шундан.

Яланғоч мавзеси Ҳозирги Мирзо Улуғбек туманининг маҳаллаларидан бири. Илгари Шайхонтоҳур даҳасининг мавзеларидан бири бўлиб, Қашқар маҳалласининг деҳқончилик билан шуғулланадиган қисми. Маҳалла аҳли ёз ойларини шу ерда ўтказганлар.

Ўзбеклар таркибига кирган қабилалар орасидаги Сарой қабиласининг катта гуруҳи таркибидаги уруғларидан бири Жланғоч сарой Яланғоч номида сақданиб қолган. Яланғоч ота-ўтмишда ўзбек ва қозоқ халқларида шамол ҳомийси Яланғочга эътиқод қилиш Тошкент атрофлари ва Жанубий Қозоғистонда яшовчи ўзбеклар ўртасида кенг тарқалган.

«Муштум» сатирик журналининг ўтган асрнинг 30-йилларидаги сонларидан бирида Абдулла Қодирийнинг «Яланғоч эшон ёхуд Яланғоч эшшак» номли мақоласи босилган. Мақолада муаллиф Яланғоч эшон номи билан шу мавзедаги Яланғоч қабристонига фирибгарлик қилиб юрган шахс билан атайлаб бориб, суҳбатлашганлиги ҳикоя қилинади.

Оққўрғон – қадимги Тошкент атрофидаги мавзеларнинг бири. Оққўрғон ҳудуди Оққўрғон ва Дархон (Дархонотасой) ариқларидан суғорилган.

Ўрта аср вақф ҳужжатларида Оққўрғон ерлари Хожа Аҳрорга қарашли бўлиб, кейинчалик Хожа Аҳрор мадрасасининг вақф ерлари ҳисобланган. Шаҳарнинг шу мавзегга

қараган Оққўрғон дарвозаси (1830 йилдан Қашқар дарвозаси) деб аталган. Оққўрғонда Шайхонтоҳур даҳаси маҳаллалари аҳолисининг дала ҳовлилари бўлиб, халқ ёз мавсумини шу ерларда ўтказган.

1865 йил 9-майда Черняев аскарлари билан амир лашкар Алимқул қўмондонлигидаги Тошкент мудофаачилари ўртасида бўлиб ўтган беомон жанг (ҳозирги Мустақиллик кўчаси №. Олимжон метроси бекати) мана шу Оққўрғон ҳудудида Черняевни чекинишга мажбур қилган. Тарихчи Муҳаммад Солиҳ ҳам шу жангда қатнашиб, жанг тафсилотларини ўзининг «Тошкентнинг янги тарихи» асарида тасвирлаган. Ҳозирги Оққўрғон ўрнида Оққўрғон, Улуғбек, Дархон ва бошқа маҳаллалар мавжуд.

Қўйлик даҳаси Миробод (1-4 даҳалар) ва Сергели (5-7 даҳалар) туманларининг турар-жой ҳудудига киради. Тошкент аэропорти, Файзобод кўчасининг шимолий томони ва шаҳар автомобил халқа йўлининг жанубий қисми билан чегараланган. Лойиҳалаш ва қурилиш ишлари 1967 йил бошланган. Қўйлик ўрнидаги мавзе қадимдан мавжуд бўлган. Бу ердан илгари карвон йўли ўтган. Чирчиқ дарёсининг шу жойида кечув бўлган. Тошкент Қўқон хонлиги тасарруфида бўлган даврда хон Тошкентга ташриф буюрганида шаҳар ҳокими (бекларбеги) қозикалон ва бошқа аъёнлар аҳолини ўша ерга йиғиб хонни тантана билан кутиб олардилар.

Қўқондан бошланувчи йўл Қўйлик кўпригигача, Қўйлик кўпригидан бошланган Фарғона йўли кўчаси шаҳарнинг Қўқон дарвозасига келиб туташган. Қўйлик атамаси хусусида турли фикрлар юради. Уларга кўра:

— Мўғул саркадаларидан бирининг исми Қўйлик бўлган. Тошкент унинг назоратида бўлган.

— Қўйлик «қўйилиқ», яъни пастлик сўзининг ўзгарган кўринишидир.

— Бу ерлар қўй-қўзиларга сероб жой бўлган. Қўйлик бозорида қўй-қўзилар соғилган.

— Қўйликда масжид қурдириб имомлик қилган Ҳофиз Шайх Қўйлиқий, яъни Қўйлик ота номи билан боғлиқ деган фикрлар ҳам бор.

Тарихдан маълумки, 92 бовли ўзбек қабилалари таркибида Кўкчулак, Қўйли каби бирқанча уругларни бирлаштирган Дўрмон қабиласи бўлган. Қабиланинг Қўйли уруғи XV асрда Дашти қитғочдан кўчиб келиб, шу ҳудудда ўрнашиб қолган. Жой номи шундан деса к ҳақиқатга яқинроқ бўлади. Ҳофиз Қўйлиқийни эса Қўйлиқлик деб тушунмоқ керак.

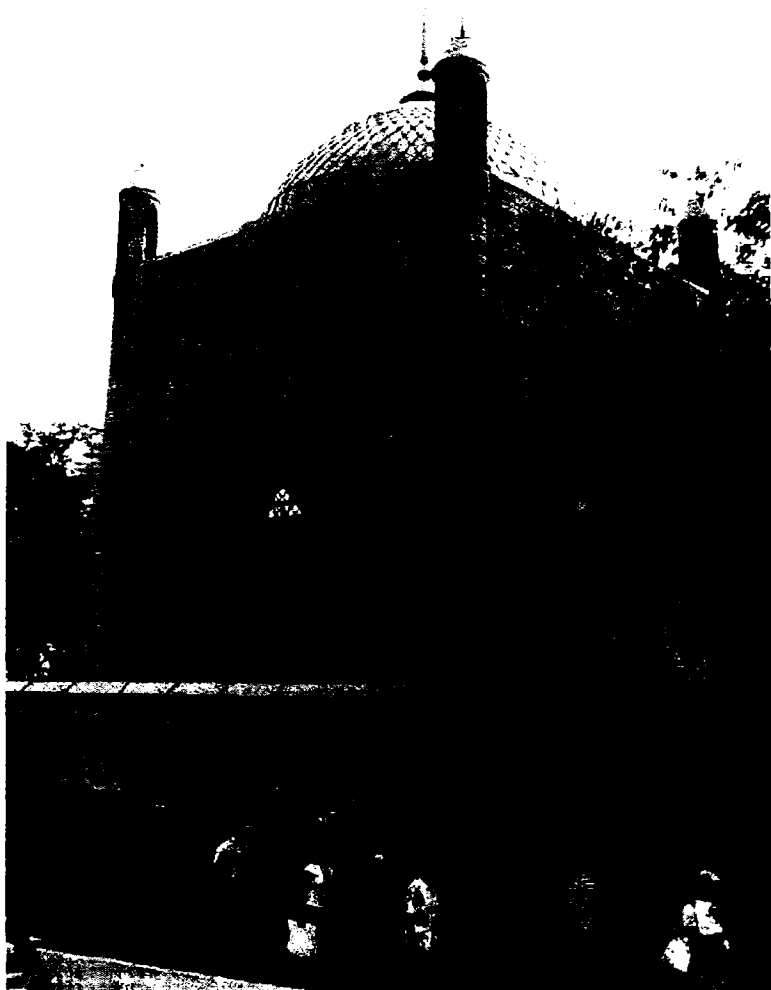
Қўйлиқ ота. Хўш, унда Қўйлиқ ота ким? Ҳофиз шайх Қўйлиқий бўлиб, самарқандлик ҳазрати Нўғай ота авлодларидан, яъни азиз шайхлар сулоласидандир. У киши амир Имомқули Баҳодирхон даврида Самарқандда аълам (имомларнинг имоми) бўлган олим шайхнинг она томонидан Тошкентдаги бобоси эдилар. Оналари қадимги Бонукент (Нўғайқишлоқ – ҳозирги Ўзгариш) қишлоғига келин бўлиб тушганлар, ислом дини илмидан анча хабардор бўлганлар.

Оталари, оналари ва Нўғайқўрғондаги боболаридан тасаввуф султони Ҳожа Аҳмад Яссавий тариқатига оид «Жаҳриятини Яссавий»ни ўрганган Ҳофиз Шайх Қўйлиқдаги масжидда имомлик қилиш билан бирга ўзи қурдирган хонақоҳда зикр тушиш, иймон ва эътиқодга оид мавзуларда суҳбатлар ўтказиш билан бирга машшоқлар ва ҳофизлар иштирокида Қуръон оятлари ҳамда Аҳмад Яссавий ҳикматларини куйга солиб, қўшиқ айттирганлар.

Айниқса, ўша даврдаги Қуръон суралари ва оятларини баъзи юзаки шарҳловчиларга нисбатан чориёрлар улуглигини исботловчи далиллар билан ул зот Қўйлиқий тахаллуси билан рисолалар ёзганлар.

Қўйлиқ ота вафот этганларидан кейин тахминан ҳижрий 893 (милодий 1475) йили ҳозирги Қўйлиқ бозори ёнидаги даҳмага дафн этилганлар. Ҳозирги янги мақбара 1994 йилда махсус лоийҳа асосида қурилди.

Миробод – XIX асрнинг бошида Қўқон хони Тошкентни босиб олгандан кейин шаҳар ҳудуди бирмунча кенгайди. Хуллас, Қўқон хони нинг собиқ ўрдасига қарашли Анҳор билан Салор ўртасида Қашқар, Мингўрик, Миробод каби ўнлаб маҳалла ва мавзелар вужудга келди. Янги жойлардаги туб аҳоли сиқиштирилиб, бу ерлар деярли бошқа жойлардан келганларга жумладан, Миробод мавзесининг ҳудуди Қўқон

Күйлік ота мақбарасы

хонлигининг юқори имтиёзли мирларига берилди. Мавзенинг Миробод дейилиши шундан. 1992 йил май ойидан Темирйўлчилар райони бўлиб келган туман, Миробод тумани деб номланди.

Мингўрик – Шайхонтоҳур даҳасининг мавзеси. Ҳозирги Тошкентнинг айнан марказида, темирйўл вокзали яқинида, Салор соҳилидаги «Мингўрик» деб аталувчи археология ёдгорлигининг атрофи. 1930 йилларда Қўқон хонлигининг ҳукмронлиги даврида бу ерларда ўрикзорлар барпо қилинган. Археологик ёдгорлик ва мавзенинг «Мингўрик» деб аталишининг сабаби шундан.

Мингўрик археология ёдгорлиги. Ушбу ёдгорлик I-XIII асрларга оид бўлиб, Тошкентнинг айнан марказида, Тошкент темирйўлининг шимолий вокзали яқинида, Салор канали соҳилидадир. Маҳаллий аҳоли ўртасида Афросиёб тепаликлари номи билан машҳурдир ҳамда у қадимда Шошнинг пойтахти бўлган. Шаҳар қолдиқларининг ўрни ва шу атрофлар 1865 йилга қадар Шайхонтоҳур даҳасининг хушманзара мавзеларидан бири бўлган. Бу тепаликларда халқ сайллари ўтказилган, шаҳар ярмаркалари бўлиб турган. Айниқса, Наврўз байрамлари кенг нишонланган. XIX асрнинг 70-йилларида шаҳар қурилишларининг жадал суръатлар билан авж олиши Мингўрик ҳудудининг олдинги рельефи ва ёдгорликнинг маданий қатламларининг бузилиб кетишига сабаб бўлган. Унинг бир қисмигина сақланиб қолган, холос.

Ёдгорлик дастлаб 1896 йилда, сўнг 1912 йилда ҳаваскор археологлар томонидан қайд этилган. 1920 йилларда Е.М. Массон ёдгорлик топилмаларини ўрганиб, бу ерда Чоч давлатининг туркий ҳоқонлари қароргоҳи жойлашган бўлиши мумкин, деган хулосага келади.

Ривоятларга қараганда, бу ерда ҳашаматли сарой бўлган. 1950 йилларда ҳозирги Тошкент вилояти ҳокимияти биносининг ўрни ва «Тонг» ҳиссадорлик жамияти ҳудудидаги археологик қазилар, ривоятлар ҳақиқатга яқинлигидан далолат берди. 1968 йилда Тошкент археологик экспедицияси томонидан археологик изланиш ишлари давом эттирилди.

Мингўрик қазилмалари вақтида энг чуқур қатламлардан эрамизнинг биринчи асрига оид бўлган гиштии деворли истеҳкомлар, деворлар ичида эса темир найза учлари, идиш-товоқларнинг чиқиндилари топилган. Топилмаларнинг гувоҳлик беришига қараганда, V-VI асрларда шаҳар тез сурьатлар билан ривожланган. Бу ерда кучли турк ҳокимияти вужудга келган. Ҳатто, Хитой давлати ҳам бу давлатга ўлпон тўлаб туришга мажбур бўлган. VII -VIII асрлар шаҳарнинг энг юксалган даври бўлган. Барча меъморий қурилиш услублари, комплекс ички безакларида ҳашаматли деворий тасвир ва нақшлардан фойдаланиш, уй-рўзгор асбоб-ускуналари Шош пойтахтининг умумсўгд маданияти асосида ҳунармандчилик, савдо-сотиқ маданият ва маърифат марказига айланганлигидан, шунингдек, бу ерда топилган хорижий давлатларга мансуб ашёвий далиллар шаҳарнинг Юнон-Рим дунёсини Узоқ Шарқ ва Хитой билан боғловчи манзил бўлганлигидан далолат беради.

Шаҳар қурилиши кенгайиб боргани сари эски қалъа деворлари торлик қилиб, унинг харобалари устига эски Шаҳристон уйларига нисбатан салобатли саройлар қурилган. Саройда супа ва нақшинкор устунли ҳашаматли ибодатхоналар ва бошқа хоналар бўлган. Санъат ва маданият ривожланган. Манбаларда қайд этилишича, мусиқа ва рақс санъати юксак поғонага кўтарилган. Шаҳарда танга зарб этилган. Расмий ёзма ҳужжатлар сўгд ёзувида битилган.

Шаҳар атрофида олтита шаҳарча халқаси бўлиб, у гарнизон қароргоҳи ҳамда воҳа деҳқонлари билан чорвадорлар ўртасида савдо алоқалари юргизиладиган жой вазифасини ўтаган. Шунингдек, Тошкент минтақаси орқали чўлларга ва умуман Шарққа халқаро Буюк Ипак йўли очилган.

Милоднинг VII асри ва VIII аср бошларида Шош пойтахтида илк феодал даври маданияти гуллаб-яшнади. Аммо унинг гуллаб-яшнаш пайти узоққа бормади. Саккизинчи аср бошларида Араб халифалиги босқини туфайли барбод бўлди. Аҳолининг асосий қисми шаҳарни ташлаб кетди.

Манбаларда «Чоч мадинаси» деб юритилган. Араб манбаларида тилга олинган «Мадинат аш-Шош» аёвсиз қирғин-

лар, ўт-ёнғинлар оқибатида жароб бўлди. Шаҳарнинг Арк ва Шаҳристони, мудофаа деворлари очилганда VIII аср бошларида бу ерда Бўлиб ўтган фожиалардан гувоҳлик берди.

IX асрда Араб халифалиги Чоч сув манбаларини қайта тиклаш учун 2 миллион дирҳам ажратганидан сўнг Бўзсув суғориш тизими асосида аввалги ўрнидан 4-5 километр шимол-ғарбда Анҳорнинг ўнг томонида (яъни, ҳозир Эски шаҳар деб аталадиган ҳудудда) янги шаҳар қад кўтара бошлайди. Бу янги шаҳар Араб манбаларида Бинкат деб тилга олинади. Ёзма манбалар ва археологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, Бинкат шаҳримизнинг Себзор, Кўкча ва Бешёғоч даҳалари туташган ҳудудда жойлашган.

Шундай қилиб, Мингўрик харобаси кўп асрлар мобайнида ер остида қолиб кетди. Кўҳна шаҳар қолдиқлари қазилма ишлари натижасида яна ҳаёт юзини кўриб, Тошкентнинг ўрта асрлардан қолган ёдгорлик пойтахти бўлиб қолди.

Кўҳна ва навқирон шаҳримизга оид миллий қадриятлар дастури доирасида Ўзбек давлатчилиги, Тошкент шаҳрининг тарихан шаклланиши билан боғлиқ Сергели туманидаги Шоштепа, Юнусобод туманидаги Оқтепа археологик ёдгорликларини муҳофаза қилиш ва ободонлаштириш борасида қатор тадбирлар амалга оширилди. Тошкентнинг 2200 йиллик юбилейи муносабати билан 2008 йилда бу ёдгорлик атрофи ободонлаштирилиб, кўнсервация қилиб қўйилди.

Минг ўрик археологик ёдгорлиги

ТОШКЕНТ ЎРДАЛАРИ

Ўрда — Туркий ва мўғул халқларида ҳарбий-маъмурий манзилгоҳ, Ўрта асрларда олий ҳукмдор қароргоҳи, арки. Йирик Туркий ва мўғул давлатлари ҳамда кўчманчи қабилалар иттифоқлари (Олтин ўрда ва Нўғой ўрда қабилар)-нинг номи шундан келиб чиққан. Подшоҳ, хон ёки бирор олий мартабали шахснинг саройи. Айрим ҳолларда «арк» ҳам деб аталган.

Мавжуд малумотларга кўра, қадимий Тошкентнинг бешта ўрдаси ўрни аниқланган:

1. Шаҳримизнинг ҳозирги Мовароуннаҳр, Саид Барака, Моштабиб ва Фарғона йўли (аввалги Пролетар, Павлов, Клара Цеткина ва Куйбышев) кўчалари оралигида каттагина майдонни эгаллаган қадимги Шошнинг пойтахти харобаларидан бизнинг давримизгача фақат 100x40 метрли кичик бир қисмигина сақланиб қолган Мингўрик деб аталган тепаликда ўтказилган археологик қазилмалар натижасида бу ерда қадимги Шош давлати пойтахтининг 0,5 гектарга тенг ўрдаси эканлиги маълум бўлди. Ўрда мудофаа деворлари ва ўз шаҳристонига ҳам эга бўлган. 713 йилда Чочга кириб келган араб қўшинлари гомонидан шаҳар вайрон қилинган. 1830 йилларда Қўқон хонлиги даврида шаҳар қолдиқлари ўрнида ўрикзорлар барпо қилинган. Ёдгорликнинг «Мингўрик» деб аталишининг сабаби шундан. Мингўрик Шайхонтоҳур даҳасининг мавзеларидан бири бўлган. Тошкентнинг 2200 йиллик юбилейи муносабати билан консервация қилиб қўйилди.

2. Тошкентнинг иккинчи ўрдаси ҳозирги Эскижўва майдони ҳудудида бўлган (IX-XVI асрлар). X аср тарихчилари Ибн Хавқал, Мақдисий, Истархий қолдирган маълумотларга кўра, Тошкентнинг ўрдаси алоҳида девор билан ўралиб, 2 дарвозадан иборат бўлган, биридан работга, иккинчисидан шаҳристонга чиқилган. Ўрда ичида хон саройи, зарбхона ва қамоқхона жойлашган бўлиб, ўрда деворига ташқаридан жомеъ масжиди туташган. Умумий майдони 1 гектар атрофида бўлган. Шаҳристон аркка қараганда катта

худудни эгаллаб, у ҳам девор билан ўралган. Шаҳристоннинг Абул Аббос, Гумбаз, Қаср номли уч дарвозаси бўлган. Дарвозалардан бири ҳозирги Аброр Ҳидояттов номли театр биноси олдида жойлашган. Шаҳристонда ҳунармандларнинг маҳаллалари, мулкдорларнинг кўшк ва қўрғонлари, савдо дўконлари бўлган. Шаҳристоннинг Гулбозор маҳалласида бутун Туркистонда ва Хуросонда пири муршидларнинг бири мақомига кўтарилган, номи ислом дунёсида улуғланган Хожа Аҳрор Валий ҳазратлари томонидан жомеъ масжиди ва мадрасаси қурилган (XV аср).

Шаҳристоннинг жанубий-ғарбий қисмида кейинчалик Кўкалдош мадрасаси қурилган.

3. XV-XVI асрлар шаҳар ҳудуди Бешёғоч ва Ўрда томонларининг кенгайиши муносабати билан Бешёғоч даҳасининг Қоратош ва Олмазор маҳаллари ҳудуди ўрнида Янги ўрда қурилган. Шаҳар атрофи янгитдан ягона девор билан ўралган. Ўрда ҳудудида маъмурий бинолар ва хон саройи бўлган. XVII аср бошларида Бухоро хони шаҳар билан ўрдани бутунлай вайрон қилган. Натижада, марказий бошқарилаётган катта шаҳар инқирозга юз тутиб, тўрт даҳага бўлиниб кетган, ҳар бир даҳада алоҳида-алоҳида хонлар шаҳарни ўз ҳолича бошқара бошлаган (бу давр чорҳоқимлик номи билан тариҳда қолган). XIX асрда бу ердаги маҳалла Эскиўрда маҳалласи номи билан машҳур бўлган. Эски ўрдадан ўша даврга хос Қоратош ҳаммоми харобалари сақланиб қолган эди.

4. Тўрт даҳа (Бешёғоч, Себзор, Кўкча ва Шайхонтоҳур) хонликлари ўртасида тез-тез низолар чиқиб турарди. Чорсу бозорини кесиб ўтган Жангоб ариғи бўйларида ва Жанггоҳ маҳаллалари ҳудудларида (ҳозирги А. Қодирий номли истироҳат боғининг бир қисми) даҳалар ўртасида очиқ жанглар бўлиб ўтди. Бу жангда Шайхонтоҳур даҳасининг ҳокими Юнусхўжа ғолиб кела бошлади ва шаҳар, вилоят ҳокимлигини қўлга киритади. XVIII асрнинг 80-йилларида Юнусхўжа Шайхонтоҳур даҳасида мудофаа деворлари билан ўралган кичик ўрда қурдиради. Айрим маълумотларга қараганда, бу ўрда Анҳорнинг ўнг соҳилидаги Қишлоқ Хўжалиги вазирлиги биноси атрофларида бўлган.

XIX асрнинг бошларида Қўқон хони Олимхон томонидан Тошкент босиб олингач, бу ўрда ҳам вайрон қилинади.

XIX асрнинг 30-йилларида Қўқон хони Анҳор каналининг чап соҳили (тахминан ҳозирги Мустақиллик майдони ўрнида) янги ўрда қурдиради. Ўрда ичида мустаҳкамланган қаср, гарнизон казармалари, қурол-яроғ омборлари, ҳаммом ва маъмурий бинолар жойлашган эди. Ҳаммом 1966 йилда бузилган («Анҳор» кафесининг орқасида эди). Ҳаммом деворларининг ғиштлари 1985 йили Абулқосим мадрасаси таъмирига ишлатиш учун олиб келинган.

Ўрда қалъаси 10 минг аскар сиғишига мўлжалланган эди. Ўрда шаҳар ва вилоят ҳокими учун махсус қўрғон-қароргоҳ бўлган. Кейинчалик қўшимча мудофаа деворлари қурилиши билан шаҳар таркибига киритилган. Қўқон хонининг Тошкентдаги нойиби – бекларбегининг маҳкамаси ва хон саройи ҳам шу ерда эди. Қўқон хони Тошкентга келганида жуда дабдаба билан кутиб олинарди.

Тошкент Россия қўшинлари томонидан босиб олингач (1865), Черняев ўз штаби билан ўрдадаги хон саройига, босқинчи аскарларнинг бир қисми сарой ёнидаги сарбозлар ётоқхонасига жойлаштирилди. Офицерлар эса ўрда ташқарисидаги эгасиз қолган Қашқар маҳалладаги хонадонларга жойлаштирилади. Лекин мустамлакачилар ўша йили зудлик билан қурилган Тупроққўрғонга кўчиб ўтадилар. Ўрдадаги хон саройи, мудофаа деворлари кейинчалик бузиб ташланади ва янги шаҳарга қўшиб юборилади.

ТОШКЕНТ ДАРВОЗАЛАРИ

Тошкент муҳим географик ўринда – Шарқ ва Ғарб мамлакатлари билан савдо-сотиқ йўлида жойлашганлиги туфайли бу ерга узлуксиз савдо қарвонлари келиб- кетиб турган. Бу эса шаҳарни етти иқлим билан туташган масканга айлантирган.

Ўрта Осиёдаги бошқа шаҳарлар каби Тошкент ҳам Х асрда баланд мудофаа деворлари билан ўраб олинган. Маълумки, шаҳар қадимда бирор режа асосида қурилмаган. У табиий равишда бозор атрофидан ҳар томонга кенгая борган. Шаҳар ўсган сари деворлар сурилиб, катта йўлларга туташган жойларда янги дарвозалар қурилиб, уларнинг сони ҳам орта борган. Шунингдек, айрим дарвозалар номи ҳам ўзгариб борган. Ҳар бир дарвозадан ташқарида қабристон бўлган. Албатта, бунинг ўз рамзий маъноси бўлган. Шаҳарга кирган ва чиққан кишиларнинг қалбида қабристонни кўриб, ёвузлик ўрнига яхшилик ҳисси уйғонган.

Шаҳардаги мавжуд қабристонлар шаҳар дарвозасидан ташқарида жойлашганлиги, шаҳарнинг чегарасини аниқлаб беради. Жумладан, ҳозирги кунда шаҳарнинг марказий қисмига тўғри келиб қолган Шайхонтоҳур зиёратгоҳи (қабристони) ўрта асрларда шаҳарнинг шарқий дарвозасидан ташқарида жойлашган. Археологик текширувлар бу жойларда боғ-роғлар бўлганлигидан далолат беради.

Ҳозирги Пахтакор стадиони ва А. Навоий номидаги санъат саройи ўрнида 1956 йилгача Қорёғди номли маҳалла бўларди. X-XI асрда шаҳар ташқарисида вужудга келган бу турар жой «қариядеҳ», яъни қишлоқ деб аталган. XVI асрнинг иккинчи ярмида маҳалла сифатида шаҳар таркибига кирган. Шаҳар таркибига киргач «қариядеҳ» «қорёғди» кўринишини олганди. XIX асрнинг ўрталарида, яъни Қўқон хонлиги даврида хоннинг Тошкентдаги ноиб Бекларбеги томонидан Тошкент мудофаа деворлари ва дарвозалари таъмирланади, шунингдек,

қўшимча мудофаа деворлари қурилиб, янги дарвозалар ўрнатилди. Бу пайт дарвозалар сони «Тешикқоғқа» ва «Янги маҳалла» каби ўтиш жойларидан ташқари ўн икки-тага етади. Булар Лабзак, Тахтапул, Қорасарой, Сағбон, Чиғатой, Кўкча, Самарқанд, Камолон, Бешёғоч, Қўймас, Қўқон, Қашқар каби дарвозалари бўлган. Булардан Лабзак, Қашқар, Қўқон, Қўймас каби дарвозалар Шарқ томондан кейинчалик шаҳарга қўшиб олинган қисмига қурилган, айримларининг ўрни сурилган. Ўрни сурилиши муносабати билан номлари ҳам ўзгарган. Шаҳар дарвозалари қоронғи тушиши билан ёпилган ва эрталаб тонг саҳарда очилгунга қадар ҳеч ким шаҳарга киритилмаган, ҳеч ким шаҳардан чиқиб ҳам кетолмаган. Дарвозахоналар устида махсус қоровулхоналар ва дўмбиралар сақланидиган хоналар ҳам бўлиб, хавф-хатар сезилганда дўмбиралар чалиниб халойиқ огоҳлантирилган. Ҳар бир дарвозада шаҳарга кирувчи ва чиқувчи карвонларни қайд қилиб турувчи божхона бўлган. Дарвозалар олдида амалдорларни кутиб олиш маросимлари ҳам бўлиб турган.

Дарвозалар одатда арча, қайрағоч дарахтлари ёғочидан ясалиб, усти темир ҳошия билан қопланган, турли зулфинлари бадийи нақшлар билан безатилган. Дарвозаларнинг юқори қисми кўпинча панжарали бўлган. Шаҳар, қалъа, сарой кабиларнинг дарвозаларини махсус дарвозабонлар қўриқлаб турган.

Амир Темур даврида дарвозалар масъуллиги шу яқин атрофда яшайдиган маҳалла зиммасига юклатилган. Шунинг учун кўп ҳолларда дарвозалар шу маҳалла номи билан аталган: Қашқар, Сағбон кабилар. Айрим ҳолларда дарвозалар йўналишларга қараб номланган: Қўқон, Самарқанд кабилар. 1865 йилда Тошкент мустақиллиги тугагач дарвозалар бирин-кетин бузиб ташланди.

Бешёғоч дарвозаси Қўймас ва Камолон дарвозалари оралигида бўлган, XV-XVI асрларда Тошкент Бешёғоч ва Ўрда томон кенгайиб боради. Жумладан, Тошкент хонининг эски шаҳарнинг ҳозирги Гулбозор маҳалласидаги ўрдасидан Бешёғоч даҳасининг ҳозирги Қоратош маҳал-

Тошкент мудофаа деворининг Бешёғоч дарвозасига яқин қисми

ласи ўрнида қурилган янги ўрдасига кўчиши муносабати билан шаҳар ҳудуди кенгайтирилиб, мудофаа деворлари қурилади. Шу муносабат билан Бешёғоч маҳалласи ҳудудида, жанубга олиб борадиган катта карвон йўлига янги дарвоза қурилиб, шу маҳалла маъсуллигига топширилади. Номини шундан. XIX асрнинг 70-йилларида дарвоза ва мудофаа деворлари бузилиб, ўрнида Бешёғоч майдони барпо бўлган.

Камолон дарвозаси Бешёғоч даҳасининг қадимий дарвозаларидан бири бўлиб, Бешёғоч ва Самарқанд дарвозалари оралиғида, Камолон маҳалласи ҳудудида ва маҳалла маъсуллигига бўлган. Номини шундан. Муҳаммад Солиҳ «Тошкентнинг янги тарихи» номли асарида Камолон маҳалла сифатида тилга олинган бўлиб, дарвоза эса Камондарон кўринишида ёзилган. Шунингдек, камондаронларнинг Бузуқ қабиласидан бир тоифасига мансублиги кўрсатиб ўтилган. Табиийки, маҳаллада яшаган бу тоифанинг асосий касб-корлари камон ва камон ўқи яшаш бўлган. Камондарон (камонгорон) яъни камонсозлар, кейинчалик оғзаки тилимизга Камолон талаффузида етиб келган. Тарихдан маълумки, Тошкентда ясалган ўқ-ёйлар Шарқда «Камони Шоший» номи билан машҳур бўлган ва Шарқ адиблари асарларида таърифланган.

Самарқанд дарвозаси Бешёғоч даҳасининг қадимий дарвозаларидан бири. Камолон ва Кўкча дарвозалари ора-

лигидаги Самарқанд йўли кўчасида бўлган. Дарвоза масъуллигини олган маҳалла ҳам шу ном билан, яъни Самарқанд дарвоза номи билан аталган. Самарқанд дарвоза кўчасининг давоми Чилонзор туманидаги Қатортол кўчаси бўлиб, Самарқанд, Бухоро ва Хоразмга олиб борадиган катта Карвон йўли бўлган. Маҳаллада ўзбек романчилик мактабининг асосчиси А. Қодирий яшаган.

Қашқар дарвозаси даврига, йўналишига қараб, Хитой, Оққўрғон, Шайхонтоҳур номлари билан ҳам аталиб келинган. Шунингдек, ушбу маълумотлар ҳам кўпчиликда қизиқиш уйғотиши табиий.

– Дарвозанинг Хитой деб номланиши Тошкентнинг географик жойлашиши билан боғлиқ бўлиши керак, чунки Буюк Ипак йўлининг бир тармоғи шаҳарнинг шу қисмига яқин жойдан ўтган.

– Оққўрғон дейилишига сабаб, Хожа Аҳрор мадрасасининг вақф ерлари Оққўрғон деб аталган. Оққўрғонга шу дарвоза орқали ўтилган.

– Шайхонтоҳур дейилишига сабаб, дарвоза XIV-XV асрларда Тошкент мудофаа деворларининг кенгайтирилиши муносабати билан, дарвоза Шайхонтоҳур қабристонига яқин жойда, тахминан А. Навоий ва Б. Зокиров номидаги кўчалар кесишган жойда бўлган. XVII асрнинг иккинчи ярмида шаҳар ҳокими Юнусхўжа ҳукмронлиги даврида дарвоза Тошкентнинг тўртинчи ўрдаси қурилиши муносабати билан Анҳор каналининг ўнг тарафида, тахминан ҳозирги Қишлоқ Хўжалиги вазирлиги биноси яқинида ўрнатилган. Номи Шайхонтоҳурлигича қолган.

Тошкент Қўқон хонлиги тасарруфига ўтганидан кейин шаҳар ҳудуди кенгайтирилиши муносабати билан 1820 йилларда Анҳорнинг чап тарафига дарвоза қурилади. Дарвоза Лабзак ва Қўқон дарвозалари ораллигида, Қўқон хони ўрдаси ва Қашқар маҳалласини ажратиб турувчи ҳозирги А. Навоий кўчасининг Буюк Турон кўчаси билан кесишган жойида бўлган. Дарвоза 1829 йилда Қўқон хони Муҳаммад Алихон даврида ўз ватани Қашқардан қувилиб, Қўқон хонлигидан паноҳ топган мусулмонлар жой-

лашган маҳалла масъуллигига топширилган. Дарвозанинг Қашқар деб номланиши шундан.

Қўқон дарвоза Қашқар ва Қўймас дарвозалари оралиғида Қўймас ва Маҳрам номларида келган ҳозирги Ўзбекистон ва ҳозирги Буюк Турон кўчалари кесишган жойда бўлган (Бу кўча қадимда карвон йўли бўлиб, катта кўча дейиларди. Манбаларда 1875 йилгача Большая, кейинроқ Базарная, 1918 йилгача Д. И. Романовский, 1992 йилгача Ленин номларида келган). 1820 йилларда Қўқон хонлиги томонидан қурилган бу дарвоза шаҳарнинг бошқа дарвозаларига нисбатан анча ҳашаматли бўлиб, табақалари темир ва мис билан қопланган. Кандакорлик безаклари билан безатилган. Дарвозадан фақат ўрдага кирилган. Қўқон хони Тошкентга келганида дарвоза олдида карнай-сурнайлар билан тантанали кутиб олинган.

Қўймас дарвозаси Қўқон хони ўрдаси билан Бешёғоч дарвозалари оралиғида, Анҳорнинг чап томонида, Қўймас (манбаларда Тали қўймас тепалиги) истеҳкоми харобалари ёнида бўлган. Истеҳком ташқи душмандан шаҳарни ҳимоя қилишда муҳим рол ўйнаган. Номи шундан. Машҳур қадимшуносларимиздан Яҳё Фуломов ўз маърузаларидан бирида 1485-87 йилларда Тошкент ҳокими Юнусхон томонидан қурдирилган истеҳкомлардан бири бўлиши керак деган фикрни айтган эди. Дарвозанинг ўша давргача бўлган ўрни Анҳорнинг ўнг томонида бўлган. Айрим қадимшуносларнинг тадқиқотларига кўра, бу дарвоза Темур даврига хос дарвозалар рўйхатида Қатағон дарвозаси деб аталган. Қатағон ўзбеклар таркибига кирган йирик қабилалардан бири.

1865 йилда Россия томонидан Тошкент босиб олингач, Черняев бу «Таликоймас» тепалигини тўрт тарафидан девор олдириб, қўрғон қурдирган. Эл оғзида бу жой Тупроққўрғон номи билан қолган. Бу қўрғоннинг тўплари Эскишаҳарга қаратилган бўлиб, шаҳарнинг руслар яшайдиган қисмини мудофаа қилиб турган. 1867 йилдан 1883 йилгача бу қўрғондан ҳар куни соат 12.00 да тўплар отилиб, гуё маҳаллий халқни даҳшатга солиб турган. Маҳаллий халқда «Тўпотар» ибораси шундан келиб чиққан.

Кўкча дарвозаси қадимий дарвозалардан бири бўлиб, Чигатой ва Самарқанд дарвозалари оралиғида, ҳозирги М. Уйгур кўчасининг тўхташ жойида (бекатида) бўлган. Дарвозанинг масъуллигини олган маҳалла номи ҳам Дарвоза деб аталган. Тадқиқотчиларнинг фикрича, Кўкча номи Кохча, яъни қалъача сўздан келиб чиққан. Бу атама V–XI аср археологик ёдгорлиги Кўкча оқтепасига нисбатан айtilган. Бу ёдгорлик ўтган асрнинг 80-йилларида текисланиб ташланган.

Сағбон дарвозаси Кўкча даҳасининг қадимий дарвозаларидан бири бўлиб, Чигатой ва Қорасарой дарвозалари оралиғида, Сағбон маҳалласи ҳудудида бўлганлиги учун шу маҳалла масъуллигида бўлган. Номи шундан. Асл номи Суқбон («суқ» – арабчада «бозор», «бон» – «қоровул»), яъни бозор қоровули. Маҳалла аҳлининг асосий тирикчилиги Дашти қипчоқдан ҳайдаб келинган отарлар, қорамол ва йилқиларни қўриқлашган. Шунингдек, жаллоблик билан ҳам шуғулланишган.

Чигатой дарвозаси Кўкча ва Сағбон дарвозалари оралиғида, Кайкобус ариғи бўйида, Чигатой маҳалласи ҳудудида ва шу маҳалла масъуллигида бўлган. Номи шундан. Чигатой улусини идора этган сулола (1224–370) Чинғизхоннинг иккинчи ўғли Чигатой (1242 йилда вафот этган) номидан келиб чиққан деган сабаб билан ўтган асрнинг 80-йилларида маҳалла ва кўча номлари ўзгартирилган. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, Туркий Чигатой улуси ўзбеклар таркибидаги йирик қабилалардан бири бўлиб, Чинғизхоннинг ўғли Чигатойдан анча илгари ҳам мавжуд бўлган. Чигатой тили, Чигатой адабиёти каби атамалар шу қабилани номига мансуб.

Қорасарой дарвозаси Себзор даҳасининг қадимий дарвозаларидан бири Сағбон ва Тахтапул дарвозалари оралиғида Кайкобус ариғининг бўйида, Қорасарой маҳалласи ҳудудида ва шу маҳалла масъуллигида бўлган. Номи шундан. Дарвозадан ташқарида Қорасарой қабристонини бўлган.

Тахтапул дарвозаси Себзор даҳасининг Қорасарой ва Лабзак дарвозалари оралигида, Кайкобус аригининг бўйида, Тахтапул маҳалласи ҳудудида бўлган. XVIII асрнинг 80-йилларида Тошкент ҳокими Юнусхўжа ҳукмронлиги даврида шаҳар ҳудуди бирмунча кенгайтирилиб, янги мудофаа деворлари ва қўшимча дарвозалар қурилади. Жумладан, Себзор маҳалласидаги кичик дарвоза ва мудофаа деворлари бузилиб, ўрнига Кайкобус ариғи бўйида янги мудофаа девори, дарвоза ва Кайкобус ариғига Тахта кўприк қурилади. Дарвоза, маҳалла ва кўчанинг Тахтапул (Тахтакўприк) деб номланиши шундан.

Лабзак дарвозаси Себзор даҳасининг уч дарвозасидан бири бўлиб, Тахтапул ва Қашқар дарвозалари оралигида жойлашган эди. Манбаларда ўзбеклар дарвозаси деб ҳам юритилган. Маҳалла ҳудудидан ўтган ариқ Бўзсув тармоқлари бўлмиш Анҳор ва Кайкобус каналларига яқин бўлганлиги сабабли сув доим тўлиб-тошиб оққан. Шунинг учун, ариқ бўйлари нисбатан захроқ бўлган. Маҳалла, ариқ ва дарвозанинг Лабзак (яъни, зах ариқнинг бўйи) деб номланиши шундан. Дарвоза 1820 йилларда Қўқон хонлиги ҳукмронлиги даврида шаҳар ҳудудининг кенгайтирилиши муносабати билан қурилган.

Тошкент тарихида юқорида номлари келтирилган шаҳарнинг 12 дарвозасидан ташқари Наршахий ва Мақдусий каби қадимий тарихчиларнинг асарларидан ўрин олган қадимий Тошкент ўрдасининг икки дарвозаси ва шаҳристонининг Абул Аббос, Каср (Кеш), Гумбаз (Жунай) номлари билан келган уч дарвозаси бўлиб, булар ҳозирги Эскижўва бозори, Зарқайнар, А. Навоий ва Чорсу кўчалари оралигида бўлган. Бу дарвозаларнинг баъзилари тахминан ҳозирги А. Ҳидоятлов номи театр ва Кўкалдош мадрасасининг орқа томонида бўлган. Шунингдек, ҳозирги А. Навоий (илгариги номи Шайхонтоҳур) кўчасидан Шайхонтоҳур зиёратгоҳига киришдаги машҳур Шайхонтоҳур дарвозаси бўлган. Дарвоза ўтган асрнинг 40-йилларида Навоий кўчасининг кенгайтирилиши муносабати билан бузириб юборилган.

ТОШКЕНТ БОЗОРЛАРИ

Тошкент Буюк Ипак йўлида жойлашган Ўрта Осиёнинг қадимий, сиёсий, иқтисодий, маданий ва маърифий марказларидан бири бўлган. Шаҳар муҳим географик ўринда – Шарқ ва Ғарб мамлакатлари билан савдо-сотиқ йўлида жойлашганлиги сабабли, бу ерга ҳар йили юзлаб савдо карвонлари келиб турган.

Тошкентни истило қилишда қатнашган рус рассоми В. Верешчагиннинг ёзишича, «Мен кўрган Шарқ шаҳарларининг ҳеч бирини кенглиги жиҳатидан Тошкентликларнинг бозорига тенглаштириб бўлмайди. Ундаги дўконлар кичкина бўлсада, сон-саноқсиз. Айтиш қийин, Тошкентда дўкандорлик ҳунари билан шуғулланмайдиган бирон-бир киши бормикан? Тушда бозор роса қизийди, савдо ишлари янада жонланади, одам жуда тиқилинч бўлиб кетади, кўчаларда эшак, от ва туяларнинг кўплигидан юриш қийинлашади. ...»

«Умуман савдо масаласига келсак, – деб ёзади Верешчагин, – Тошкентнинг рақиби йўқ. У Ўрта Осиёнинг асосий савдо йўли устида жойлашган бўлиб, Бухоро ва Қўқондан Россияга ва аксинча, ўтадиган карвонлар тўхтаб ўтадиган шаҳардир».

1813 йили Тошкентда бўлган элчи Филипп Назаров эса шаҳарни турли мамлакатлардан тинмай карвонлар келиб-кетишидан йирик савдо пункти деб таърифлайди.

Рус тарихчиси В. Масалский Эскишаҳар бозорининг 1908-1910 йиллардаги кўринишини қуйидагича тасвирлайди. Бир қисми тимдан иборат бозорда 4500 та дўкон, чойхона, ошхона, устахона ва карвонсарой борки, улар бозор кунлари ниҳоятда тиқилинч бўлади. Бозорга туташган кўчалар ва бозорнинг ўзи шаҳарликлар, даладан келган деҳқонлар, туя карвонлари, отлиқлар, аравалар билан шу қадар тўлиб кетганки, юришга илож бўлмай қолади. Аллофу қандолатчи, каллапазу кабоглаз, баззозу сомсапаз, мисгару чилангар, новвою ҳолвафурушларнинг бақир чақириғи, гадоларнинг хайру садақа тилаши, қаландару маддоҳларнинг қироатли ўқишлари, туяларнинг бўкиришию, эшакларнинг ҳанграши

аралаш-қуралаш бўлиб кетадида, бу маҳобатли гулдурос бозордан олис-олисларгача эшитилиб туради.

Бозор фақат савдо-сотиқ билан хизмат қилибгина қолмай, шаҳар халқи ҳордиқ чиқарадиган жой ҳам эди. Шаҳар ҳокимининг турли фармонлари масжидларда маълум қилингандан ташқари, яна бозорда жарчилар томонидан эълон қилинарди. Ўрта Осиёнинг бошқа йирик шаҳарларида бўлгани каби бу ерда ҳам, ҳайит ва рўза кунлари бозоршаб (кечки бозор) ўтарди. Бозоршабда шаҳарнинг марказий кўчаларидан бири ёки майдони безатилиб, кўчанинг икки четдаги чойхона ва дўконлар олдига чорпояр қўйилиб, ҳар хил мева-чева, озиқ-овқатлар сотилган. Карнай-сурнай ва ноғоралар чалиниб, махсус жарчилар одамларни бозоршабга чорлаб турган. Бир томонда дорбозлар, масхарабозлик ва қўғирчоқбозлик, бир томонда кураш ва ўргатилган ҳайвонлар томошаси бўлиб турган. Чойхоналарда созанда, хонанда, аскиячи, қизиқчи ва раққослар ўз ҳунарларини намоёйиш қилганлар.

XIX асрнинг ўрталарида Россия ва бошқа Европа савдогарларининг Тошкент бозорига интилиши натижасида Эскижўва бозори янада гавжумлашади. Натижада, турли савдо фирмалари бу бозорда ўз идора ва магазинларини қурдилар. Жумладан, савдогар Яушевларнинг Маҳсидўзлик кўчасидаги маҳаллий фирмаси ва улар билан иш олиб борган (2005 йилда бузилиб кетган) Эмиль Цинделнинг газлама фирмасининг идораси учун қурилган биноси кабилар. Бино кейинчалик халқ орасида «Синдел дом» номи билан машҳур топган. 1928 йилда «Циндел» фирмаси жойлашган бинода «Ёш томошабинлар театри» ташкил қилинди.

Шунингдек, Эскижўва бозори ҳудудида Граховский, Никифров, Захо, Ю.Давидов ва Шамси Асатулла ўғилларининг турли маҳсулотлар билан савдо қилувчи магазинлари ва идоралари ўз ишларини бошлайди. Эскижўва бозори даврига қараб турли номлар билан аталган. Қуйида ана шу Эскижўва бозорининг турли даврдаги номларини изоҳлашга ҳаракат қиламиз:

Регистон (форсча) – Ўрта Шарқ шаҳарларидаги майдон. Туркийда қумлоқ маъносини англатади. Номига кўра бу

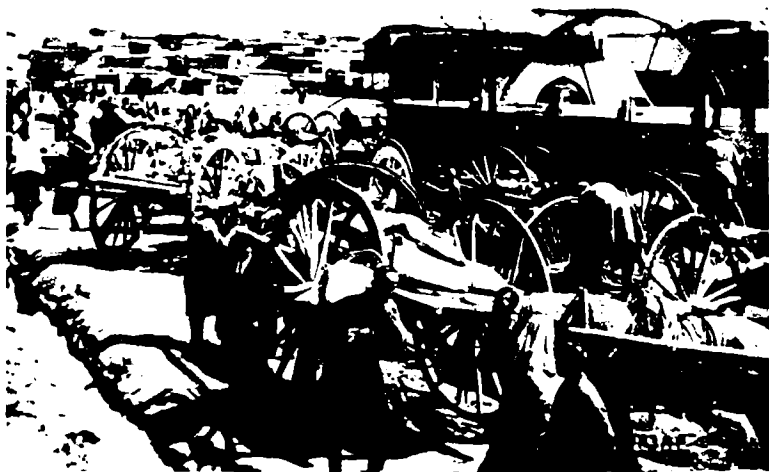
бозорнинг дастлабки номи. Чунки Ўрта Осиёда одатда бозорлар унумсиз қумлоқ ва тошлоқ жойларда ташкил қилинган. Лабзак ёки Жангоб ариғининг ҳозирги бозор марказидан ўтадиган жойлар пастлик ва тошлоқ жойлар бўлган. Шунингдек, Ўрта Осиё шаҳарларида марказий майдонлар Регистон деб юритилган. Бу бозор ҳақида X аср тарихчиси Мақдусийнинг ёзишича, «Тошкентдан бошқа шаҳарларга темир буюмлар, эгар-жабдуқлар ва бошқа ҳунармандлик маҳсулотлари олиб кетиларди, Тошкент камонлари ва нафис идиш-товоқлари билан шуҳрат қозонган эди».

Қўшбозор. XV-XVI асрларда шаҳар ҳудуди ҳозирги Ўрда ва Бешёғоч томон кенгайиб боради. Бинкат номи билан келган Тошкентнинг шаҳристони нураб борарди. Натижада, ўз даври талабларига жавоб бера оладиган янги хон ўрдаси ва шаҳристони ҳозирги Қоратош ва Олмазор маҳаллалари ўрнида қурилади. Бўшаб қолган эски ўрда ва шаҳристон ўрнида янги бозор вужудга кела бошлайди. Янги бозорда кулоллар, мисгарлар, тақачилар, тўқимачилар каби қатор устахоналар жойлашиб, Регистон бозори билан параллел равишда савдо-сотик ишларини давом эттира бошлайди. Бу ҳар икки бозор қўшилиб, бир қанча муддат Қўшбозор номи билан атала бошланган.

Чорсу – дастлаб Бешёғоч даҳасининг қадимий маҳаллаларидан бири бўлган. Маҳалла сифатида XI асрда вужудга келган. Унга шаҳарнинг асосий дарвозаларидан йўллар келиб туташган.

Ўрта аср шарқ шаҳарларида 2 йирик кўча кесишган жой – Чорсу дейилган. Бундай жойларда одатда савдо расталари, косибларнинг дўконлари жойлашган. Табиийки, бозор билан чегарадош бўлган бу маҳалла ўз-ўзидан Регистон бозорига қўшилиб кетган. Қадимий манбаларда Човурсук (тўрт томонлама), Чорсук, Чорбозор кўринишларида ҳам учрайди. Суқ сўзи арабчада бозор маъносини англатган. Кейинчалик оғзаки сўзлашувда Чорсу шаклини олган.

Эскижўва Себзор даҳасининг қадимий маҳаллаларидан бири бўлган. Маҳсидўзлик кўчасида маҳалла ҳунармандларининг асосий қисми жойлашган бўлиб, савдо-сотик қай-

Чорсу бозорининг турли кўринишлари

наган жойлардан бири ҳисобланган. Вақтлар ўтиб бу қадимий маҳалла ҳам марказий бозорнинг бир қисми ва кейинчалик бозорнинг асосини ташкил қилиб, Эскижўва номи билан атала бошланган.

Профессор Х.Х. Ҳасанов «Эскижўва» – маҳалла номи, ҳарбий аслаҳалар омбори (жўвахона) бўлганидан бу жой шундай ном олган дейди. Хақиқатан ҳам жиба «совут» деган сўз (С.Қораев).

Қадимшунос олима В.А. Булатова эса таниқли олима О.Смирнова асарларида «эски» – сўзи сўғд тилида «баланд» деган маънони англатишини учратиб қолганлигини ёзади. Бу термин қадимий Тошкентга жуда мос деган хулосага келиб, Эскижўва – «баланд бозор» дегани дейди ва исботи тариқасида «Тошкент» етти сой ва етти тепаликдан қад кўтарган, деган афсонани келтиради.

XVI асрда Тошкентнинг ўрдаси эски шаҳар қисмидан Беш-ёғоч тарафга кўчирилди. Табиийки, унинг қурол-аслаҳа сақлайдиган омбори ҳам янги жойга кўчирилади. Эски омборхона эса эски жиба, яъни эски омборхона номида қолади. Вақтлар ўтиши билан жиба, жўва кўринишини олиб Эскижўва деб атала бошланган.

Пастбозор. Бозорни халқ ҳозирги кунларда ҳам «Пастбозор» деб айтади, сабаби бозор пастликка жойлашган. Қадимий туркий тилимизда сувлоқ пастлик ерни «Чоч» деб аташган, шаҳарнинг Чоч деган номи ана шу ҳолатдан келиб чиққан, деган хулосага келади тадқиқотчи А.Иброҳимов.

Октябрь бозори. Шўролар даврида бозорнинг қоқ ўртасидаги ресторан Октябрь номи билан аталди. Сўнг Эскижўва маҳалласи ўрнида Калинин ҳайкали ўрнатилиб, майдон номи Калинин номи билан ўзгартирилган эди. Хуллас, бозор номи ҳам Октябрь номи билан атала бошланди. Аммо 70 йил давомида бу ном халқ онгига сингмади. Барибир Чорсу, Эскижўва ёки Пастбозор номи билан аталиб келинаверди.

Олой бозори (Амир Темур кўчаси). Дастлаб бир неча йиллар давомида норасмий кичик чакана бозор сифатида чорва ва деҳқончилик маҳсулотлари билан олди-сотди қили-

Пиён бозор

ниб турган жой. 1928 йилдан Олой бозори номи билан расмий равишда бозорга асос солинган ва кейинги мустақиллик йилларида замонавий Бозор тариқасида қайта қурилган.

Айрим қадимшуносларнинг фикрича, XIX асрнинг 80-йилларида Ўрта Осиё аёлларидан биринчи бўлиб «додхоҳ» унвонини олган, «Олой маликаси» номи билан машҳур бўлган, Олой вилоятининг ҳокими Қурбонжон додхоҳ ўз ўғиллари билан мустақилликка эришиш мақсадида «Пўлатхон» қўзғолони иштирокчилари томонига ўтади. 1876 йил 25 апрелда М.Д. Скобелев қўшинига кучли зарба берган, бироқ, кейинчалик хоинлик натижасида мағлубиятга учраган. Одамларининг айримлари асирга тушган, айримлари турли томонларга қочишга мажбур бўлган. Шуларнинг бир қисми ҳозирги Тошкентнинг Олой бозори ҳудудидан манзил топган ва савдо-сотиқ билан шуғулланишган. Бозорнинг Олой деб номланиши шундан.

Аммо, айрим ҳаваскор атамашунослар матбуот саҳифаларида эълон қилинган мақолаларида келтиришларича, Олой сўзи Алоэ ўсимлиги номидан келиб чиққан дейишади. Айтишларича, бир вақтлар бу ерда алоэ ўсимлиги би-

лан савдо қилишган. Шу сабаб бўлса керак, Олой бозори, яъни «Алайский рынок» бўлиб кетган, деган фикрни билдирадилар.

Пиёнбозор – 1866 йилда ўша даврдаги шаҳарнинг руслар яшайдиган қисми чеккасида Якшанба бозор (Воскресенский базар) очилади. Савдонинг асосий қисмини спиртли ичимликлар билан савдо қилувчи дўконлар, майхоналар ташкил қилган. Маҳаллий аҳолининг айрим бойваччалари бу жойга келиб кайфу сафо қилиб туришган. Маҳаллий халқ ибораси билан Пиён бозор деб номланиши шундан. Бозор 1930 йилгача мавжуд бўлган. Кейинчалик бу ҳудудда Алишер Навоий номи театр қурилган. 1947 йилдан бу ҳудуд Театр майдони номи билан атала бошланган.

Қаймоқбозор – Эскижўва бозоридан кейинги энг катта бозор ҳисобланган. Тошкент ҳокими Юнусхўжа ҳукмронлиги даврида қурилган ва 1810 йилда Қўқон хонлиги босқини даврида вайронага айлантирилган Кичик ўрда деб номланувчи ўрда вайроналари тепалиги ўрнида бўлган. Шайхонтоҳур дарвозасига яқин бўлган. Асосий савдоси чорва маҳсулотлари бўлган. Бозорнинг «Қаймоқбозор» деб номланиши шундан. Бозор тахминан Шайхонтоҳур, А.Навоий, А.Қодирий ва Анҳор канали оралиғида бўлган.

ТОШКЕНТ СУВ ТАРМОҚЛАРИ

Афсоналарда айтилишича, Тошкент етти сой ва етти тепалик бор жойда қад кўтарган. Кўпинча афсона ва ривоятлар мазмунида рационал маъно ва халқ фантазиясининг реал асослари ҳам ётади. Ҳар ҳолда Тошкент Ўрта Осиёдаги бошқа шаҳарларга қараганда сувга сероб ва боғ-роғларга бурканган шаҳар бўлган. Халқимиз суғориш маданиятида усталик даражасига эришган. Бу борада бундан 1200 йил бун Нил дарёси сувини ўлчайдиган «Миқёс-ул-жадид»ни яратиб, минг йиллар давомида мисрликлар ечолмаган муаммони ечиб берган Аҳмад ал-Фарғоний билан фахрлансак арзийди.

Тошкентда суғориш шохобчалари яхши йўлга қўйилганлигини кўпчилик ёши улуғларимиз яхши биладилар: шаҳарда оқар сувли ҳовузсиз маҳалла ёки гузар бўлмаган. Бу ҳовузлар сув таъминотини яхшилаш билан бирга жазирма ёз чилларида шаҳар ҳароратини яхшилаб турган. Маълумотларга қараганда, шаҳарда 500 дан ортиқроқ ҳовуз бўлган. Баъзи ҳовузларнинг номи ҳамон эслатиб турилади. Катта ҳовуз, Ҳовузбоғ, Лангар ҳовуз ва бошқалар. Нисбатан баландликда жойлашган маҳаллаларга ҳам физика фанидаги туташ идишларда сув сатҳи бир текисликка кўтарилади, деган қонун бўйича кўтарма ва қайнама деган сув иншоотлари ўтказилган ёки чархпалак сув узатгичи ўрнатилган. Ҳар бир тошкентлик, ёшу қари сувни муқаддас билиб, унга туфламаслик, ҳовли ёки кўча супурилганда эҳтиётлик билан ариқ томондан бошлашган. Сувга нисбатан бундай ҳурмат ва фойдаланиш усулларига лол қолган дўсту душманларимиз ўзларидан қолдирган хотира ёки асарларида тан Бериб эътироф этишган. Жумладан, А. Добромислов 1912 йилда ёзган «Ташкент в прошлом и в настоящем» асарида кўп нарсада жумладан, суғориш системасида ўз ҳайратини яшира олмаган.

Қадимшунос олим академик Яҳё Фуломовнинг ташаббуси билан 1966 йилда ташкил қилинган Тошкент археологик гуруҳининг тадқиқотларига кўра, бундан уч минг йиллар

илгари аждодларимиз Чирчиқ дарёсини тўсиб, кетмон билан ариқ қазиб Тошкентга сув олиб келганлар, воҳани обод қилганлар.

Қуйида аждодларимиз томонидан бунёд қилинган сув манбалари атамаси ҳақида маълумот беришга ҳаракат қиламиз.

Чирчиқ – Сирдарёнинг ўнг ирмоғи. Абдуллахон тарихида Чир дарёси Чирчиқ номи билан машҳур дейилади. Бобур бу дарёни Чир суйи деб тилга олган. Чирчиқни Сир–чиқ, яъни «Кичик сир» (дарё) деб изоҳлаш тўғридир, деб ёзади атамашунос олим С. Қораев. 713 йили Араб халифалиги босқини туфайли гуллаб яшнаётган Чоч катта талофат кўрди. Суғориш шохобчалари, шаҳар вайрон бўлди. IX асрда Араб халифалиги Чоч суғориш шохобчаларини қайта тиклаш учун 2 миллион дирҳам ажратгандан сўнг Тошкент тиклана бошланди. Янги Бўзсув суғориш системаси асосида қайта вужудга келган шаҳар Бинкент ва Тошкент номлари билан атала бошланди.

Бўзсув – Чирчиқ дарёсининг ўнг соҳилидаги магистрал канал. Чирчиқ шаҳрида Чирчиқ дарёсидан сув олиб, Чиноз шаҳри ёнида Сирдарёга қўшилади. Юнусобод ва Шайхонтоҳур туманлари ҳудудидан ўтади. Бўзсув – лойқа, сариқ тусли сув дегани. Дарё юмшоқ жинсларни ювиб оққанда сув бўз рангда бўлади. Ривоятларда Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сидаги Барзуйи деган деҳқон номи билан боғлиқлиги ҳикоя қилинади.

Заҳариқ – Чирчиқ дарёсидан сув оладиган канал. Ҳужжатларда Зоғариқ, баъзан Золариқ шаклида учрайди. Халқ орасида Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида тасвирланган Зол номли подшонинг номи билан боғлиқлиги ҳикоя қилинади.

Кайкобус – Бўзсувнинг ўнг тармоғи. Шайхонтоҳур ва С.Раҳимов туманлари ҳудудидан ўтади. VIII асрда Бўзсув канали кенгайтирилиб, ундан Кайкобус ариғи чиқарилган ва Қорақамиш жарлигигача етказилган. Шайбонийлардан бўлган Суюнчхўжахон XVI асрда Тошкентнинг Себзор даҳасида, ҳозирги Кайковус канали атрофида ажойиб бир сўлим боғ барпо қилиб, уни Кайкобус чорбоғи деб атаган.

Халқ орасида Кайкобус ариғи (сўзлашувда Калковуз) қадимий Эрон Қаёнийлар сулоласидан бўлган подшо Кай-

кобус томонидан қаздирилган деган ривоятлар ҳам юради. Номи шундан.

Салор – Тошкентнинг шарқ ва жанубий қисмидан ўтган Бўзсув каналидаги Салор ГЭСидан бошланиб, Чирчиқ дарёсига қўшилади. Хожа Аҳрорнинг вақф ҳужжатларида бу канал Рудак (тожикча– дарёча) номи билан юритилган. Салурлар Хитойнинг Цинхай вилояти Сюнхуа туманида яшайдилар. Аҳолиси 90 минг кишини ташкил қилади. Ўзбек урф одатларини сақлаб қолганлар. Қибрай туманидаги 1978 йилда барпо қилинган шаҳарча ҳам Салар деб аталади. Республикамиз ҳудудида Салор номли туркий қабила бўлган. XIV асрнинг 60-йилларида Мовароуннаҳрдан Хитой томонларга кўчиб кетишган. Мазкур атама Ўғузлар хони Дегихоннинг олтинчи ўғли Салур номи билан боғлиқ. Салор сўзи – форсийда лашкарбоши маъносини ҳам англатади.

Бўрижар – Бўзсувнинг чап тармоғи. Оқтепа ГЭСи юқорисидан бошланиб, Салор каналига қуйилади. Чилонзор ва Яккасарой туманлари ҳудудларидан оқади. Каналнинг ўзани чуқур бўлиб, қирғоқлари тиклиги ва атрофи кенг чакалакзор бўлганлиги туфайли ёввойи ҳайвонлар ҳам учраб турган. Бўрижар деб номланиши шундан.

Қорасув – Бўзсувнинг сўл ирмоғи. Бўзсув ГЭСининг пастки қисмидан бошланади. Тошкентнинг жанубий шарқини сув билан таъминлаб турган. Топонимик терминларда Қорасув қуруқлик маъносига келади. Шунга кўра, Қорасув (ердан чиққан сув), яъни сизот суви, деб тушунмоқ мумкин. Қадимдан халқимиз сизот сувлар ва булоқлардан ҳосил бўлган сой ва анҳорларни «Сийёҳ-об», ёки қисқартириб Сийёҳ, яъни Қорасув деб юритиб келган. Археологик маълумотларга кўра, қадимда Чирчиқ дарёси тошқинлар ва сизот сувларидан Салор, Қорасув, Жўнариқ каби табиий сув манбалари ҳосил бўлган деган маълумотлар учрайди.

Қомусий адабиётларда эрамиз бошларида Сибирь ва Қозоғистон, қисман Ўзбекистон ҳудудларида Қорасув (сўзлашувда Қорасув бўлиб кетган бўлиши ҳам мумкин) қабиласи яшаганлиги ва Ўрта Осиё халқлари билан маданий алоқада бўлганликлари ҳақида маълумотлар бор.

Дархон – Салор каналининг ўнг қирғоғидан бошланувчи қадимий ариқ. Ўтган асрнинг 50-йилларида юқори ўзани текислаб юборилгач, қолган қисми Оққўрғон каналининг чап шохобчасига айлантирилган. Шайхонтоҳур даҳасидаги Дархон маҳалласининг боғлари шу ариқ ёғасида бўлган. Шу сабаб ариқ маҳалла номи билан Дархон деб аталган. Тошкентда Дархон номли маҳаллалар бошқа даҳаларда ҳам учрайди. Айрим қадимшуносларимизнинг фикрига кўра, Дархон мўғулча сўз бўлиб, мажбуриятлардан озод қилинган демакдир. Қозоқ уруғларидан бирининг номи ҳам Дархон деб аталган.

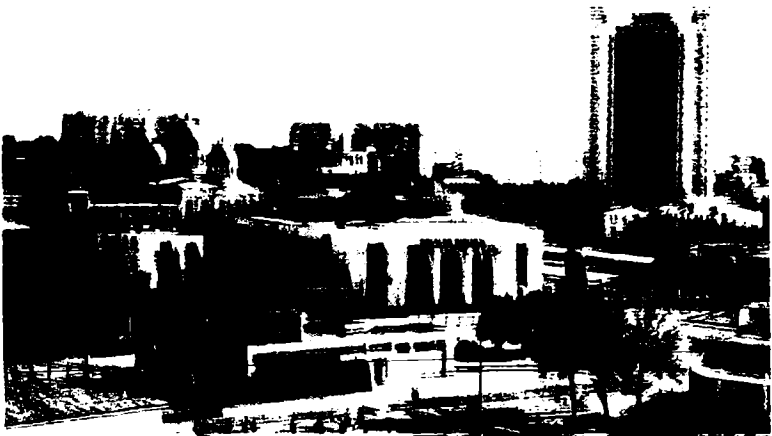
Чоули – Тарихчи Муҳаммад Солиҳ «Тошкентнинг янги тарихи» асарида Шайх Шибли (Чоули) ариғи Ўзбеклар дарвозасидан (Лабзак дарвозаси М.Солиҳ даврида шу ном билан аталган бўлиши керак) шаҳарга кириб, Қиёт дарвозасидан ташқарига оқиб чиқади, дейди. Айрим рус қадимшунослари «Шиблини руслар човли деб ўзлаштирганлар», деган фикрдалар. Айрим атамашунослар бу қабила номи билан аталиб келган деган фикрдалар. Чунки ўзбекларнинг Қорахитой ва Қўнғирот қабилалари таркибида Чойўли уруғи бўлган.

Анҳор – (арабча «наҳр» – дарё, деган сўзнинг кўплиги) – катта канал, ариқ. Шаҳримизнинг Чилонзор ва Шайхонтоҳур туманлари ҳудудидан оқиб ўтадиган бу сув оқими Бўзсувнинг ўнг тармоғи бўлиб, узунлиги 9,1 км. 1865 йилда янги турдаги бежамдор кўприк қурилган. Кўприк 1913 йилгача Тошкентнинг эски шаҳар қисмини янги шаҳар қисми билан боғлаб турган. 1913 йилда Трамвай йўли қурилиши муносабати билан фиштакўприк, 1940 йил ҳозирда ҳам фойдаланиб келаётганимиз темир-бетон кўприк қурилган.

Жўнариқ. Салор ва Қорасувнинг тармоғи бўлмиш бу ариқ Сергели туманидаги Шоштепа ва унинг атрофини сув билан таъминлаб турган. Ҳозирги пайтда Бухоро ва Самарқанд вилоятларида ариқ, баъзан кичикроқ канал ҳам «Жўй» деб аталади. Ҳозирги ўзбек адабий тилида бу сўзнинг кичрайтирилган шакли – «Жўйяк» сақланиб қолган. XVI асрларда шаҳар доирасидаги сув тармоқларининг айримлари Жуйи ариқ (тожикча), яъни «шаҳар ариғи» дейилган. Бу атама халқ тилида Жўнариқ бўлиб кетган деган фикрлар бор.

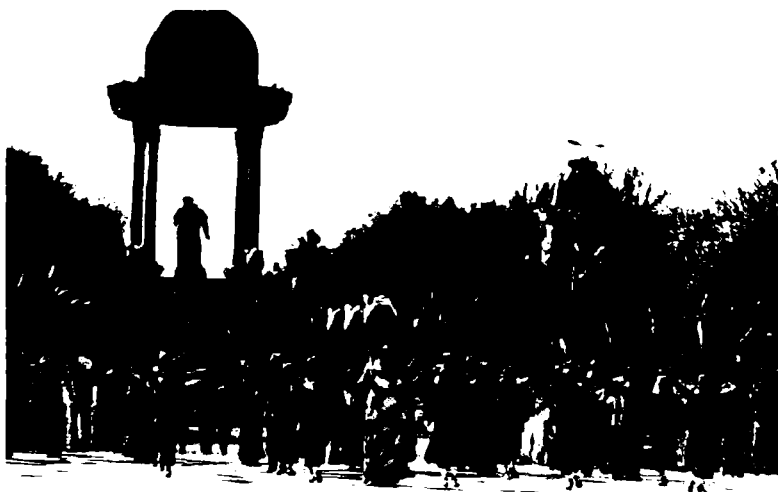
Сенат биносининг асосий қисми

“Чорсу” меҳмонхонаси ва унга туташ замонавий бинолар

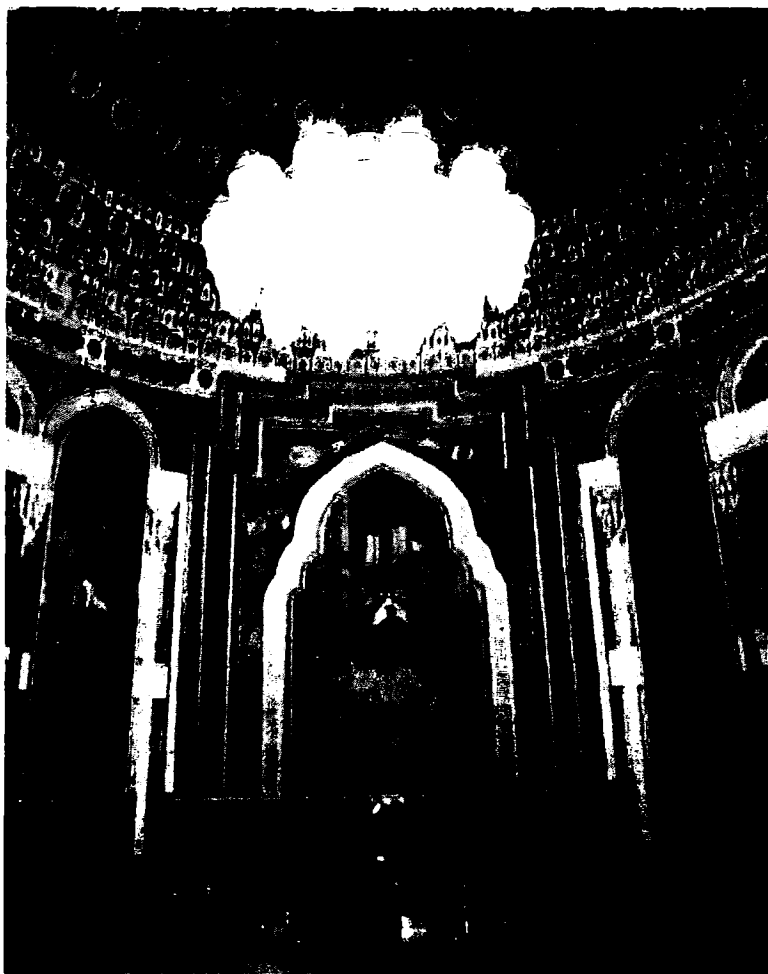
Чархпалак – умр рамзи

Алишер Навоий ҳайкали Наврӯз тантанаси либосида

Юз йилдан кўпроқ тарихга гувоҳ бино – ҳозирги Вестминстер университети

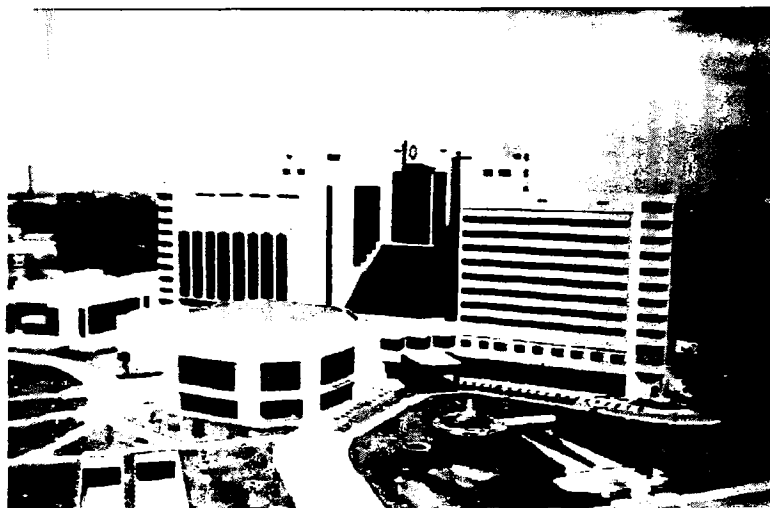
Темурийлар тарихи музейи ичидаги улкан панно

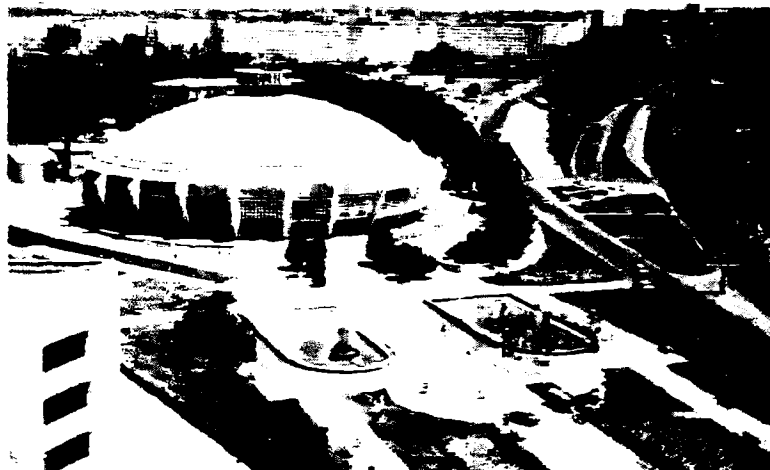
Шимолий темир йул вокзали

Бешик – миллий қадриятимиз ва бахтли келажагимиз нишонаси

Гўзал меъморлик счими – “Интерконтинентал” меҳмонхонаси

Катталиги бўйича Марказий Осиёдаги ягона цирк биноси

Алишер Навоий Опера ва Балет театри

Темурийлар тарихи Давлат музейи

Кўркам бош спорт майдони – “Пахтакор” стадиони

“Гранд Мир” меҳмонхонаси

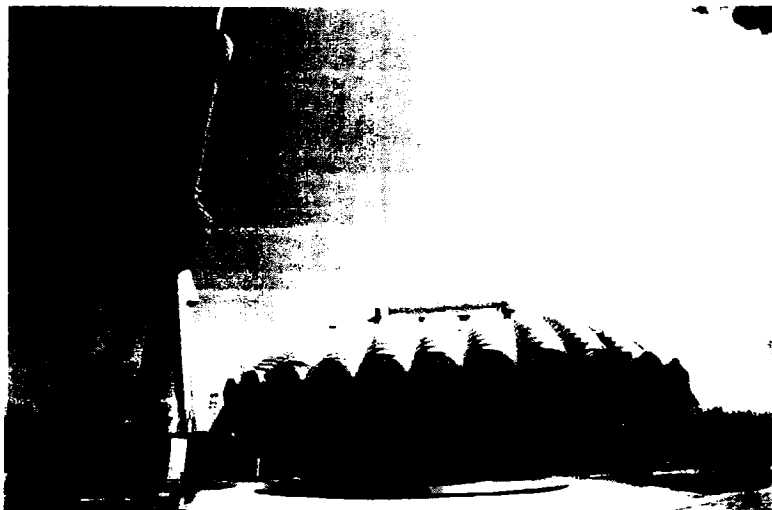
Амир Темур ҳайкали

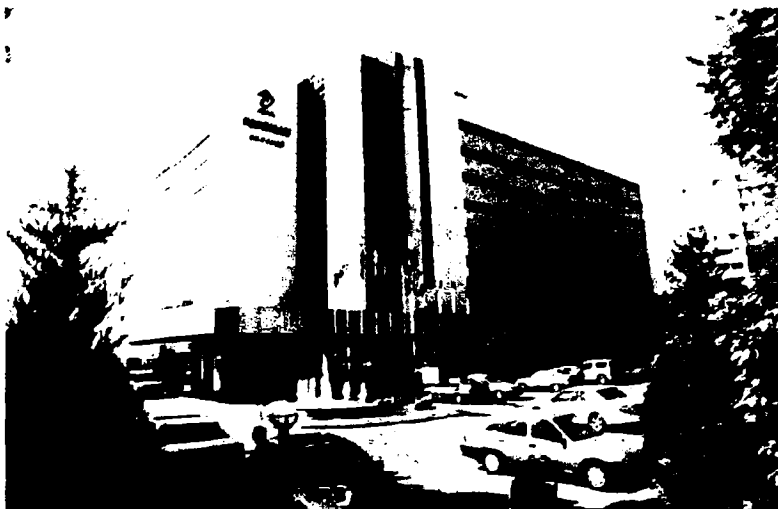
Ўзбек Миллий Академик Драма Театри биноси

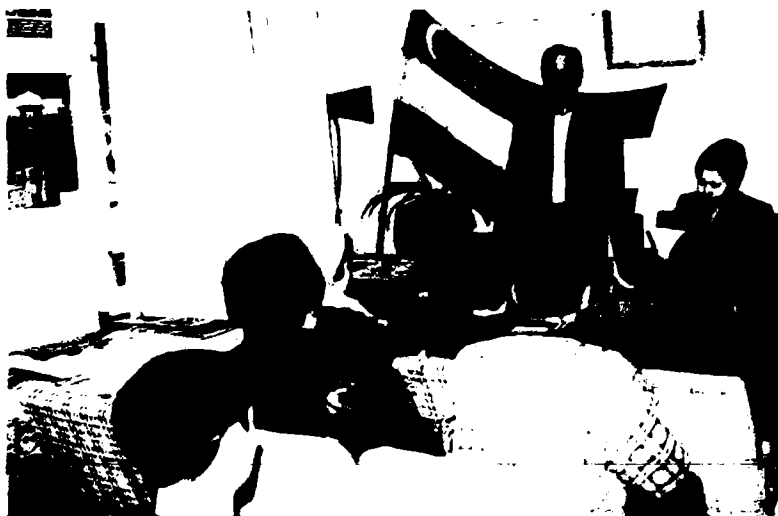
Фарзандларимиз – бизнинг эртамыз, келажакимиздир

Замонавий спорт комплекси – теннис корти

Замонавий кўринишга эга Дедеман меҳмонхонаси

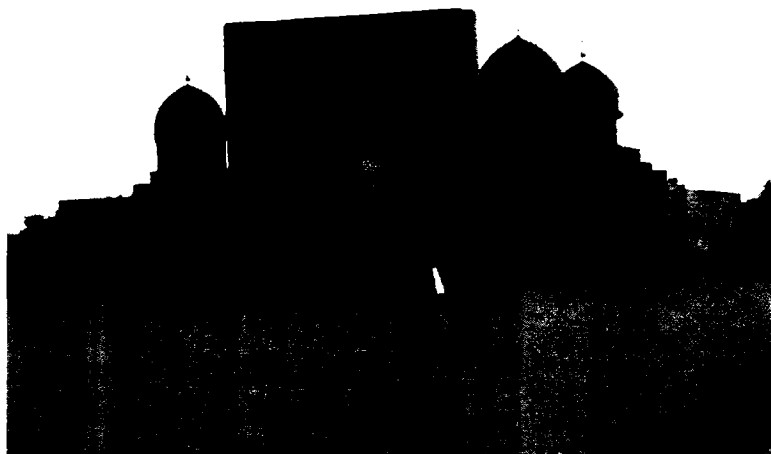
Пойтахтимиз Ҳамза туманидаги намунали «Бобур» маҳалла фаоллари йиғини

Навоий кўчасидаги бизнес маркази биносининг
узоқдан кўриниши

Хотира ва қадрлаш майдони доим одамлар билан гавжум

Меъморий обидаларимиз – пойтахтимиз кўркидир

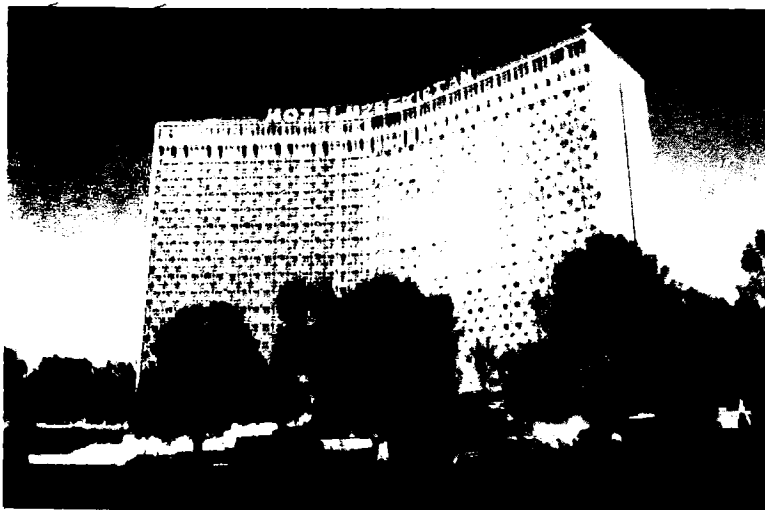
“Марказий” меҳмонхона

Пойтахт фахри – телеминора

Ўзбекистон проспекти

Ўзбекистон меҳмонхонаси

Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент Давлат
Техника Университети биноси

Анҳор канали

Шаҳидлар хиёбони. Бўзсув канали

ТОШКЕНТНИНГ СОБИҚ ЯНГИ ШАҲАР ДЕБ АТАЛГАН ҚИСМИ

Тошкент Россияга қўшиб олингандан кейин Анҳор билан Салор каналлари оралиғидаги ерларда, яъни Шайхонтоҳур даҳасига қарашли Оққўрғон, Миробод, Мингўрик каби мавзелар ҳудудида янги шаҳар қурилиши авж олиб кетди. Қўқон хонлигининг ўрдасига қарашли ҳудуд ҳам янги шаҳар доирасида қолди. Чор ҳокимиятининг амалдорлари муштамлакачилик тузумининг абадийлигини ва ўзгармаслигини ҳар томонлама таъкидлашга ҳаракат қилди. Янги қурилган шаҳар кўчалари ва майдонларига Николай, Духовский, Романовский, Константин, Черняев каби истилочи генераллар номи, ҳарбий қисмлар жойлашган кўчаларга Сапёрная, Конвойная, Стрелковая каби номлар, Туркистонни истило қилиш даврида босиб олганлари шарафига ўша шаҳарларнинг номлари билан Асакинский, Хивинский, Самарқанд, Жиззах Маҳрам, Зирабулоқ деб атала бошлади. Шунингдек, Тупроққўрғон атрофидаги кўчаларга 1865 йилгача босиб олган шаҳарлари номи билан Чимкентская, Туркестанская, Аулиятинская деб атала бошланди.

Тошкентга бирин-кетин рус капитали кириб келаверди ва шу тариқа саноат ривожлана бошлади. Биринчи завод эгалари ва фабрикантлари пайдо бўлди. Янги пайдо бўлган «Тошкентлик» бойлар жойларга ўз номларини қўйиб хотира қолдиришарди. Рядов, Ляхтин, Косянов, Первущин, Иванов, Давидов кабилар шулар жумласидан эди.

Совет даврига келиб, юқоридаги номлар шўро ҳукуматининг асосчилари номлари билан алмаштирилди. Бу янги номлар орасида ҳам маҳаллий халқни ҳурмат билан эслатувчи номлар деярли йўқ эди.

Шаҳар маъмурлари бутун эътиборларини янги шаҳарни обод қилишга ҳаракат қилиб келди. Эски шаҳарга деярли маблағ ажратмади. Натижада Эски шаҳар аввалги файзли қиёфасини йўқотиб бораверди.

Мустақиллик (Собиқ Соборный, Ленин) майдони. Тошкент Россияга қўшиб олинганининг дастлабки йилиданоқ

Собиқ Российский (ҳозирги Мовароуннаҳр) кўчаси

Собиқ Филипп Каплан дорихонаси

Собиқ Оқ уй

Анҳор бўйидаги Қўқон хонининг ўрдаси бузилиб, ўрнига Туркистон генерал-губернаторининг резиденцияси қурилади ва у Оқ уй деб атала бошланади. 1888 йилда Оқ уй яқинида Спасо-Преображенский собори қурилади. Натижада шаҳарнинг бош майдони, яъни эски ва янги шаҳар чегараси бунёдга келади. Майдон шу бино номи билан «Соборный» деб атала бошланади. 1930 йилда бу бино бузиб ташланади. Совет даврида шаҳарни реконструкция қилиш бош режасига асосан бу ҳудудда ҳукумат уйи қад кўтаради. Мустақиллик йилларида майдон томоман бошқача тус олиб, халқимизнинг сеvimли зиёратгоҳига айланди.

Амир Темур хиёбони. XIX асрнинг 70-йилларида ҳарбий муҳандис Макаров лойиҳаси асосида бу ерда марказий майдон ташкил қилиниб, у Константин майдони деб атала бошланди. Майдонни кесиб ўтган Российский ва Кауфманский кўчалари майдонни тўртга бўлиб турган. Кейинчалик бу ҳарикки кўча 4 алоҳида кўчаларга бўлиниб кетади. Булар:

– марказий майдондан шимолий вокзалгача бўлган қисми (Российский, совет даврида Пролетарский), ҳозирги Мовароуннаҳр;

– марказий майдондан Юнусобод йўналишидаги қисми (Московский, совет даврида Ф.Энгелс), ҳозирги Амир Темур шоҳ кўчаси;

– марказий майдондан Мустақиллик майдонигача (Кауфманская, Соборный, совет даврида К.Маркс), ҳозирги Сайилгоҳ кўчаси;

– марказий майдондан Салор йўналишидаги қисми (собиқ Саларская, Ҳамза, Мусахонов, Паҳлавон Маҳмуд), 2008 йилдан Тараққиёт деб номланди.

1883 йилдан бу майдон ўрнида марказий хиёбон барпо қилиниб, генерал губернатор Кауфман номи билан атала бошланди. Шу билан бирга хиёбон агрофидаги айланма йўлдан бошқа янги кўчалар пайдо бўла бошлайди. Жумладан:

– Мустақиллик кўчаси (собиқ Лагерний, Пушкин);

– Матбуотчилар кўчаси (собиқ Петроград, Ленинград);

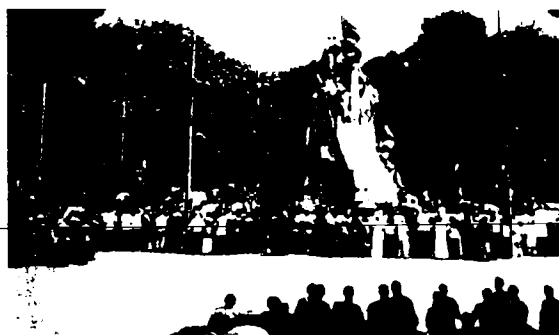
– Истиқдол (собиқ Воронцов, Сталин, Братская, Х.Сулаймонова);

Собиқ Спасо-Преображенский собори (1888 й.)

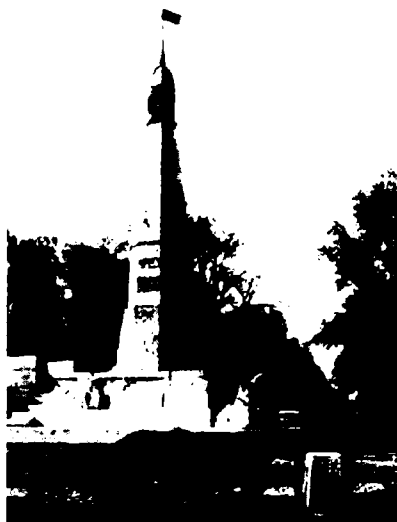
Марказий майдон (1883 й.)

Фон Кауфман ҳайкали

Ўроқ ва болга (1917 й.)

*Революциянинг 10 йиллигига
қўйилган монумент*

Сталин ҳайкали

Амир Темур хиёбони

— Фарғона йўли (собиқ Куйбышев, Қўйлиқ).

Хиёбон марказида:

— 1913 йил 4 май генерал губернатор Кауфман ҳайкали;
— 1918 йил Озод меҳнат ёдгорлиги (ёғоч ва фанердан ишланган);

— 1927 йил Октябрнинг 10 йиллиги ёдгорлиги;

— 1950 йил Сталин ҳайкали 1954 йилда олиб ташланган;

— 1968 йил К.Маркс бюсти;

— Ниҳоят Президентимиз ташаббуси билан марказий майдонда Амир Темурга ҳайкал ўрнатилди. Майдон Амир Темур номи билан атала бошланди. Майдон чеккасида Темурийлар даври музейи барпо этилди.

Марказий хиёбон агрофидаги бинолар

1817 йилда хиёбон қаршисида ҳозирги Мустақиллик ва Ҳамза кўчалари оралигида почта канторисининг биноси қурилади.

1887 йил 1 июлда почта кантораси телеграф билан бирлаштирилади ва у «биринчи даражали Тошкент почта-телеграф кантораси» деб аталадиган бўлди. Ҳозир бу бино ўрнида «Ўзбекистон» меҳмонхонаси жойлашган.

1881 йилда Российский ва Петроград кўчалари оралигида полковник Тартаковскийнинг 1870 йилда қурилган уйи Туркистон ўқитувчилар семинариясига олиб берилди. Охириги йилларда бузилгунга қадар бу бинодан Тошкент шаҳар соғлиқни сақлаш бош бошқармаси фаолият олиб борган. XIX асрнинг 90-йилларида архитектор Бенуа лойиҳаси асосида ўқитувчилар семинарияси биноси қаторига семинарлар церкови қурилади. Бу церков биноси ҳозир ҳам мавжуд.

1882 йилда хиёбон қаршисида Қўйлиқ ва Россия кўчалари оралигида 7,5 гектар жойни эгаллаган шаҳар боғи барпо қилинади. Кейинчалик боғ ҳудудида Хава, Турон каби ёзги кинотеатрлар ва яшил театр қурилади. 1890 йилда Тошкентнинг Россия томонидан босиб олинганининг 25 йиллиги муносабати билан боғда кўргазма ташкил қилинади. Город-

Собиқ Аёллар семинарияси биноси

Собиқ Тошкент Марказий пошта ва телеграф кентораси

ской сад, Горький, Меҳржон номлари билан келган бу боғ ўрнида ҳозир Тошкент шаҳар ҳокимиятининг биноси жойлашган.

XIX асрнинг 70-80 йилларида ҳозирги сайилгоҳ кўчасининг ҳар икки томонига, хиёбонга қаратиб эркактар ва аёллар гимназияси қурилади. Бинолар ҳозир ҳам мавжуд. Унда Тошкент Давлат Юридик институти жойлашган.

1895 йилда хиёбон рўпарасида, ҳозирги Амир Темура ва Мустақиллик кўчалари оралиғида давлат банки биноси қурилган. Банк ҳозир ҳам мавжуд.

Сайилгоҳ (1912 йилгача Соборный, 1918 йилгача Кауфманский, 1992 йилгача Карл Маркс кўчаси). Соборный, Константин майдонларини боғлаб турганлиги учун кўча Соборный деб аталган. Соборный кўчаси ўша пайтларда ҳам Тошкентликларнинг сайилгоҳ кўчаларидан бири бўлиб келган.

Кўчада Дорожновнинг газлама магзини, Соберейнинг китоб магзини, Савдогар Д.Т.Захонинг гастрономик магзини, шаҳар думаси аъзоси Орифхўжабой Азизхоновнинг катта савдо растаси бўлган. Бу бино XIX асрнинг охирида бутун Россияда расм бўлган «немис уйғониш даври» деб аталган услубда қурилган бўлиб, нафақат Тошкентда, балки бутун Ўрта Осиёда катта ва кўркамлиги бўйича ягона ҳисобланган. 1966 йил Тошкент зилзиласига қадар Тошкентнинг Бош универмаги вазифасини ўтаб келган.

XIX асрнинг 80-йилларида Соборная кўчасининг Романовский кўчаси билан кесишган қисмининг чап томонида князь Л.А.Романовга атаб сарой қурилади. Бу бино архитектор И.С.Гейнцельман томонидан роман услубининг деталларидан фойдаланиб эклектик услубда қурилган. Саройнинг олд томони ўзбек миллий услубида ишланган бўлиб, унинг ҳамма безаклари маҳаллий халқ усталари томонидан ясалган. Бинода 1918 йилдан Санъат музейи, 1935 йилдан Республика пионерлар саройи ва ниҳоят, ҳозирда Ўзбекистон ташқи ишлар вазирлигининг қабулхонаси фаолият кўрсатиб келмоқда.

1912-16 йилларда Соборная кўчасининг Романовский кўчаси билан кесишган жойида, князь Романов саройи қаршиси-

Гимназия биноси (Ҳозирги Тошкент юридик институти)

Орифхўжабой Азизхоновнинг катта савдо растаси

да князга қарашли театр биноси қад кўтаради. Айрим ноқулайлик сабабларига кўра қайта тузатишлар киритилиб, кинотеатрга мослаштирилади. Кинотеатр Россиянинг Хива хонлигини босиб олганликлари шарафига Хива деб номланиб, Совет даврида бузилгунга қадар «Ёш гвардия» номи билан ишлаб келди. 1928 йилда кинотеатр қаршисига телеузатгич ўрнагилиб, 30-40 метр нарига қабул камераси қўйилади. Экранда юриб кетаётган одамлар ва трамвай тасвири кўринади. Шундай қилиб, дунёда биринчи жонли тасвири қабул қилувчи телевизорга Тошкентда асос солинган эди. Уни Ўрта Осиё Давлат университетининг физика факультети лаборанти Б.П. Грабовский ўз ҳамкасабалари билан ихтиро қилган эди.

Мустақиллик кўчаси (собиқ Латерная, А.С.Пушкин). Бу кўча XIX асрнинг 70-йилларида очилган. 1871 йили кўчанинг икки томонида дастлабки уйлар қад кўтара бошлайди. Булар асосан амалдорлар, офицерлар, савдогарлар ва маҳаллий бойларнинг уйлари эди.

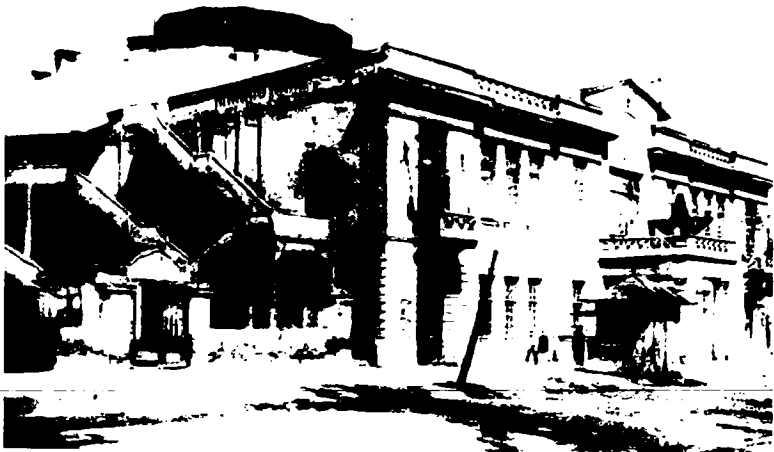
Дастлабки йиллардан бошлаб, кўчада ҳаммомлар, почта биноси, вино ва тамаки заводлари пайдо бўлади. 1890 йилда шаҳар думаси аъзоси Д.П.Петров кўчада Тошкентда биринчи бор гўгурт фабрикасини очади. Филипп Капланнинг икки қаватли Аптека биноси ҳам ўша йилларда қурилган.

1903 йилдан собиқ Романовский кўчасидан А.С. Пушкин кўчаси бўйлаб, Сергиевский черкови (ҳозирги метронинг Ҳамид Олимжон бекати)гача кўнка қатнай бошлайди. Тошкентнинг манамен деган бойлари 1903 йилнинг 5 апрель куни ани шу кўнкада биринчи бор сайр қилишади. Тошкентда кўнка қатновининг йўлга қўйилиши Бельгиянинг номи яширин жамияти томонидан амалга оширилган эди. Кўнканинг яна бир йўли вокзал майдонини Эски шаҳар билан боғлаб турган. Дастлабки ҳар иккала йўлнинг узунлиги тахминан 10 километрга яқин бўлган. 1916 йилнинг маълумотига кўра, кўнкага 230 та от хизмат қилар ва у 30 вагондан иборат эди.

Шаҳар думасининг 1908 йилда Бельгия жамияти билан шаҳарда электр трамвайини йўлга қўйиш шартномасига

Хива (Ёш гвардия кинотеатри)

Колизей (Ҳозирги меҳнат биржаси биноси)

биноан янги қуриладиган трамвай йўли 1952 йилдагина шаҳар мулкига айланиши керак эди.

Бухоро кўчаси. Ўтмишда Жиззах, Правда Востока номлари билан келган бу кўча Тошкентнинг гавжум жойларидан бири бўтиб келди. XIX асрнинг 70-йилларида рус қўшинлари томонидан босиб олиниши шарафига Жиззах шаҳри номи берилган эди. 1928 йилда Правда Востока газетасининг 1500-сони чиқиши муносабати билан кўчага ушбу газета номи берилди.

Матбуот уйи Романовский кўчаси билан Жиззах кўчаси бурчаги Марказий аптека билан Пиёнбозор рўпарасида бўлган.

Зингер компанияси биноси. Кўчанинг Пиёнбозор (Воскресенский рынок) қаршисида «Компания Зингер» деган немис фирмасининг идораси жойлашган бўлиб, фирма билан ёнма-ён савдо расталари ҳам мавжуд эди. Ўтган асрнинг 60-йилларида бу бино бузиб юборилган. Ўрнига ҳозирги Ўзбекистон Касаба уюшмалари федерацияси кенгашининг биноси қурилган.

Колизей. 1913 йилда Тошкентлик капиталист Цинцадзе бинони цирк учун қурган эди. Лекин бинода цирк томошалари кўрсатилмади. Ниҳоят, бино «Колизей» театрига айлантирилди. Совет даврида бинода Ўзбекистон давлат филармонияси фаолият олиб борди. Ҳозир бино бутунлай қайта реконструкция қилиниб, унда Республика Кўчмас Мулк биржаси фаолият олиб бормоқда.

Собиқ «Националь» ва «Шарқ» номлари билан аталиб келган меҳмонхона биносининг ҳозир бузилмай қолган қисмига республика «Нуроний» жамғармаси биноси жойлашган.

Буюк Турон кўчаси (1875 йилгача Большая ёки Базарная, 1918 йилгача Д.И. Романовский, 1992 йилгача Ленин). Кўчага шаҳар бош режасига кўра 1866 йилда асос солина бошланган. Ўз даврида шаҳарнинг чекка қисмини Воскресенский бозори (Пиёнбозор) билан боғлаб турган ягона катта кўча бўлган. XIX асрнинг 70-йилларида кўчага расмий равишда Туркистон генерал-губернатори Д.И. Романовский номи берилган эди. Кўчада 1966 йилгача шаҳар марка-

Собиқ Романовсий ва Хива кўчаси бурчаги

1870 йилда қурилган дастлабки дорихона биноси

зий аптекаси; Ф.А.Юпатовнинг 1913 йилда қурилган цирк биноси; 1914 йилда қурилган «Аполло» (Совет даврида «Искра») кинотеатри бўлган. Ҳозир бу бинолар ўрнида Ўзбекистон Давлат Тарихи музейи жойлашган. Кўчанинг Соборная кўчаси билан кесишган қисмида князь Романовнинг муҳташам саройи ва унга қарашли «Хива», совет даврида «Ёш гвардия» номли кинотеатр бўлган.

Мовароуннаҳр кўчаси. Собиқ Российская ёки Московская, айрим манбаларда Духовский, Совет даврида Пролетарский номларида келган. Тошкент вокзалининг эски биноси. 1899 йилда Тошкент темирйўл вокзали биноси қурилиши битгач, Ўрта Осиё темир йўли бўйлаб, мунтазам равишда поездлар қатнай бошлаган эди. Бу кўча темир йўл вокзали билан шаҳар марказини боғлаб турган.

Народный дом. Тошкентда театр томошалари учун доимий бино бўлмаганлиги сабабли сайёр гуруҳлар тўғри келган бинода томоша кўрсатаверар эдилар. 1877 йилда шаҳар ярмаркаси ҳудудидаги биржа биноси театрга мослаштирилиб таъмирланади. 1915 йилда эса, Народный дом (Халқ уйи) га мослаштирилиб қайта таъмирланади. Совет даврида санъат музейи вазифасини ўтаб келган бу бино 1967 йилда бузилиб, ўрнига ҳозирги давлат санъат музейи қурилади.

Красная мельница. Ҳозирги Мовароуннаҳр кўчасидаги «Пойтахт» меҳмонхонаси ўрнида Шамол тегирмони бўлган бўлиб, у «Красная мельница» номи билан машҳур эди. «Пойтахт» меҳмонхонасининг биноси ўтган асрнинг 30-йилларида ҳукумат ходимлари учун қурилган дастлабки кўп қаватли тузар жой биноси ҳисобланарди.

Истиқлол кўчаси. (Собиқ Воронцов, Сталин, Братская, Х.Сулаймонова). Кўча Марказий хиёбон билан Романовский кўчасини бирлаштириб турган. Кўчада давлат думасининг биноси ва советлар даврида Тошкент шаҳар кенгаши жойлашган.

Фарғона йўли кўчаси (Совет даврида Куйбышев). Кўча Марказий хиёбон билан Қўйлиқ мавзесини бирлаштириб турган.

1902 йилда қурилган Казенная палата (Чор Россияси губернияларининг солиқлар бўйича давлат ташкилоти) бўлган.

Фарғона йўли ва Хоразм кўчалари бурчагида жойлашган. Совет даврида Республика Тарих музейи сифатида фойдаланилган. Ҳозир Тошкент вилояти ҳокимлигининг турли бўлим ва бошқармалари жойлашган.

Қизил тегирмон

Халқ уйи

ТОШКЕНТ МАДРАСАЛАРИ

Ўлкамизда тарихий ва маданий ёдгорликлар, аждодларимизнинг юксак заковати, ақлу идроки билан барпо этилган обидалар сон-саноқсиздир. Жумладан, XIX асрнинг иккинчи ярмида Тошкентда Хожа Аҳрор, Кўкалдош, Бароқхон, Юнусхон, Ҳазрати Муйи Муборак, Бекларбеги, Эшонқули додҳоқ, Маҳмуд дастурхончи, Хўжа Аҳмадбой, Шарафиддинбой, Қосимбой, Мирза Аҳмад Қушбеги, Ҳалимтой, Муҳаммадкарим ҳожи, Исахўжа қози, Юнусхўжа халифа, Шукурхон, Абулқосим эшон, Бўрихўжа халифа, Кубор, Қўштут, Жуманбий каби 20 дан ортиқроқ мадрасалар бўлган.

Мадрасаларнинг кўпчилиги ён атрофида масжид ва хонақоҳлар жойлашган.

Хожа Аҳрор мадрасаси 1454 йилда яна Хожа Аҳрор томонидан жомеъ масжидининг рўпарасида XV-XVI асрларда урф бўла бошлаган лойиқа асосида дастлабки мадраса биноси қурилади. 1460 йилда Алишер Навоийнинг замондоши ва устози Абдураҳмон Жомий Тошкентга келганида бир ой шу мадраса ҳужраларидан бирида яшаган. Уккошо булоғидан сув ичган. Шундан бошлаб мадраса ва Уккошо булоғи муқаддас ҳисобланган. Мадраса талабалари ҳузурда Хожа Аҳрор, Абдураҳмон Жомийлардан ташқари Мирзо Улуғбекнинг шогирди, Али Қушчининг набираси Ҳофиз Кўҳокий, Алишер Навоийнинг замондоши ва шогирди Зайниддин Восифий каби табаррук зотлар маърузалар ўқишган. 1892 йилда «Туркестанский Ведомост» газетасининг редактори Остроумов Шайхонтоҳур даҳасининг қозиси, Хожа Аҳрор мадраса мударриси Шарифхўжа Хўжаев билан унинг ҳовлисида ва мадраса биносида узоқ суҳбатлашади ва ўша йили «Туркестанский Ведомост» газетасининг 10 июль сонида Шарифхўжа пошшо суҳбатида мамнун бўлганлиги ва қойил қолганлигини ёзиб «У Тошкент қозиларининг энг билимдони, Хожа Аҳрор мадрасасининг энг катта профессори» деб ёзади. 500 йилдан кейин, яъни 1954 йилда мадраса биноси буздириб ташланган.

Кўкалдош мадрасаси. Кўкалдош эмишган оға-ини демакдир. Бу мансаб эгасига давлатнинг дўсти-душманлари ҳақида маълумот бериш, жосуслар иши юзасидан раҳбарлик қилиш вазифаси юклатилган. Улар хон ва подшо хонадонига яқин турганлар.

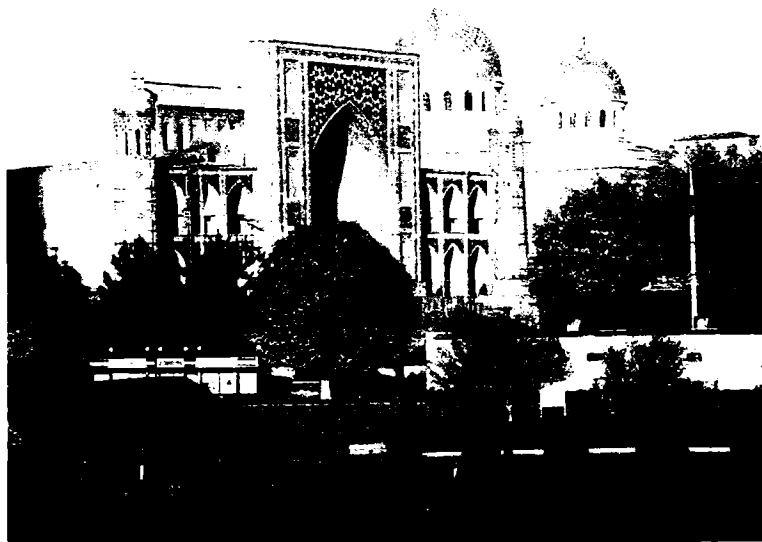
Заҳматкаш халқ усталари яратган, ўзида асрлар тарихини мужассам этган қадимий ёдгорликлардан бири – шаҳримизнинг Навоий кўчасида жойлашган Кўкалдош мадрасасидир. Мадраса Бароқхоннинг ўғли Дарвешхон ҳукмронлик қилган даврда яъни XVI асрда қурилган. Мадраса унча катта бўлмасдан, муллаваччалар учун қурилган айлана ҳужралар ва ҳовлилардан иборат эди. У сиркор парчинлар ва ранг-баранг нақшлар билан безатилиши жиҳатидан ўша даврдаги Самарқанд ва Бухородаги гўзал мадрасалардан қолишмаган. Бироқ даврлар ўтиши, кучли зилзилалар натижасида мадрасанинг қиёфаси бутунлай ўзгариб кетган.

XVIII асрнинг бошларидаги ўзаро феодал урушлар натижасида мадраса жуда ташландиқ ҳолга келди. Бу вақтда ундан карвонсарой сифатида фойдаланилган. 1830-31 йилларда Кўкалдош мадрасасининг иккинчи қавати ҳам бузилди. Унинг ғиштлари эса бу вақтда янги қурилган Бекларбеги мадрасасига ишлатилган. Уни тузатишда қатнашган усталар дарвоза устига ўрнатилган сиркор парчинларга қуйидагиларни ёзганлар: «Ушбу ажойиб бинони 1246-ҳижрий йилида Азим Вали ўғли уста Аваз Муҳаммад тузатди». «Бу бино сарой бош қўмондони Жаҳонгирбек ўғли Шодмонбек раҳбарлигида ишланди», «Кошин ишларини уста Олимжон бажарди».

Ёдгорлик 1868 йили зилзилада қаттиқ зарарланди. Бу вақтда унинг асосий пештоқи қулаб тушди. 1902-03 йилларда шаҳар аҳолисидан йиғилган маблағ ҳисобига бинонинг юқори қисмлари қайта тикланди. Бироқ асосий пештоқ ва пештоқнинг ўзи тузатилмай қолди. Унинг ён томонлари гумбаз асосигача ва деворнинг кунгирадор қисмигача янги ғишт билан текис ишлаб чиқилди. Пештоқнинг ёнида ярим доира шаклида чиройли равоқлар пайдо бўлди.

Бароқхон мадрасаси

Қўқалдон мадрасаси

1946 йилда рўй берган кучли Чотқол zilзиласи натижа-сида бино қаттиқ шикастланиб, бош фасад пештоғи қулаб тушган. 1950 йилнинг бошла рида мазкур ёдгорликни қайта тиклаш ишлари олиб борилди. Бу икки мадраса Шаҳристон тепалигининг жанубий-ғарбий бурчагида Чорсу бозорига туташган. Кўкалдош мадрасасининг чор атрофи бозор, рас-талар билан ўралган эди. Кўкалдош ва Хожа Аҳрор мадра-салари ёнидаги жомеъ масжиди билан улуғвор ансамбл таш-кил этган. Мадраса биноси мустақиллик йилларида тўлиқ таъмирдан чиқарилди.

Дарвешхон. Дарвеш султон (1578) – Бароқхон (Наврўз Аҳмадхон) нинг ўғли. Суюнчхўжахоннинг набираси. Кўкал-дош мадрасасини қурдирган (Қурилишга Қулбобо Кўкал-дош бошчилик қилган ва ўз номини абадийлаштирган). Ука-си Бобо Султон билан биргаликда Моворауннаҳрда ҳукм-рон бўлиш учун олиб борилган курашларда укаси Бобо Сул-тон томонидан 1578 йилда ўлдирилган.

Бароқхон мадрасаси. Бароқхон тахаллуси Наврўз Аҳмад Шоҳ амри билан 1531-1532 йиллари қурилган.

Мадраса ўрнида дастлаб 2 (катта ва кичик) мақбара бўлган. Катта мақбарада Тошкент ҳокими, Наврўз Аҳмад-хоннинг отаси Суюнчхўжахоннинг қабри жойлашган. Мақ-бара ўз вақтида масжидга айлантирилган (ҳозир музей си-фатида фойдаланилади). Иккинчи мақбара 1271 йилда ва-фот этган, Чиготой авлодларидан биринчи бўлиб исломга кирган, мўғуллар ҳукмдори тайинламаган биринчи хон Ба-роқхон ибн Эсон Тува Мутуген ибн Чигатой қабри бўлиши керак, деган тахминлар бор.

Наврўз Аҳмадхон ҳар икки мақбарани ўз ичига олган мадраса қурдирган. Бароқхон мадрасаси нақшларнинг гўзаллиги, қурилиш услуби жиҳатдан Самарқанднинг энг яхши меъморий ёдгорликларига яқинлашади. Мадрасада 1946, 1949, 1951, 1967 йилларда таъмирлаш ишлари олиб бо-рилган. 2007 йилгача мадрасада Ўзбекистон мусулмонлари идораси жойлашган. 2007 йилда мадраса қайтатдан тўлиқ таъмирланади ва халқ амалий санъати усталарининг устоз-шогирд мактаби жойлаштирилади.

Бароқхон (ҳақиқий исми Наврӯз Аҳмадхон – (1556). Шайбонийлар сулоласидан бўлган хон. Абулхайрхоннинг невараси, Тошкент хони Суюнчўжаннинг кичик ўғли. Отасининг вафотидан кейин Тошкент (1525 - 51), сўнгра Мовароуннаҳр (1551-56) хони. У ёшлигида Восифийдан шеърят, муסיқа, ашула, вазн ва назмдан таълим олган. Айни вақтда чавандозлик ва ҳарбий машқлар билан кўпроқ машғул бўлган. Бароқхон ўз салтанатини кенгайтириш учун кўп ҳарбий юришлар уюштирган. Абуллатифхон вафотидан сўнг (1551) Самарқанд тахтига ўтирган ва Наврӯз Аҳмадхон номи билан Мовароуннаҳрни бошқарган. Унинг номи билан танга пуллар зарб этилган. Бароқхон ободончилик ишларига эътибор берган, мадрасалар қурдирган. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг «Абдуллонома» асарида қайд этилишича, у 1556 йил Зарафшон дарёсидан бошланган Дарғом каналининг бош иншооти Равотхўжа тўғонини тузаттириш учун келган ва шу ерда тўсатдан вафот этган (Самарқанд шаҳрига дафн этилган). Бароқхон даврида Мовароуннаҳр билан Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари, Ҳиндистон, Хитой, Сибирь ўртасида савдо-сотиқ, элчилик муносабатлари ривожланган.

Манбалардан маълум бўлишича, биргина Себзор даҳасида Бароқхон, Мўйи Муборақдан ташқари яна етти та мадраса бўлган. Улардан Бекларбеги мадрасаси Эскижўвага, Исохўжа қози мадрасаси Қозикўчага (ҳозирги Марказ 17), Қосимбей Мирза мадрасаси Мўғулкўчага (ҳозирги Марказ 15), Юнусхўжа Халифа мадрасаси Тахтапул гузарига, Маҳмуд Дастурхончи мадрасаси, Дегрез маҳалласига (ҳозирги Марказ 17), Қўштут ва Мирза Аҳмад парвоначи мадрасалари Ҳофиз Кўҳақий гузарига (ҳозирги Сағбон кўча) жойлашган. Шукурхон мадрасаси эса ҳозирги Эскижўва бозоридаги 2005 йилда бузилиб кетган Табиат музейи ёнида бўлган.

Кўкча даҳасида ҳам бир неча мадраса бўлиб, улардан *Шарафиддин бой* мадрасаси Пичоқчи маҳалласида, *Эшон Бўри Хўжабой ва Сақичмоний* мадрасалари Сақичмон маҳалласида, ҳозирги Чигатой кўчасининг бошланиш қисмида жойлашган.

Шайхонтоҳур даҳасининг Занжирлик маҳалласида Юнус-хон (ҳозирги Марказ–13 да), *Эшонқули додҳоҳ* мадрасалари бўлган (ҳозирги Навоий кўчаси).

Бешёғоч даҳасида *Ҳожа Аҳрор*, *Кўкалдош* мадрасаларидан ташқари ҳозирги Ўзбекистон Миллий боғининг дарвозаси ўрнида *Ҳалимтой* мадрасаси бўлган. Мадраса ўтган асрнинг бошларида Бешёғоч майдонининг барпо қилиниши ва шаҳар истироҳат боғининг қурилиши муносабати билан бузиб юборилган. Шунингдек, Қоратош маҳалласида тахминан ҳозирги Республика Ўқувчилар саройининг атрофида 1884 йилда қурилган *Муҳаммадкаримхожи* мадрасаси бўлиб, у 1924 йилда буздириб юборилган. Ҳозирда ҳам мавжуд бўлган Абулқосим мадрасаси Ўзбекистон Миллий боғига файз бағишлаб турибди.

Хўш, мадраса қандай даргоҳ, деган савол туғилиши мумкин.

Ислом Шарқида ўрта ва олий ўқув юртлари мадраса деб аталган. Уларда мактабдорлар, уламолар, ҳатто айримларида давлат арбоблари тайёрлашга ихтисослаштирилган. Баъзи мадрасаларда, жумладан, Муҳаммадкарим мадрасасида мусиқашунослик, миниатюрачилик, мусиқа асбоблари ясаш, наққошлик, ҳаттотлик, саҳҳоблик (муқовачилик) каби санъат соҳалари ўргатилган. У муман, Ўрта Осие мадрасаларида Ислом дини қонун-қоидалари, шариат ақидалари, мантиқ, фалсафа, айримларида кимё, география, тиббиёт, фалакиёт каби илмлар ўргатилган.

Мадрасалар учун зарур бўлган маблағлар (бинолар таъмири, мударрис ва бошқа ходимларнинг маоши кабилар), ер-сув, тегирмон, карвонсарой, дўкон, уй-жой, ҳаммом каби вақф даромадларидан олинган. Вақфдан тушган даромаднинг сарфланиши вақф васиқасида аниқ кўрсатиларди. Масалан, 1895 йилга оид бир вақф васиқасида *Бекларбеги* мадрасасига қарашли ғишт хумдонининг бир йиллик ижараси 500 сўм, Жумабозор, Закотхона ҳамда Эскижўвадаги 119 дўкон ижараси ва тағижойидан тушган маблағ 1071 сўм, Эскижўвадаги битта тегирмон ижараси 100 сўм, жами вақфдан тушган даромад – 1991 сўмни ташкил қилган. Уни мулла

Ниёзмуҳаммад, Назар Маҳмуд, Нўъмон Маҳмуддан иборат уч мутаваллиси бўлган.

Мадрасалар хон, амалдор, бадавлат кишилар ва зиёли кишиларнинг ташаббуси билан қурилган бўлиб, номи ўша шахслар исми, баъзан Мадраса жойлашган маҳалла, гузар номи билан аталган.

Тошкент мадрасаларига бошланғич эски мактабни битирган ўқувчилар қабул қилинган. Талабаларга уларнинг ўқиши, даражасига қараб юқори (аъло), ўрта (авсот), қуйи (адно) даража асосида маош тақсимланган.

Бешёғоч даҳаси ёдгорликларидан энг каттаси ҳисобланган *Абулқосим* мадрасаси шаҳримизнинг Ўрта асрлар охиридаги ўтмиш меъморий гўзаллик латофатини ўзида намоён этган.

Кейинги йилларда мадраса атрофига Халқлар Дўстлиги (ҳозирги «Истиқлол») саройи, Наврўз ресторани, Ўзбекистон Миллий боғи, Алишер Навоий ҳайкали, Наврўз тантаналар мажмуаси, Олий Мажлиснинг муҳташам биноси, катта-кичик фавворалар туркуми вужудга келди.

Таъмиршунослик институтининг меъмори, мадраса таъмирининг лойиҳа муаллифи Абдужаббор Яҳёев томонидан ёдгорликни ҳар томонлама чуқур ўрганиши, илмий изланишлари, мадраса тарихи ҳамда қурилиш даврини аниқлаб, унга XIX асрнинг бошларидаёқ асос солинган, деган хулосага келди.

Ўрта аср меъмортичилигининг кўп йиллик тажрибалари, ютуқлари ва қонуниятларига таянган ҳолда 1850 йилга келиб, Хонақойи Мўйи Муборакка муайян ва узвий равишда Абулқосим томонидан мадраса қурилади. Кейинчалик Абулқосим авлодларининг гапига қараганда, укаси Сайидқосим томонидан мадрасанинг жанубий-шарқий томонига икки гумбазли қилиб ҳаммом, шимолий томонига уч хонали устунли масжид солинган (1980 йилларда бузиб юборилди). Бош фасади ҳовузли кенг майдонга қараган, жанубий тарафида унча катта бўлмаган қабристон бўлган.

Мадраса ҳовлисида усти гумбаз қилиб беркитилган ёпиқ сув ҳавзаси – Сардоба бўлган. Дарвозадан кираверишда чап-

да дарсхона, ўнгда масжид, ховли тўрида эса Хонақойи Муйи Муборак жойлашган. Мадраса ҳужраларида даҳлиз, юз-қўл ювадиган обрез-ханиқ ва мўрили ўчоқ, қишда исиниб ўтириш учун танча қурилган. Ҳар бир ҳужрада 2 нафардан 4 нафаргача талаба истиқомат қилган. Мадрасада мударрис, мутавалли, муаззин, фаррош, қоровуллар учун махсус ҳужралар ажратилган.

Абулқосим мадрасаси фақат меъморий ёдгорлик бўлмасдан, балки тарихий ва маданий жиҳатдан ҳам аҳамиятлидир. Бу ерда 1914-17 йилларда ўзбек романчилик мактабининг асосчиси Абдулла Қодирий, биринчи ўзбек дорилфунунининг асосчиси Мунавварқори Абдурашидхонов, драматург Фулом Зафарий ва профессор Абдурауф Фитратлар маълум вақт таҳсил олганлар.

Мамлакатда кечган ғаройиб воқеалар туфайли 1919 йилда барча диний ташкилотлар қаторида мадраса ҳам ёпиб қўйилади. 10 йил бўш қолган бинога 1929 йилда Россияда кечган очарчилик кезларида Самарадан 70 та оила кўчириб келтирилди. 1974 йилда сўнгги оила янги квартирага кўчирилиб, бинога Тошкент қўғирчоқ фабрикасининг филиали жойлаштирилди. Натижада бино гоҳ оилаларга мослаштирилиб, гоҳ фабрика цехларига мослаштирилиб ўз қёфасини тамоман йўқотди. Шунингдек, 1946 йилда рўй берган кучли Чотқол zilзиласи бинони қаттиқ шикастлантирди. Шу сабабли, бино ярим вайрона ҳолга келиб қолди. Шаҳар бош режасига кўра бино бузиб ташланиши керак эди. Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорликларни сақлаш жамияти Тошкент шаҳар кенгашининг ташаббуси ва фаолларининг фидокорлиги натижасида шаҳар бош режасига ўзгартириш киритилиб, бузилиб кетишдан сақлаб қолинди. Шаҳар ижроқўмининг 1981 йил 24 ноябрь қарори билан мадраса биноти Ўзбекистон ёдгорликларни сақлаш жамияти Тошкент шаҳар кенгашига ҳозирги Халқаро «Олтин Мерос» Хайрия жамғармасининг Тошкент шаҳар бўлимига таъмирлаб олиш ва мақсад йўлида фойдаланиш шарти билан берди.

Жамғарма буюртмаси билан «Таъмиршунослик» институти меъмори А. Яҳёевнинг ҳар томонлама чуқур ўрганиб

олиб борган илмий лойиҳа асосида таъмирлаш ишлари бошлаб юборилди. Таъмирлаш ишлари 7 йил давом этди. Бундай хайрли ишда бутун шаҳар аҳолисининг ҳиссаси бор, десак муболаға бўлмайди. Чунки таъмирлаш ишларида сарфланган 2 млн сўмга яқин маблағ жамғарма аъзоларидан тушган аъзолик бадалди ҳисобига бажарилди. Мадрасада таъмирлаш ишлари давом этар экан, ундан келгусида қандай фойдаланиш муҳим масала эди.

Абулқосим мадрасаси 70 йил давомида илм ўчоғи бўлиб хизмат қилди. 50 йил давомида Самаралик 70 оилага бошпана бўлди, мустақиллик даврида ўзининг учинчи умрида, миллий қадриятларимизни тиклашга хизмат қилиб келмоқда. Бу ерда Халқаро «Олгин Мерос» Хайрия Жамғармасининг саъй-ҳаракати ва маблағи ҳисобига таъмирлаш ишлари ниҳоясига етказилди. Энди қадимий илм ва маърифат даргоҳи халқимизнинг амалий санъат асарларини тиклаш ва риwoжлантириш учун олийгоҳ вазифасини ўтаётган юксак маънавият масканига айланган.

Дунёда ўзининг қадим ҳунар мактаблар, миллий ҳунармандчилик санъатига эга бўлган халқлар унчалик кўп эмас. Не бахтки, биз ана шундай нодир санъати билан дунёга танилган халқмиз. Миллий ҳунармандчилик тарихи халқимиз тарихи каби кўҳна ва бойдир. Вақтнинг тўхтовсиз онларидан неки бизга етиб келган бўлса, барчасини сақлаш, такомиллаштириш, йўқ бўлиб кетганларни топиш, тиклаш, бизнинг зиммамиздадир. Бугунги кунда бу ерда ўзига хос устоз-шогирд йўналишидаги мактаб ташкил қилинган. Ҳозирда 50 дан ортиқ ёғоч ўймакорлиги, наққошлик, мусаввирлик, чармга гул босиш, сандиқчилик, заргарлик ва бошқа усталар 200 га яқин шогирдга ўз ҳунарлари сирини ўргатиб келмоқдалар. Ёш усталар кенг кўламли ҳунарманд бўлиб етиштишлари учун уларга мадраса биносининг майда таъмирий ва ободончилик ишларида қатнашиш имконияти яратилган. Бундай имконият уларни кўп қиррали уста бўлиб етиштишлари ҳамда аждодларимиз меросига ҳурмат билан қарашга ўргатади. Бу ерга келган сайёҳлар усталарнинг ишлаш жараёнини кузатиш билан биргаликда, улар томо-

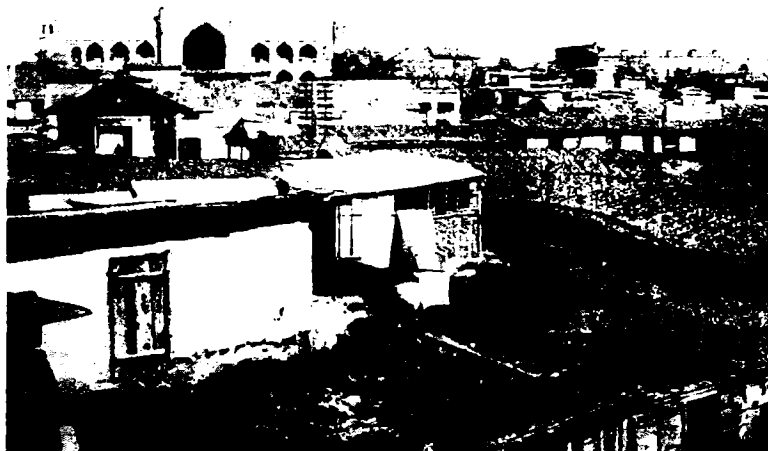
нидан ташкил қилинган кўргазмаларни ўта қизиқувчанлик билан томоша қиладилар. Шулар қаторида Республика Болалар туризми маркази орқали шаҳримизнинг юқори синф ўқувчилари узлуксиз келиб турадилар. Улар бу ерда ўқиган Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат каби машҳур инсонларнинг ҳаёти ва ижоди тўғрисида ўта қизиқувчанлик билан қарашлари, ҳамда бу ерда ишлаётган ўз тенгқурларининг ҳунармандчилик маҳоратига қойил қолишиб, қатнашиш истагини билдирадилар. Ҳамда бу ерда ёшларимиз онгига она Ватанга, буюк аجدодларимиз мероси ва халқимизнинг мисли кўрилмаган бунёдкорлик ва юксак эҳтиром туйғуларини сингдириш мақсадида қадимий ёдгорликларимиз билан бирга мустақиллик даврида бунёд этилган улкан иншоотлар ҳақида маърузалар эшиттирилади.

***«Одамзоднинг нафси таомсиз ўлганидек,
шимсиз одамнинг дили ўликдир»***

Абулқосим ибн Эшонтўраҳон

Абулқосим Эшон ибн Эшонтўраҳон тахминий маълумотларга кўра, XIX асрнинг 30-йилларида Тошкент шаҳрида дунёга келган. Абулқосимнинг оталари Эшонтўраҳон нафақат Тошкент балки бутун Қўқон хонлиги ҳудудида таниқли ва катта обрўга эга бўлган. Қўқон хони Амир Умархон хонадонига яқин бўлган. Умархон томонидан Шайхул-ислом лавозимига тайинланган. Абулқосим мадрасаси тўридаги «Хонақоий мўйи муборак» тахминан XIX асрнинг 20-йилларида Эшонтўраҳон ташаббуси билан қурилган бўлиб, ичидаги равоқли меҳроби (саждогоҳ) тепасига ишланган китобасида эса араб тилида «Бу арк каби бинода Расулнинг латиф мўйи бор» деган сўзлар битилган. Эшонтўраҳоннинг обрў-эътибори вафотидан сўнг Абулқосим Эшонга тўлиқ ўтган.

Абулқосим Эшоннинг авлодларидан бўлмиш Ҳабибулло Қосимовнинг айтишича, «Абулқосимхон ибн Эшонтўраҳон чор Россиясининг истилосига Тошкентнинг энг нуфузли кишиларидан бири бўлган. Руслар Тошкентга ҳужум

Бекларбеги мадрасаси

Абулқосим мадрасаси

қилган даврда мулла Солиҳбек Охунд билан бирга халқни ватан ҳимоясига оёқлантирган. Абулқосим Эшон бир неча тилларни билган. Жумладан, рус тилини ҳам».

Шарқшунос-этнограф Н.П. Остраумов ўзининг сартлар, яъни, ўзбеклар ҳақидаги этнографик кузатишларида Абулқосимни Бешёғоч даҳасидагини эмас, балки бутун шаҳар ва унинг атрофидаги қишлоқлар миқёсида танилиб, ўз маориф ишлари билан кўпчилик ҳурматиغا сазовор бўлганлигини таъкидлайди. Абулқосимнинг янги маҳалладаги файзли ҳовлисида бир неча бор меҳмон бўлиб унинг суҳбатидан мамнун бўлгани, мадраса қуриш учун 30 минг сўм миқдоридан пул сарфлагани ҳамда мадрасада ҳар йили 150 нафар талабани ўқитиш ва улар эҳтиёжи учун маблағ бериб тургани ҳақида ҳикоя қилади.

Подполковник Лебединскийнинг 1872 йил 19 июнда Сирдарё вилоятининг ҳарбий генерали губернаторига юборган ахборотида Абулқосим Эшон раҳбарлик қилаётган мадрасада шаҳар ташқарисидан келиб ўқийдиган, моддий ёрдамга муҳтож бўлган 80 талабага ҳар куни 2 маҳал иссиқ овқат, кийим бош ва ўқув қуроллари билан таъминлаб турганлиги баён қилинган.

Шарқшунос В.Н.Наливкин ўзининг «Қўқон хонлиги тарихидан» номли асаридан Абулқосим Эшоннинг ўткир билимли олим эканлиги, уни бутун Тошкент ва унинг атрофи ҳатто Туркистон генерал губернатори олдида обрўга эга бўлганлиги эслатиб ўтилган. Асарда 1892 йил Тошкентда тарқалган вабо муносабати билан исён кўтарган халқдан ғазабланган генерал губернатор Тошкентнинг эски шаҳар қисмини артиллериядан тўпга тутиш ҳақидаги буйруғи, Абулқосимнинг шаҳар уламолари сарвари бўлиб генерал губернатор ҳузурига борганлиги ва буйруқни бекор қилишга эришганлиги баён қилинган.

Камолон маҳалласидан Ҳикматилла қори қайнотаси, воқеа иштирокчиси Абулқосим Эшоннинг шогирди, Тошкентда масжид, мадраса ва ҳаммом қурдирган Муҳаммад-карим ҳожи билан бўлган суҳбатини шундай гапириб берганди:

1892 йил 7 июнда Тошкентда вабо касаллигининг дастлабки кўринишлари маълум бўлади. Бир ҳафтадан сўнг вабо бутун Тошкентни қамраб олади. Шаҳар ҳоқимияти ўлганларни медицина текширувидан ўтказмасдан кўмишни тақиқлаб кўяди. Бундан норози бўлган халқ исён кўтаради. Исёндан ғазабга келган генерал губернатор Тошкентнинг Эски шаҳар қисмини артиллериядан тўпга тутиш ҳақида буйруқ беради. Бу буйруқдан ташвишга тушган шаҳар уламолари Абулқосимхон бошчилигида генерал губернатор ҳузурига бориб бу вабо исёнида оддий халқнинг айби йўқлигини исботлаб беради. Генерал губернатор ўз буйруғини бекор қилади. Ўз навбатида у ҳам халқни тинчлантиришни Абулқосимдан илтимос қилади. Аммо халқни тинчлантиришнинг ўзи бўлмасди. Шаҳар уламолари Абулқосим ҳовлисиغا йиғилиб, Оллоҳ йўлида бирор қурбонлик қилиш керакмикин, деган фикрни билдирадilar. Абулқосим узоқ сукутга чўмгандан сўнг уламоларга халқнинг асосий қисмини эртага бомдод намозига шу ерга, устунли масжидга чорланг, деб илтимос қилади. «1892 йил ёз чилласининг иккинчи ҳафтаси эди, Абулқосим мадрасаси, Устунли масжид ва янги маҳалла кўчалари бомдод намозига йиғилганлар билан тўлиб кетган эди. Намоздан сўнг Абулқосимхон эшон масжид саждагоҳи олдида узоқ қолиб Оллоҳга илтижо қилгандан сўнг ташқарига чиқиб, йиғилганларга эл бошига тушган бу офатни ўзига олганлигини ва тез орада бу бало шаҳарни тарк этишини маълум қилади. Орадан 2 кун ўтмай 1862 йилнинг 4 июлида Абулқосимхон эшон вафот этганлиги ҳақида хабар тарқалади. Сон саноксиз Тошкентликлар уни сўнги йўлга кузатиб борадилар. Вабо касаллиги тўхтади».

«Ҳар нарсанинг ўз хислати бор, уларнинг баъзилари онгимизга етиб бориши қийин, пайғамбарлар буни бошқалардан олдинроқ тушуниб, бу дунёга келишларини илоҳий сабабларга йўядилар, биз ҳам шундай тушунишга ҳаракат қиламиз», деб ёзган эди Абулқосимхон эшон.

Бу воқеа ҳақида Н.П.Остроумов «Сарти», яъни ўзбеклар ҳақидаги этнографик кузатувларида «Абулқосим эшон умрининг охири кунларида қаттиқ ҳаяжонга тушиб олам-

дан кўз юмди. Ҳайратланарлиси шуки, унинг ўлимидан сўнг кенг тарқалган вабо таққа тўхтади. Ерлик халқнинг ай-тишларича, Оллоҳ йўлига умрини бахшида қилган инсон бу дунёни тарк этар экан, гуноҳкор бандаларига юборган жазосини юмшатар эмуш», деб ёзиб қолдирган экан.

Мадрасага мударрислик қилиш Абулқосим эшон ўлими олдидан айтган васиятига кўра, Себзор даҳасининг парчибоф маҳаллалилик Мулло Абдулмажид Юнусхон эшон ўғлига топширилади. Бу даврда мадрасанинг обрўси янада ошиб кетади. Мадрасада Фитрат, Абдулла Қодирий, Мунавварқори Абдурашидхон ва Ғуллом Зафарийлар каби ўнлаб инсонлар ўқишган.

Абулқосимхоннинг Ҳошимхон исмли ўғли отаси вафотидан кейин отаси қурдирган мадрасада дарс бера бошлайди. Эшонлик билан шуғулланмайди. Ҳошимхоннинг акаси Саид Боқихон Бешёғоч даҳасининг қозиси, сўнг Тошкент қозикалони бўлиб ишлайди. Отасининг обрў-эътибори асосан шу ўғлига ўтган эди.

Абулқосим мадрасасининг ички кўриниши

СЎНГСЎЗ ЎРНИДА

1966 йилнинг ёз ойлари. Мен Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорликларни сақлаш жамияти Тошкент шаҳар ташкилий комитетига эндигина жалб қилинган кезларим эди. Ўша йиллари машъум 26 апрель – Тошкент зилзиласидан кейинги узлуксиз ер силкинишлари, чанг-тўзонли, ташвишли кунлар эди. Шаҳар ҳудуди Тошкент вилояти туманларидан ажратилган ерлар ҳисобига кенгайиб борарди. Шаҳар ҳудудига ўтган жойлардаги кўчаларнинг аксарияти ўша вақтдаги анъанага кўра, шўролар давлати асосчилари номида эди ва шаҳарда эса бунақа номлар керагидан ҳам сероб эди. Хуллас, бузилган даҳалар, палаткали шаҳарчалар, почта ишларида чалкашликлар бўлишига олиб келди.

Шу сабабли бўлса керак, Тошкент шаҳар ижроқўмининг Тошкент топонимик комиссиясини тузиш тўғрисида қарори чиқди. Комиссия таркибига диншунос олимлар, маданият ва санъат арбобларидан 17 кишилик ҳайъат киритилди. Ишим юзасидан бу соҳага яқинроқ бўлганим туфайли, менга миссиянинг масъул котиблиги юклатилди. Комиссия аъзоларини йиғиш, ҳар бир янги жойга ном топиб, комиссия йиғилишида тасдиқлатиш, йиғилиш баённомасини ёзиб, шаҳар қарори лойиҳасини тайёрлаб ижроқўм мажлисига топшириш менинг зиммамда эди.

Ниҳоят, комиссия аъзоларининг дастлабки мажлисини чақириш тўғрисида огоҳлантирилдим. Комиссия аъзоларини Бирма-бир телефон орқали айтиб чиқдим. Аммо комиссия аъзоларидан бири бўлмиш Фафур Фуломдек забардаст инсонни телефон орқали чақириш мен учун оғир эди. Шунинг учун шоирнинг уйига боришга қарор қилдим. Фафур Фуломнинг уйини олдиндан билганлигим туфайли Арпапоя кўчасидаги уй эшигини тақиллатдим. Кўркам ҳовли эшигини шоирнинг рафиқалари Мукаррам ая очдилар. Мен ташрифим сабабини тушунтирдим. Мени ҳовлига олиб кирдилар. Фафур Фулом келишим сабабини батафсил эшитгач, бетоблиги туфайли боролмаслигини, аммо комиссия аъзоларига узрларини етказишимни сўраб, Бешёғоч майдонини

ижроқўм томонидан бесабаб Беруний қилиб ўзгартирган-ликларини ва комиссия аъзоларидан шу майдон номини қайтаришларини илтимос қилдилар. Ажойиб миллат ва Ватан фидойиси Фафур Фуломнинг бу куюнчаклигидан катта таассурот олган ҳолда, хўп бўлади, деб шоирга сиҳат-саломатлик тилаб чиқиб кетдим. Чиққанымдан кейин шундай 9 январь (ҳозирги Туроб Тўла) кўчасига бурилиб, бир чақиримча юргач, мутахассислар уйида яшовчи домламиз Мақсуд Шайхзода уйига ўтдим.

Тўғриси айтганда, мен телефондан кўра кўпроқ, бундай ганимат инсонларнинг суҳбатига иштиёқманд эдим. Мақсуд Шайхзода менинг тавсиям билан топонимик комиссия аъзолигига киритилган эди, чунки у ном қўйишда ҳар томонлама ўйлаб, чиройли ном қўйишни шогирдларига уқтирар эди. Ёзган асарларига ном қўйишда ажойиб номлар топар, масалан, шеърлар тўпламини «Шеърлар» деб қўя қолмасдан, «Чорак аср девони» ёки Тошкент ҳақидаги поэмасини «Тошкентнома» деб номлаши шогирдларига ёққан эди. Ишим ўнгидан келиб, домла анҳор бўйидаги ўриндиқда машҳур археолог Е.М.Массон билан суҳбатлашиб ўтирганларида учратдим. Салом бериб, ҳар иккалови билан ҳол-аҳвол сўрашдим.

Шундан сўнг шоир одатларига кўра, «ўзларидан сўрасак», деб қолдилар. Мен келишим сабабини тушунтирдим ҳамда домланинг «Тошкентнома» асарини ўқиганлигимни тўлқинланиб гапириб бердим. Ўзим эса ичимда, «домла Тошкентда яшаб кўп жабр кўрган бўлсалар, қайси илҳом билан Тошкент ҳақида шеърини поэма ёза олдидикин» деб ўйлар эдим. Домла мен кечирган хаёлни сезгандай гап бошлади. Мен эса шоирнинг ҳаёт воқеаларининг бирини тинглаш пайти келганлигини сезиб, жимгина қулоқ солдим:

– Мен ота-онамнинг ўн биринчи фарзанди бўламан. Бундан 10 йил бурун, меҳнат таътилига чиқиб, уни туғилган Ватаним Озарбайжонда, қариндош-уруғларим олдида ўтказиш учун жўнадим. Хуллас, бир ҳафта ўтмаёқ қариндош-уруғларим дийдорига тўйдим ва яна Тошкентни соғиниб қолдим. Аэропортга бориб, Боку-Тошкент рейсига чипта

Олдим. Энг катта акам Москвада эди. Уни кўра олмай қолганимдан афсусланиб ноилож, кетиш тараддудига тушдим. Шу пайт акам Москвадан келиб қолди. Менинг тараддудимни кўриб, «Мен сени кўрай деб бутун ишларимни йиғштириб келдим. Энди яна бирор ҳафта биз билан бўласан», деб чиптамни йиртиб ташлади. Шу куни ака-ука, қариндошлар йиғилишдик, ўйин-кулгилар бўлди. Эрталаб уйғонгач, радиодан мен чипта олган самолёт Каспий денгизига шўнғиб кетганини эшитдик. Бу биз учун қайғули, бир чеккаси мен учмай соғ қолганлигим учун ўзимга «қувончли» хабар эди.

– 1942 йилнинг жазирама иссиқ кунлари эди, – деб гап бошлади Евгений Михайлович, – «Чилла» бўлса керак ўзбекчасига айтганда. А.И. Тереножкин (археолог) билан Юнусобод Оқтепаси археология ёдгорлигини кўздан кечирав эдик. Ниҳоятда исиб, сувсаб кетдик. Бир дақиқа салқинлаб, бир пиёла сув ичиш мақсадида пастга тушдик. Дуч келган биринчи эшикни тақиллатдик. Бошига оқ дока рўмол ўраган, ёши 60 ни қоралаб қолган бир аёл бизга савол тариқасида қараб салом берди ва ҳовлидаги салқин сўрига чорлади. Гапимизни тушуниб-тушунмай сўрига кўрпача тўшаб «ўтиринглар» деди. Биз ўтирдик, кампир дастурхон ёзиб, лаганда чиллаки узум билан, уялиб, қисиниб-қимтиниб, бир дона нонни дастурхонга қўйди. Мен аёлнинг уялиш сабабини билардим. Сабаби, миллий одатга кўра нон жуфт қўйилиши керак эди.

Самоварда чой ҳам қайнади. Кампир чойнакни яхшилаб чайиб, рўмолининг бир учига тугилган бир дамлов чойни чойнакка солди. Бунни мен сездирмайгина назаримдан қочирмай турганимдан, эҳтимол, қуруқ қайноқ сув ичиб, ўша бир дамлам чойни тасодифан биз каби келиб қоладиган меҳмонга олиб қўйган бўлса керак, деб кўнглимдан ўтказдим. Шеригим, мени бу хонадоннинг таниши деб ўйлаб, қандай танишсизлар, деб сўради. Мен бу аёлни биринчи марта кўриб туришим деб жавоб бердим. У пиёладаги чойни оғзига олиб борганча анграйиб қолди. Ўзингиз ўйланг, қаттиқ уруш йиллари, чор тараф очарчилик, халқнинг аҳволи оғир пайтлар. Ўша муштипар онахон бир дона нонни қўшнисидан

сўраб чиққан бўлса ҳам ажаб эмас. Қийинчиликларга қарамасдан йўғини бор қилиб, меҳмон атои худо деб, биздек тасодифан бориб қолган кишиларни нон-пон, мева-чева билан сийлаб юборишнинг ўзи бўладими?

Касбим туфайли мен кўп халқларни кўрдим. Лекин мен бундайин одамгарчилик, меҳмондўстлик фазилатини ҳеч бир халқда кўрган эмасман, деса муболаға бўлмас, – деб сўзини тугатди Е.М.Массон.

Хуллас, мажлис ҳам бўлди, Фафур Фуломнинг илтимосини бир оғиздан қабул қилиб, мажлис қарори билан яна майдонга ўз номи, яъни Бешёғоч номи қайтариладиган бўлди (Аммо бу масала 4-5 йилдан кейин амалга ошди).

Қатор масалалар жумласида Шайхзоданинг таклифи билан янги қурилаётган кинотеатрга «Кўкча» номи бериладиган бўлди. 1968 йил янги битган кинотеатр биноси тепасига «Кўкча» деб ёзиб қўйилди. 1987 йилда Бешёғоч майдони «Комсомол» (Комсомол кўлига яқинлиги сабаб кўрсатилиб) майдони деб аталди. «Кўкча» кинотеатрининг номи эса шоирнинг устидан кулгандай «Мақсуд Шайхзода» деб ўзгартирилди.

Йиллар шамоли эсиб, халқимиз, юртимиз мустақилликка эришди. Орадан кўплаб таниб бўлмас ўзгаришлар, мисли кўрилмаган даражада ободончилик ишлари амалга оширилди. Бешёғоч майдонига ўз номи қайтарилди. Кинотеатр ҳам бузилиб кетди. «Кўкча» номи билан ажойиб гузарлар барпо этилди. Янги шаҳар қиёфаси юзага келтирилди. Истиқлол туфайли ўтмишимиздаги ажойиб инсонлар ҳақида айтолмай юрган гапларимизни айтяпмиз, қилолмай юрган хайрли ишларимизни амалга оширмоқдамиз.

Жумладан, менга ҳам бурчим, ҳам тақдир тақозоси туфайли Фафур Фулом, Е.М.Массон каби тарихимизда сўнамас из қолдирган инсонлар билан ҳамкасб, ҳамнафас бўлиш ва уларнинг гўзал суҳбатларидан баҳраманд бўлиш насиб этган эди.

1966 йил 26 апрель Тошкент зилзиласидан кейин вилоятдан шаҳарга қўшилган кўча ва жой номларини қайта номлаш қаттиқ баҳсли мунозараларга тортишувларга, гоҳо таъ-

қибу тазйиқларга сабаб бўларди. Табиийки, бундай жойлар номи эҳтиёткорлик билан (айниқса, Ленин номли бўлса) ўзгартирилишга ҳаракат қилинарди. Масалан, Ленин – Ёш ленинчи, Ленин йўли, Ленинизм каби номи билан ўзгартириларди. Иккинчи даражали жойлар номини ўзбекона номлар билан аташга ҳаракат қилардик. Жумладан, С.Лазо, Чапаев номлари, қўйилган кўчалар ҳақидаги қарорни «Вечерный Ташкент» газетаси атайлаб 23 февраль, яъни Совет Армияси куни босиб чиқарди. 1970 йилнинг 21 февралда шаҳар ижроқўмининг раиси ўринбосари, шаҳар топонимик комиссияси раиси бўлиб ишлаб турган опани (Х.Я. Ёқубжоннова) юқори идора, чақириб қолишди. Биз энди кўтарилиб кетди деб ўйладик (тўғриси айтганда, қутуларканмиз деб хурсанд ҳам бўлгандик), қадам олишларидан опанинг ўзлари ҳам шундай хулосага келган бўлишлари керак. Чунки опа ниҳоятда ишчан аёл бўлиб, унинг учун иккинчи даражали иш бўлмаган. Ўзининг асосий ишидан ташқари ўнлаб жамоат ташкилотларига раислик қиларди. Жумладан, мен бошқараётган Ёдгорлик жамиятининг шаҳар бўлими шаҳар топонимик комиссияси ҳам унинг зиммасига юклатилган эди. У ҳар биримизни қаттиққўллик билан назорат қилиб турарди. Биз ундан ҳам ҳайиқардик, шу билан бирга ҳурмат ҳам қилардик, чунки у ўз вақтида меҳрибонлик қилишни ҳам унутмасди. Икки соатлардан кейин хурсанд, ясан-тусан қилиб кетган опа, титраб-қақшаб қайтиб келди ва ўшқира кетди. Маълум бўлдики, вилоятдан ўтган шўролар даври давлат раҳбарлари, қаҳрамонлари номлари, қўйилган кўча номлари ўзгартирилганидан норози бўлган бир гуруҳ фуқаролар уруши иштирокчилари газетадан юқоридаги қарорни ўқиб, тутоқиб кетишган ва намоишкорона тўполон кўтариб боришган экан. Улар бу шикоят билан тинчишмади: «Правда», «Известия», «Крокодил» каби марказий матбуотларга жазва билан бирга ўнни қўшиб ёза беришди. Бундай нуфузли идораларга ва шикоятчиларга шаҳарда бу «қаҳрамонлар»нинг номида бошқа кўчалар борлигини изоҳлаб, бетиним жавоб хати ёзишга тўғри келди. Ниҳоят, ёзишдан чарчаган шикоятчилар ижроқўмга келиб,

ўша кўчаларни кўрсатишни талаб қилишди. Мен такси кира қилиб, бу кўчаларни бирма-бир кўрсатишга мажбур бўлдим.

1972 йил эди. Ҳозирги Абдулла Қодирий шоҳкўчаси битиш арафасида бўлиб, 1966 йил 26 апрель Тошкент зилзиласига қадар бу жойда Горький номли кўча бўлганлиги учун шаҳар бош режасида Горький проспекти деб белгиланган эди. Янги шоҳкўчага қонуний номини қўйиш керак эди. Бунинг учун топонимик комиссиянинг қарорини тайёрлашим керак. У пайтларда шаҳар топонимик комиссиясининг раислиги бир муддат шаҳар ижроқўмининг раиси муовини И.Р.Шоабдураҳимов зиммасига юклатилган эди. Иноят Раҳимович табиатан шарттаки, чапанисифат одам бўлганлиги учун қарор лойиҳасини тайёрлашдан олдин унинг ҳузурига кириб «шоҳкўчага Горький номини берсак миллий ғуруримиз қаерда қолади», дедим. Иноят Раҳимович ҳам ўйланиб қолди ва шошмай турчи, деди-да ижроқўм раиси (Х.Асомов) ҳузурига кириб кетди. Чамаси, бу масала раиснинг ҳам ориятига теккан шекилли, қайтиб чиқиб ҳозирча бу масалани қолдира тур, раис ўйлаб кўрадиган бўлди, деди.

Орадан кўп ҳам ўтмай шоҳкўчага Ўзбекистон ССР 50 йиллиги номи берилди. Юбилей сирасига кирган кўчанинг битиши жадаллаштирилди. Кўчанинг анҳор канали кўприги тепасига ЎзССР 50 йиллиги шоҳкўчаси деб ёзиб қўйилди. Мустақиллик йилларида бу шоҳкўчага ўзбек романчилик мактабининг асосчиси Абдулла Қодирий номи берилди.

1986 йилнинг апрель ойи эди, вазифамга кўра Абулқосим мадрасаси биносининг таъмиридан сўнг, бу қадимий бинони ўзига жос безаш ишлари билан банд эдим. Бир пайт Ўзбекистон Компартияси МК вакилларида бири Ю.Лемжин деган шахс кириб келди. У билан бир вақтлар бирга ишлашга тўғри келган эди. Қилаётган ишларимизни бирма-бир кўздан кечириб, камчилик топа олмади шекилли, мадраса хонақоси китобасидаги арабча ёзувни кўриб, бу қандай ёзув, таржимаси қанақа бўлади, деб сўради. Мен бир оз иккиланиб, турган эдим, шу пайт ходимларимиздан бири форс тилида ёзилган бу ёзувни русчада ўқиб берди. Ёзув-

нинг мазмуни: «Оллоҳнинг ҳукми билан шу масжиднинг таъмирига киришдик. Яхши кунларда тамомига етказгай», эди.

Буни эшитган вакил «бу ёзувни тезда ўчириб ташланг, ҳозир бундай ишларга қаттиқ киришилган», деди. Мен «ундай бўлса бутун Самарқанд ва Бухородаги обидаларнинг ёзувларини ҳам ўчириб ташлаш керак экан-да?» дея кулдим. У менга бир қараб қўйди-да, бу буйруқ дегандай, ҳеч нарса демасдан, хайр-маъзурни ҳам насиё қилиб жўнаб қолди.

Мен шу билан масала тугади, деб ўйлагандим. Аммо эртаси куни Маданият вазирлигидан қўнғироқ бўлиб, буйруқ оҳангида Ёзувни ўчириб ташлаш топширилди. Мен эса ҳаво-за йўқлигини баҳона қилдим-у, ишни атайлаб кейинга қолдирдим. Шу билан бу масала ҳам қолиб кетди.

1986 йил май ойлари эди. Қўнғироқ бўлиб, тезликда Чорсу меҳмонхонаси орқасидаги «Темирчилик» масжидига етиб келишимни буюришди. Мен зудлик билан айтилган жойга етиб бордим. У ерда ёдгорлик жамияти Республика Бошқарувининг ўша пайтлардаги бошлиғи Собир Камолов (У бир вақтлар Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг раиси, Ўзбекистон Компартиясининг биринчи секретари лавозимларида ишлаган) ва маданият вазирлигидан Садриддин Муҳиддиновлар кутиб туришарди. Бир пайт Ўзбекистон Компартияси тарғибот бўлими бошлиғи Қодиров ва унинг муовини Медведовлар келиб қолишди. Улар салом-аликни ҳам йиғиштириб, кимлигимизни ва нега масжидни таъмирлаётганимизни суриштириб кетишди. Мен эса ёдгорликни таъмирлаш Ёдгорлик жамияти Тошкент шаҳар бўлими томонидан маданият вазирлиги лойиҳаси асосида олиб борилаётганлигини ва биз жамият низоми асосида тасдиқланган режа бўйича ўз вазифамизни бажараётганимизни айтдим. Шу гапни айтишимни биламан, улар «қани буёққа юринглар-чи» деб ўз идораларига олиб кетишди. Камоловни эса киритишмади. Қодиров кирасолиб бизга «мактаб ва шифоналар ремонт учун фишт етишмаётган бир пайтда сизлар бу қурилиш материалларини арзимас бир масжидга ишлатаяпсизлар, давлат пулини беҳуда совураяпсизлар, бу фирт жинойатнинг ўзи-ку, мен сизларни партиядан ўчиртираман»

дея бақира кетди. Мен босиқлик билан пуллар давлат томонидан берилмаганлигини, Балки аъзолик бадалидан тушганлигини ва юқори ташкилотимиз қарорини бажараётганлигимизни тушунтирдим.

Ана энди ҳангомани эшлитинг. Қодиров ишимизни судга ошираман деганда Садриддин ака чидаб туролмади ва «ахир ёдгорликлар бизнинг миллий ғуруримиз-ку, буларни вақти-вақти билан таъмирлаб туришимиз керак», деб айтганда Қодировнинг яна фиғони фалакка чиқиб кетди:

– Бизга Самарқанд ва Бухородаги ёдгорликларнинг ўзи етарли, совет даврида миллий ғурур деган гап қаердан чиқди? Бизда фақат байналминал ғурур бўлиши керак! – деб стол муштлади. Шундан сўнг бизларни оғзига келган ҳақоратлар билан уришиб чиқариб юборди.

Шунинг билан «Темирчилик» ва «Хайробод» масжидлари-нинг ниҳоясига етай деб қолган Ёдгорлик жамияти Тошкент шаҳар бўлими томонидан бошланган таъмир ишлари тугалланмай қолиб кетди.

Абулқосим мадрасасининг таъмирий ишлари тугалланиб, ундан қандай фойдаланиш устида бош қотирдик. Ниҳоят, бу бинода халқ амалий санъати мактаби очдик. Шунингдек, театр ташкил қилиб, жалқ оғзаки ижоди классикларининг асарларини саҳналаштиришни вазифа қилиб қўйдик.

1989 йилнинг апрель ойида театрнинг тантанали очилиш маросими бўлиб ўтди. Очилиш халқ оғзаки ижодининг қадимий никоҳ тўйлари кўринишида саҳналаштирилди. Қадимий бино қадимий қўшиқлар билан жонланиб кетди. Бу хорижий сайёҳларни ҳам қизиқтириб қолди, ҳар куни, баъзан икки кунда бир томошалар кўрсатилди. Мадраса санъат масканига айланиб борарди. Бу бизни янада ижодий изланишларга илҳомлантирарди. Хорижий томошабинларнинг эса кети узилмасди. Кетма-кет, Мақсуд Шайхзоданинг «Мирзо Улуғбек» драмасини саҳналаштирдик. Инглиз драматурги Марлонинг «Темурланг» асарини ўзбекчага ўгириб, саҳналаштиришнинг кетига тушдик.

Кунлардан бир куни юқори идорадан юқори лавозимдаги опа бир гуруҳ ходимлари билан кириб келди. Театр ҳали

бошланмаган эди. Нимадан камчилик топишни билмай, «нега анови машина ёдгорлик олдида турибди, нега рухсат бердингиз?» дея сўроққа тутди. Мен «машина зарурий ашёларни тушираяпти, ҳозир кетади», деб тушунтирдим.

Шундан сўнг менга ҳунармандлар томонидан ишланган ёғоч сўрини кўсатиб, «нега краскаланмаган?», деб сўради. Мен бу санъат асари, бунақа нарсалар бўялмайди, бўялса ўз қимматини йўқотади, дея жавоб бердим ва ҳозир бошланажак театр томошасини кўришга таклиф қилдим. Аммо, у опахон, жавоб ҳам қайтармай, Гончарова деган ходимига «Ўрганиб чиқинг. Фикрингизни айтарсиз», деб жўнаб қолди.

Спектаклдан сўнг Гончаровадан фикрини сўрадим, у киши эса фикримни кейин айтаман, деб кетиб қолди. Шундан сўнг комиссия кетидан комиссия келаверди, ахири театрни ёпишга мажбур бўлгандик.

1986 йилнинг май ойлари эди. Шаҳар топонимик комиссиясининг навбатдаги йиғилишига офицер формасида ранг-рўйидан миллатчилик кайфиятидаги ТуркВО вакили кириб келди. У 40 га яқин Афғонистонда ҳалок бўлган солдатлар рўйхатини комиссия раисига топшириб, ҳаммасининг номини абадийташтириш лозимлигини айтди.

Рўйхатга кирилганлар орасида номигагина бир кишидан ташқари ҳаммаси Россияда туғилган шахслар эди. У бир киши ҳам Афғонистон урушига алоқаси бўлмаган бир неча йил бурун вафот этиб кетган, Иккинчи Жаҳон уруши қаҳрамони Ботир Бобоев эди. Биз унга номлар шу ерда яшаганларга, у ҳам бўлса уруш қаҳрамони бўлсагина абадийлаштирилади дедик. ТуркВО зобити эса «Булар ҳаммаси хизмат вазифасини Тошкентда ўташган, шунинг ўзи етарли», деди ҳукмрона оҳангда.

Мен унинг ўзини тутишидан ўзимни зўрға босиб «рўйхатингиздаги Б. Бобоев Афғонистон уруши қатнашчиси эмас, у Улуғ Ватан Уруши қаҳрамони 1984 йилда вафот этган, шунингдек унинг номи аллақачон абадийлаштирилган. Наҳотки, буни билмайсиз?» дедим. У ультиматум тариқасида шундай хуруж билан дағдаға қилдики, мажлис раиси қўрқиб

кетдими ёки ўзини босибми, «майли қолдиринг, кўриб чиқамиз», деди.

Мажлис аҳли, у кишининг юмшаганлигидан норозилигимизни айтдик. У киши «кўрмаяпсизми, ҳозирнинг ўзида қаерларга бориб, устимиздан нималар демайди, балки ҳали елкамга миллатчилик тамғасини ҳам илиб қўяр», деди. Йиғилганларнинг кайфияти ниҳоятда тушкун эди. Топталган гурурлари қандайдир исёнга мойил эди.

1995 йилнинг май ойида Тошкент шаҳар ҳоқими К.Н.Тўлаганов имзоси билан «шу хатга жавоб тайёрлашингизни сўрайман», деган мазмунда почта олдим. Хатда 1994 йил 24-27 апрель кунлари Япониянинг қадимий шаҳри Киотода мутахассислар иштирокида Жаҳон қадимий шаҳарлари конференцияси бўлиб ўтганлиги ва конференция қарори билан махсус кенгаш тузилганлиги, шунингдек кенгашнинг «Жаҳон қадимий шаҳарлари» номли журнали таъсис этилганлиги ёзилганди.

Маълумотимиз учун Тошкент ҳам Рим ва Самарқанд каби қадимий шаҳарлар рўйхатидан ўрин олганлиги ҳақида эслатилган бўлиб, журнал учун Тошкентнинг қадимий обидалари ва улардан қандай фойдаланилаётганлиги ҳақида мақола сўралган эди.

Жаҳон миқёсидаги журнал учун мақола тайёрлаш биз учун ниҳоятда масъулиятли ва албатта шарафли эди. Аммо нима учундир бошқа нуфузли ташкилотлар эмас, балки, биздек кичик нодавлат ташкилотига масъулиятли вазифа юклатилганлиги мени эсанкиратиб қўйди.

Фикру хаёлим Тошкент обидалари ва топонимик маълумотларни йиғиш ва ўрганишда бўлиб қолди. Хуллас, бир ой берилган муддат ичида бор маълумотларни диққат билан кўриб чиқдим ва мақола ёзишга киришдим.

Ўнга яқин обида ва топонимик жойлар ҳақидаги маълумотлари қаторида тасарруфимиздаги Юнусобод Оқтепаси ва Абулқосим мадрасаси биносининг таъмирий ва ободонлаштиришдаги фаолиятимиз ва ҳозирги кунда қандай фойдаланаётганимиз ҳақида батафсил маълумот ёздим. Ниҳоят, ёзган мақолам шаҳар ҳоқимияти томонидан кўриб чиқилди ва халқаро журналга юборишга лойиқ деб топилди.

Жамғарма томонидан чоп этирилган «Тошкент бўйлаб топонимик саёҳат» ва қўлингиздаги «Тошкентнома» китобининг ёзилишига юқоридаги саъй-ҳаракатлар туртки бўлди.

Топонимикага қўл уришимнинг сабабларидан яна бири, кейинги йилларда айрим ҳаваскор атамашуносларнинг асосиз мақолалари кўзга ташлана бошланди. Шаҳар топонимик комиссиясининг забардаст алломаларидан иборат бўлган аъзоларининг суҳбати ва мунозараларининг гувоҳи бўлган-лигим туфайли бундай тахмин ва ривоятларга бефарқ қараб туришнинг иложини тополмадим.

Масалан, «Тошкент оқшоми» газетасининг 2000 йилги сонларидан бирида «Юнусобод номи кимдан мерос» номли мақола эълон қилинди. Мақолада муаллиф Чинобод, Чоштепа ва Оқтепа мавзеларида ажойиб боғлар барпо қилиб, бўз ерларга ҳаёт бағишлаган Юнусҳожини Добромислов ундай деган, Маллицкий бундай деган, деб, 1741-1808 йилларда Тошкентда ҳокимлик қилган Юнусхўжа ва унинг ҳукмронлиги даврида қилинган ишлар билан чалкаштириб юборган. Ҳар ҳолда Добромислов ва Маллицкий Юнусҳожини билан Юнусхўжани, яъни хўжа билан ҳожининг фарқи-га бормаган бўлишлари мумкин. Бу чалкашликка оидинлик киритиш мақсадида Халқаро «Олтин Мерос» хайрия жамғармаси Тошкент шаҳар бўлими ҳомийлигида Юнусҳожини авлодларидан бўлмиш Сайидқаримнинг «Юнусобод» номли китоби «Академия» нашриёти томонидан 2001 йилда 2000 нусхада чоп этилди.

2003 йилнинг 1 апрелида яна «Тошкент оқшоми» газетасининг саҳифаларидан бирида «Жой номлари ҳақида» номли мақола босилган бўлиб, унда шаҳримизнинг қатор маҳаллалари ҳақида гап кетади. Шулардан бири «Қамалон» маҳалласи ҳақида бўлиб, унда муаллиф шундай ёзади: «Мавзенинг номи аслида «Қамалон» бўлиб, Қамалда қолганлар деган маънони англатади. 1865 йили Чор Россияси лашкарлари Тошкентни забт этиш учун бостириб келиб, бу ердаги қалъа дарвозасига ҳужум қиладилар. Аммо дарвоза очилмагач, қалъа қамалда қолади... Жангда ўлганлар таомилга

кўра, қалъа девори тагига кўмилган. Кейинчалик, бу қабристон «Қамалон» қабристонига дея аталган, бора-бора жонли сўзлашувда «Камолон» бўлиб кетган», деб ёзади.

Тарихчи Муҳаммад Солиҳ 1865 йилги Чор армиясининг босқинига қарши бўлган жангларда фаол қатнашганда 35 ёшлар чамаси эди. Унинг «Тошкентнинг янги тарихи» номи асарида Тошкентнинг 12 дарвозаси ҳақида маълумот бериб, Камонгарон дарвозасининг Камонгарон қабиласига мансублиги қайд этилган. Шунингдек, асарда Камолон маҳалла номи сифатида ҳам учрайди.

Ҳар бир қабила бирон бир ҳунар билан шуғулланганликлари каби, уларнинг касби камон ва камон ўқи яшаш бўлган. Демак, номлари касбларига нисбатан айтилган. Дарвозани қўриқлаш шу маҳалла, яъни қабила зиммасида бўлган. Хулоса қилиб айтганда, Камонгарон вақтлар ўтиши билан Камолон кўринишини олган.

АЙРИМ СЎЗЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ИЗОҲИ

Бекларбеги – Ўрта асрлардаги юқори табақали унвон ва амалдорлик лавозими. XIX асргача Ўрта Осиё ва Закавказьеда мавжуд бўлган. Асосий вазифаси солиқ ва феодал мажбуриятларнинг ўз вақтида тўланишини, хон фармонларининг бажарилишини назорат қилиш, тегишли масалаларни оқсоқоллар кенгаши билан келишиб ҳат қилишдан иборат бўлган. Булар айна вақтда саркарда ҳисобланиб, уларнинг қўл остида юзбоши ва ўнбошилар бўлган. Тошкентнинг Бекларбеги томонидан бошқарилиши 1810 йили Қўқон хони Олимхон шаҳарни узил-кесил босиб олгандан сўнг бошланган. Бу даврда Анҳорнинг ўнг соҳилида Эскиўрда (Юнусхўжа саройи) бузилиб, Бекларбеги ва Қўқон қўшинлари гарнизони учун Шайхонтоҳур даҳасида Анҳор каналининг чап соҳилида Янгиўрда қурилган.

Таркан – «Оқар сув бўйидаги шаҳар» маъносини англатади, яъни Тошкентнинг Калковуз ва Анҳор сувлари бўйида жойлашганлигига ишора, деб тушунмоқ мумкин.

Карвонсарой – савдогар, сайёҳ ва бошқалар учун мўлжалланган қўрғон, меҳмонхона. Шарқ мамлакатлари, хусусан, Туркистон ўлкасида карвон йўллари ёқасида ва шаҳарларда қурилган. Тошкент ҳам ўтмишда ўзининг карвонсаройлари билан шуҳрат қозонган.

XIX аср бошларида Тошкентда 40 дан ортиқ карвонсаройлар бўлган. Карвонсаройда ортиқча молни сақлаш учун омборхоналар бўлган. Карвонсаройлар молнинг хилига, савдогарларнинг миллати га қараб номланган. Карвонсаройлар кўп ҳолларда шаҳар дарвезалари ёнида жойлашган ва жуда гавжум бўлган.

Шаҳристон (ф.т) – Ўрта асрларда шаҳарларнинг маркази, яъни шаҳарнинг мудофаа девори билан ўралган асосий қисми. Шаҳристонда сарой, бозор, бош майдон – Регистон, маъмурий бинолар, ҳукмдор ва яқинларининг қўрғонлари ва бошқалар бўлган.

Арк (ғ.т) – Ўрта асрларда Ўрта Осиё ҳудудида шаҳар ҳокимларининг саройи жойлашган ички қисми, яъни «ўрда» арк дейилган.

Работ (ар.т) – Ҳозирларга мўлжаллаб қурилган бинолар. Шу билан бирга меҳмонхона (Карвонсарой) мазмунида ҳам тушунилган.

Рабод (ар.т) – мусулмон шарқидаги ўрта аср шаҳарларининг савдо ва ҳунармандчилик дўконлари жойлашган қисми.

Ғозий (ар.т) – Ислом дини учун ғайридинларга қарши муқаддасуруш ғолиби.

Сўғд – қадимги Зарафшон ва Қашқадарё воҳасида яшаган халқ.

Улус (мўғулча) – мўғуллар истилоси натижасида босиб олинган ҳудудлардан ҳукмдорнинг болаларига бўлиб берилган ҳисса. У эл, халқ маъносини ҳам англатган.

Кўнка (русчада конька) – Тўрт ёки олти от билан ҳаракатлантирилган бир вагонли, тор изли шаҳар транспорти. Дастлаб Бельгияда пайдо бўлган. Россияда XIX асрнинг иккинчи ярмида вужудга келган. Тошкентда 1903 йилдан бошлаб Хадрадан Тошкент темир йўли вокзалигача юрган. Сўнг бошқа йўлларда қатнай бошлаган. 1915 йилгача фойдаланилган.

Даҳа (қадимги сўғдча даҳа – қишлоқ) – Ўрта Осиёда шаҳарларнинг бир бўлаги, маъмурий бўлиниш.

Мавзе (арг) – жой, ўрин, ер деган маънони англатади. Тошкент атрофи сўлим боғлари билан ҳамиша машҳур бўлган. Ҳар бир даҳа, ҳар бир маҳалланинг чорбоғ учун ўз мавзелари бўлган ва улар ёни ўша ерда ўтказганлар. Чунончи, Себзор даҳасининг чорбоғлари Ҳасанбой, Кўктерак ва бошқалар. Бешёғоч даҳасининг чорбоғлари: Дўмбиробод, Қозиробод ва бошқалар.

Маҳалла – шаҳар кварталли. Бу жойда яшовчи аҳоли анъанавий умумистиқомат қоидалари ва коллектив бирдамлик принциплари билан ўзаро боғланган бўлади. Маҳаллалар одатда ишлаб чиқариш, касб-кор ёки миллий белгилар асосида таркиб топади.

Баъзан маҳалла муайян бир ном билан аталган: Дегрез маҳалласи (Қозон қуювчилар), Тожиккўча (тожиклар яшовчи) маҳалласи каби. Кўп маҳаллалар шу ҳудуддаги ариқ, кўприк масжид номлари билан аталган. Маҳаллага аҳолининг умумий йиғилишида сайланадиган элликбоши мутасаддилик қилган. Ҳар бир маҳалланинг чойхона ва масжиди бўлган, обод, кўкаламзор, жамоат марказига эга эди.

Баъзан, бир неча маҳалла гузар деб аталувчи ва бозорчаси, баққоллик дўкони, ҳунармандчилик дўкони ва устахонаси бўлган умумий марказга эга бўлган. Бундай гузарлар катта кўчаларда ёки чорраҳаларда жойлашган. Маҳалла маъмурий жиҳатдан даҳа таркибига кирган.

Ассуарий (лотин: ос – суарий) – зардуштийлик динига мансуб халқларда марҳумнинг суяги солинган сопол ёки ганч қўра (Ос-

тадом). Ўрта Осиё халқларининг марҳум суягини ассирийга солиб кумиш одати мил. ав. 1-минг йилликнинг иккинчи ярмида шаклланиб, VIII асргача, яъни мусулмонча кўмиш қабул қилингунча давом этган.

Афросиёб — халқ орасидаги афсонавий шахс. Маҳмуд Қошғарий ва Юсуф Хос Хожиб берган маълумотларга кўра, Афросиёб туркий хоқон бўлиб, Алп Эр Тўнга номи билан машҳур бўлган. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида Афросиёб туронлик қаҳрамон ва саркарда сифатида Эрон ҳукмдори билан курашди.

Гузар (ф.т) — шаҳар ёки қишлоқнинг уч-тўрт кўчасини ўз ичига олган, чойхона, баққолик, қассоблик дўконлари бўлган гавжум ва серқатнов обод жой. Одатда, маҳалла одамлари гузарга чиқиб чойхўрлик қиладилар, суҳбаглашадилар ва ҳордиқ чиқарадилар.

Топонимика — юнонча, «топос» — жой, онома ёки онима сўзларидан ташкил топган бўлиб, жой номлари тўғрисидаги фандир.

Бинкат (ф.т) — кўринарли шаҳар (Бин — кўриниш, кат — сўғдча шаҳар, қишлоқ, манзилгоҳ) деган маънони билдиради.

Хонақоҳ — форсча хона сўзининг сўғдийда талаффуз қилиниши. Асл маъноси «шайхлар, дарвешлар зикру-сано қиладиган хона» демакдир.

Мир, миробод — Амир — «ҳоким» деган сўздан келиб чиққан.

Вақф — арабча бўлиб, «васият қилинган», «иноят қилинган», «бағишланган» маъносини англатади.

Мўйи муборак — Муҳаммад(с.а.в.)дан қолган ёдгорликлар орасида энг қадрлиси бўлган ул зотнинг муборак муйлари (соч-соқол). Бу ҳақда Алихонтўра Соғунийнинг «Тарихи Муҳаммадий» асарида: «Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом бутун умрлари давомида соч-соқолларини тўрт марта олдирганлар. У кишининг соч-соқоллари толасини саҳобалар табаррук мўй сифатида ўзаро бўлишиб олганлар», дейилади. Кўп ҳолларда муборак мўйлар махсус идишларга солиниб, масжиду мадрасалар қурилиши жараёнида деворлари орасига қўйиб юборилган. Айрим масжиду мадрасаларнинг Мўйи муборак деб аталиши шундан.

ТОШКЕНТНИНГ ТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ

Конка (Кўнка) – икки ёки тўрт от билан ҳаракатланадиган бир вагонли, тор изли шаҳар транспорти. Дастлаб Белгияда пайдо бўлган. Россияда XIX асрнинг иккинчи яримида Петербург, Москва каби шаҳарларда вужудга келган. Тошкентда 1901 йилдан Хадра билан темир йўл вокзали орасида қатнаган. 1913 йилгача фойдаланилган.

Трамвай (инглизча «трам» – «вагон» (арава), ва «вай» – «йўл») – шаҳар ер усти транспорт воситаси. Биринчи марта Берлин яқинидаги Лихтерфельдда юра бошлаган. Трамвай Россияда 1896-1899 йиллардан мунтазам қатнай бошлаган. Тошкентда эса 1913 йилдан пайдо бўлган (тор изли). 1936 йилдан кенг изли трамвай фойдаланишга топширилган. Дастлаб Хадра майдони – темир йўл вокзали маршрути бўйича қатнаган.

Троллейбус (инглизча «тролей» – «контакт симли» ва «бус» – «автобус») релсиз юрадиган шаҳар электр транспорти. Троллейбус яратиш ва ундан фойдаланиш XIX асрнинг 80-йилларида Германияда олиб борилган. 1934 йилда Москвада қатнай бошлаган. Тошкентда троллейбус қатнови 1947 йилдан Тошкент темир йўли вокзали – Эски Жўва майдони, Ишчилар шаҳарчаси – тўқимачилик комбинати маршрутлари бўйича қатнай бошлаган.

Метрополитен, метро (юнонча «метрополис» – «бош шаҳар», «марказ») – кўп сонли йўловчиларни ташишга мўлжалланган. Релсли тезюрак электр транспорт тури. Лондон (1869 йилдан) Нью-Йорк (1868 йилдан), Токио (1927 йилдан), Москва (1935 йилдан). Тошкентда 1977 йилдан фойдаланишга топширилган.

**ТОШКЕНТ ШАҲРИДАГИ МАҲАЛЛА, ДАҲА
ВА МАВЗЕЛАР НОМИ**

Андижон	Мирзағозинота
Арпаоя	Мирлар (Миллар)
Бадалбой (Бадирбой)	Мурод (Эшонмаҳалла)
Бойкўча	Мўрканкўча (Чақар)
Болтабой	Нонвойгузар
Баландкўприк	Нонгоргузар
Баландмасжид	Носвойбозор
Бордонбозор	Пахтабозор
Бўйрабозор	Пожилик
Қозигузар	Сарпароз
Ганчона	Саричопон (Саричўпон)
Гурунчбозор	Сирликмасжид
Ғўзабозор	Сузукота
Гулбозор	Сабзибозор
Дархон	Тамакибозор
Дўмбробод	Темирчи (Темирчилик)
Жомимасжид	Тепа
Заебак	Тешабой
Зангиота	Тиканликмозор
Зиёрат	Унбозор
Эски Намозгоҳ	Хабсота
Эски ўрда	Хонақо (Хонақои Бузрук)
Этикбозор (Чорсу)	Хўжамаҳалла
Эшонгузар	Чақар (Чақар Мўркан-
Эшонмаҳалла	кўча)
Қози Низомиддин	Чорсу
Калавабозор	Чиннибозор
Камолон	Чуқуркўприк
Қандбозор (Қандолатбо-	Чўпонота
зор, Қандолатфуруш)	Ялангкар
Каппонбозор	Янги қаландархона
Каттамаҳалла	Янгимаҳалла
Кўкмасжид	Янгихонақоҳ
Лайлакхона	Ўзбак (Ўзбек)
Майизбозор	Ўроқчилик
Маҳкама	Ўқчидарвоза
Мошбозор	Қассоблик

Қоратош
Қувурариқ
Қўғурмоч
Ғишткўприк
Асилбобо (Асилбоб)
Аскиягузар
Бўржар
Зах
Зангиота
Қозиравот
Қонқус
Қатортол
Қорхона
Қўшқўрғон
Кўғайтепа
Кулолтурпоқ
Қутиргансой
Қушбеги
Моховзор (Моховгузар)
Новза
Нўғайтоштепа (Чоштепа)
Полвонариқ
Ракат
Сарикўл
Саричопон
Тахтакўприк
Терсариқ
Тешикликтепа
Тоғай
Ўрикзор
Хирмонсўхта
Чала
Чангалариқ
Чопончиқти
Чарх
Чилонзор
Чўпонота
Шаимкўприк
Шўрхона
Ёлўғликмозор

Обиназир
Айрилиш
Оқилон (ёки Оллон)
Оқтепа
Бедабозор
Гузарбоши
Дўмоқ (Дўмбоқбоши)
Ишкават
Қозоқбозор
Қозиқча
Каллахона
Қорақиёқ
Қассоббозор
Қатортерак
Кесаққўрғон
Кетмонбозор
Қилбелбоғ
Қўштут
Кўкча
Кунжак
Кўнчилик (Эски Кўнчилик)
Ковушфурушлик
Лангар
Малҳарам
Маҳкама
Мискарлик
Наматбозор
Подахона
Пичоқбозор (Пичоқчилик)
Совунбозор
Сағбон (Сағбони калон-
Катта Сағбон)
Сақишмон (Сақичмон)
Сарихумдон
Торкўча (ёки Толкўча)
Тева
Тўхлижаллоб
Ўзгант
Ўрикзор
Ходабозор

Ҳалтимкул
Хонақо (Хонақои Бузрук)
Хотинмасжид
Ҳофиз Куяки (Ҳофиз Кўҳа-
кий)
Хўжакўча
Хўжамалик
Хўжапарихон
Хиёбон
Чиғатойтепа
Чиғатойчақар
Чиғатой Янгишаҳар
Чақар
Чарх (Чархчилик)
Чуқурқишлоқ
Шаршинтепа
Шайх Зайниддинбобо
Янгишаҳар
Оқлон (Олилон, Аллон)
Оқтепа (Сағбон Оқтепа)
Ачавот (Аччиобод)
Бекобод (Беговат)
Бекларбеги
Бешқайрағоч
Белтепа (Белтепа Чиғатой)
Жарариқ
Жарқулоқ
Ингичкақўриқ
Эрон
Эшонкўприк
Кампирдевол
Қорасув (Сағбон Қорасув)
Кўктўнликота
Қулоқликтепа
Қулкўча
Қурвақавот (тўғриси:
Қуруқравот)
Қирғизкўприк
Меҳтармалик
Нодиржон қулоғи

Нишабарик (Нишабқулоқ)
Сағбон Оқтепа
Сағбон қорасув
Тахтакўприк
Тошлиқтўпа (Чоштепа)
Туятортар
Узунтепа (Кампирдувон)
Учтепа
Хотинкўприк
Хиёбон
Чиғатой Белтепа
Чиғатой Қорақамиш
Чиғатой Нодирхонқулоғи
Чиғатой Селкечар
Чилламосор (Чилмосор)
Чимбой
Чимирота
Шопайзиқулоқ
Шолиқулоқ (Шолиариқ)
Юмалоқ
Янгикўнчилик
Аъламшоҳид
Атторлик
Охунгузар
Баззозлик
Бандакбозор
Ботир
Бедабозор
Бешоғайни
Булғорбозор
Жангоҳ (Жангоб)–Кичик
Жангоб
Жинкўча
Заргарлик
Эгарбозор
Ипакбозор
Эскибозор
Эскижўва
Эски Мискарлик
Кодубод ёки Кодувот
(Кади, яъни қовоқ экилган жой)

Қозоқбозор	Ҳасанбой
Қозикўча	Хастимом (Ҳазратиимом)
Қангликўча	Хотинмасжид
Қорасарой	Ҳовузбўйи
Қоратут	Хўжагон
Қассоббозор	Хўжакўча
Ковушфурушлик	Хўжатарошкан (тўғриси:
Кохота(ёки Кохотабузрук)	Хўжаи тарозу шикан — «бузуқ
Кахта (катта) кўча	тарози ишлатган хўжа»)
Қошиқчилик	Ғишткўприк
Кулиҳбозор	Чақар
Қумлоқ	Чолворбозор
Кунжак	Чопонбозор
Кўрпабозор	Чархикўча
Ла бзак	Чигитбоши
Лайлакуя	Читбозор
Мозорхона	Чавалачи
Маҳкама	Чувилдоқ
Маҳсидўз	Шохунгузар (Шакингузар)
Парчабоф	Юганбозор
Пожилик	Яккатут
Пуштиҳаммом	Янгишаҳар
Работ (Работак)	Ёв (балким Ёву, Ёбу – қаби-
Регистон	ла номидир)
Сандиқбозор	Айрилиш
Сарихумдон	Оқота
Саҳҳофбозор	Оқтепа
Себзор	Алвастикўприк
Сўкпуруш	Алматқўшчи
Табибкўча	Омонбоққол
Тақачи (Тақачилик)	Отчопар
Тарновбоши	Боғкўча
Тахтапул (Тахтапулттепа)	Бойқўрғон
Тешикқопқа	Бақачтепа
Тиккўча	Болтамозор
Тинчоб (Тинчобод)	Бешўчоқ
Тузбозор	Гурунчариқ
Тўппибозор	Дарвозакент
Тўпқайрағоч	Дархон
Учкўча	Довултепа

Жангал (Чангалзор)
Жумамасжид
Закотхона (Закотсарой)
Ивиш
Калковуз (Кайковуз)
Қорасарой
Кориз
Кохота
Кенгирак
Кичикўриқ
Кулолтөпа
Кўмирхона
Кўрхўжаота
Кўтарма
Куюкхўжа
Қизилкўприк
Қизилкўрғон
Лабзакариқ
Магазинобод (Маллицкий
«бу — янги ном» деб изоқ
ёзган)
Мозорариқ
Мойкўрғон
Мироқижон
Мўғол
Сандиқкўрғон
Совурариқ
Савсарариқ
Тахтакўприк
Тахтапул
Тешиққопқа
Тиканликбозор
Тўйчиобод
Туябўғиз
Ўнқўрғон
Хончорбоғ
Ҳасанбой
Ғишткўприк
Чангалзор (ёки Чангал-
мозор)

Чордара
Чархчи
Чилтўғон
Чимбой
Чимзор
Чувалачи
Йўлариқ
Юнусобод
Яккатут
Янгиариқ
Ёбу (ёки Ёв — Ёвариқ)
Оқмасжид
Отинликмасжид
Орқакўча
Баландмасжид
Бодак
Ганчтепа (Ганчлитөпа)
Говкуш
Дархон (Гурсун Султон)
Девонбеги (Дўмбеги)
Девонабурх (Девонайи
бурх)
Дегрез (Дероз)
Жанггоқ (Жангоб)
Катта Жангоб
Жаркўча
Жартегирмон
Занжирлик
Эгарчи
Иламаҳалла
Эскиянгибозор
Қозилкўча
Калтагой
Қорёғди
Қаторгерак
Қашқар
Қишлоқтепа
Қиёт
Қиёткаттакўча (Кохота-
кўча)

Қиётторкўча
Қиёттепа
Қудуқбоши
Қўрғонорқаси (Қўрғон-
орқа)
Қўрғонтеғи
Лўликўча
Мараимхалфа
Мерганчи (Мерганча)
Мўгулкўча
Падаркуш
Пастак
Пуштибоғ (Пуштувак)
Раискўча
Сўгалмасжид
Тожик
Тарлоқ
Тарновбоши
Турк
Турктепа
Турсун Султон
Ўқчи
Ўқчи—Мерганчи
Ўркўча
Хадра
Ҳовузбоғ
Ҳовузлик
Хўжакўча
Хўжарўшнойи
Ғиштмасжид
Чалмоқ (Чармоқ)
Чуқурқишлоқ
Шатак
Шайхонтоҳур
Шўртепа
Янгишаҳар
Ганчтепа
Янгишаҳар—Дарвоза
Янгишаҳар—Ертешкан
Янгишаҳар—Қиёт

Янгишаҳар—Лабзак
Янгишаҳар—Минор
Янгишаҳар—Сирликмас-
жид
Янгишаҳар—Шоҳидон-
тепа
Ёпўғликмозор
Авайхон (Аблайхон)
Оққўрғон
Олтинтепа
Бўзариқ
Дамариқ
Дархонариқ
Жангалтепа (Чангалтепа)
Инжиқобод
Ертешкан
Қозитарнов
Қалмоққамаған
Қорамурт (Қорамурт-
қопқа)
Қўшчи
Мингўрик
Миробод
Мирзаюсуф
Полвонариқ
Посира
Пихна (Пахина)
Сарикўл
Тошариқ
Туркариқ
Ўртатўқай
Шоюнусхалфа
Шивли ёки Шиблимозор
Шўртепа
Яланғоч
Янгитарнов
Ёпўғлимозор

Фойдаланилган адабиётлар

1. Тошкент шаҳар топонимик комиссиясининг 1966-76 йиллардаги архив ҳужжатлари
2. **Бегматов Э.** «Жой номлари маънавият кўзгуси»
3. **Чориев** «Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати»
4. «Фан ва турмуш» журналининг 1983 йилги сонлари.
5. **Ўринбоев А., Бўриев О.** «Тошкент Муҳаммад Солиҳ тавсифида»
6. **Маллицкий Н.Т.** «Тошкент маҳалла ва мавзелари»
7. **Муниров К.** «Тошкент тарихида баъзи сиймолар»
8. **Бойтиллаев Р.** «Тошкент оқшоми» газетаси саҳифаларидаги мақолалари
9. **Иброҳимов А.** «Бизким ўзбеклар» ва матбуот саҳифаларидаги мақолалари.
10. **Зоҳидов П.Ш.** Матбуот саҳифаларидаги мақолалари.
11. **Қораев С.** «Тошкент топонимлари»
12. **Муҳаммаджонов А.** «Қадимги Тошкент»
13. **Муниров Қ., Ирисов А., Носиров А.** «Тошкент тарихида баъзи сиймолар»
14. **Маъруф Отаҳонзода.** «Шайх Шиблийни биласизми». Матбуот саҳифасидаги мақолалардан
15. **Турғун Файзиев.** «Шайх Хованду Тоҳур», «Занги Ота Ҳиммати», «Шайх Зайниддин Бобо», «Хожа Аҳрор Валий». Матбуот саҳифасидаги мақолалардан
16. **Ҳазрати Хожа Убайдулло Аҳрор** «Рисолаи волидия»
17. **Ликошин Н.** «Тошкент эшонлари»
18. **Яҳёев Абдуҷаббор** «Шайхонтоҳур». Матбуот саҳифасидаги мақолалардан

МУНДАРИЖА

Сўзбоши	3
Ҳар бир сўзда яширин тарих	8
Бешёғоч даҳаси	21
Даҳа маҳалла, мавзелар ва ёдгорликлари ҳақида қисқача маълумот	23
Кўкча даҳаси	43
Маҳалла ва мавзелар	44
Себзор даҳаси	57
Шайхонтоҳур даҳаси	76
Даҳанинг маҳалла ва мавзелари	91
Тошкент ўрдалари	108
Тошкент дарвозалари	111
Тошкент бозорлари	118
Тошкент сув тармоқлари	125
Тошкентнинг собиқ янги шаҳар деб аталган қисми	130
Марказий хиёбон атрофидаги бинолар	136
Тошкент мадрасалари	146
Сўнгсўз ўрнида	160
Айрим сўзларнинг қисқача изоҳи	172
Тошкентнинг транспорт воситалари	175
Тошкент шаҳридаги маҳалла, даҳа ва мавзелар номи	176
Фойдаланилган адабиётлар	182

4000 e

Бадий-публицистик нашр

АБДУЛАЗИЗ МУҲАММАДКАРИМОВ

ТОШКЕНТНОМА

Муҳаррирлар
Муҳаддис ДЎСТМАТОВ,
Гавҳар МИРЗАЕВА

Бадий муҳаррир
Баҳриддин БОЗОРОВ

Тех. муҳаррир
Вера ДЕМЧЕНКО

Мусаҳҳиҳ
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Компьютерда саҳифаловчи
Феруза БОТИРОВА

Босишга 18.03.2009 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 1\32.
Босма тобоғи 5,75+0.75 вкл. Шартли босма тобоғи 9,66+вкл.1.26.
Гарнитура “LexTimes Cyt+Uzb”. Офсет қоғоз.
Адади 2000 нусха. Буюртма № 56.
Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.
«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278-36-89;
Маркетинг бўлими – 128-78-43
факс — 273-00-14; e-mail: yangiasr@inbox.ru